

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Název projektu	Rozvoj vzdělávání na Slezské univerzitě v Opavě
Registrační číslo projektu	CZ.02.2.69/0.0./0.0/16_015/0002400

Úvod do studia jazyka

Distanční studijní text

Jana Nálepová

Opava 2020

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

Obor: 0231 Osvojování si jazyka

Klíčová slova: lingvistika, fonetika a fonologie, morfologie, syntax, sémantika, lexikologie a textová lingvistika, vývoj jazyka

Anotace: Kurz nabízí přehled základních jazykovědných termínů a definic. Vychází z pojetí jazyka jako systému znaků a popisuje jednotlivé úrovně jazykového systému: fonetiku a fonologii, morfologii, syntax, sémantiku a lexikologii a textovou lingvistiku. Pozornost je věnována také klasifikaci jazyků se zaměřením na specifika germánských jazyků a současným tendencím ve vývoji němčiny.

Autor: Mgr. Jana Nálepová, Ph. D.

Obsah

ÚVODEM.....	5
RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY.....	6
1 ZÁKLADNÍ POJMY.....	7
1.1 Jazykovědné disciplíny.....	8
1.2 Allgemeine Grundbegriffe.....	10
1.3 Teildisziplinen der Sprachwissenschaft.....	11
2 JAZYK.....	14
2.1 Jazyk – řeč - promluva.....	15
2.2 Funkce jazyka.....	16
2.3 Sprache.....	18
3 JAZYK MLUVENÝ A PSANÝ.....	22
3.1 Rozdíl mezi mluveným a psaným jazykem.....	22
3.2 Vývoj písma.....	23
3.3 Změny pravopisu.....	26
3.4 Sprechen.....	26
3.5 Die Schrift.....	27
4 GERMÁNSKÝ JAZYK.....	30
4.1 Německý jazyk.....	31
4.2 Deutsche Sprache.....	32
4.3 Entwicklung der deutschen Sprache.....	33
4.4 Epochen der deutschen Sprachgeschichte.....	34
5 VARIANTY JAZYKA.....	38
5.1 Když dva dělají totéž.....	38
5.2 Existenzformen des Deutschen.....	41
6 NÁRODNÍ VARIANTY NĚMECKÉHO JAZYKA.....	44
7 NĚMECKÝ PRAVOPIS.....	50
7.1 Změny pravopisu.....	51
7.2 Hlavní změny v německém pravopisu.....	52
7.3 Neue deutsche Rechtschreibung.....	53
8 FONETIKA A FONOLOGIE.....	55
8.1 Fonetika a fonologie.....	56

8.2	Phonetik und Phonologie	58
9	MORFOLOGIE	66
9.1	Gramatika a morfolgie	66
9.2	Morfologie.....	68
10	SYNTAX	84
11	LEXIKOLOGIE.....	105
11.1	Způsoby obohacování slovní zásoby.....	106
11.2	Slovníky.....	107
12	SPRACHWANDEL.....	115
13	SPRACHWANDEL IM DEUTSCHEN	116
14	SPACHWANDEL IM DEUTSCHEN.....	119
	LITERATURA	134
	SHRnutí STUDIJNÍ OPORY	136
	PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON.....	137

ÚVODEM

Kurz nabízí přehled základních jazykovědných termínů a definic. Vychází z pojetí jazyka jako systému znaků a popisuje jednotlivé úrovně jazykového systému: fonetiku a fonologii, morfologii, syntax, sémantiku a lexikologii a textovou lingvistiku. Pozornost je věnována také klasifikaci jazyků se zaměřením na specifika germánských jazyků.

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

Stručné shrnutí toho, co je náplní následujících stránek. Stačí opět několik odstavců, aby si čtenáři mohli udělat představu, co se na následujících stranách mohou dozvědět. Pro snadnější orientaci studenta je možné strukturovat text náhledu dle obsahu. **Obsah musí korespondovat s akreditací daného kurzu.**

Text by neměl přesáhnout tuto stránku!

Povinná část.

1 ZÁKLADNÍ POJMY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V jednotlivých kapitolách najdete nejdříve český text, poté paralelní německý text, který Vám umožní seznámit se se základními pojmy, se kterými pracuje jazykověda.

V první části se budeme zabývat jednotlivými lingvistickými disciplínami, popíšeme si jejich předmět zkoumání.

CÍLE KAPITOLY

rozlišovat mezi jednotlivými jazykovědnými disciplínami, a jejich předmětem zkoumání, vypsát odborné pojmy kapitoly v češtině a němčině, umět vysvětlit rozdíly mezi pojmy jazyk – řeč – pomluva, charakterizovat funkce jazyka, porozumět hlavním odborným pojmům

Einzelne linguistische Disziplinen nach ihrem Inhalt zu unterscheiden, linguistische Begriffe zu verstehen

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

jazykověda, filologie, lingvistika, gramatika, jazykové plány, historická, srovnávací lingvistika, etymologie, dialektologie, sociolingvistika, neurolingvistika, neurodidaktika

Sprachwissenschaft, Philologie, Grammatik, Linguistik, Historische Linguistik, Soziolinguistik, Korpuslinguistik, Neurolinguistik, Soziolinguistik, Neurodidaktik.

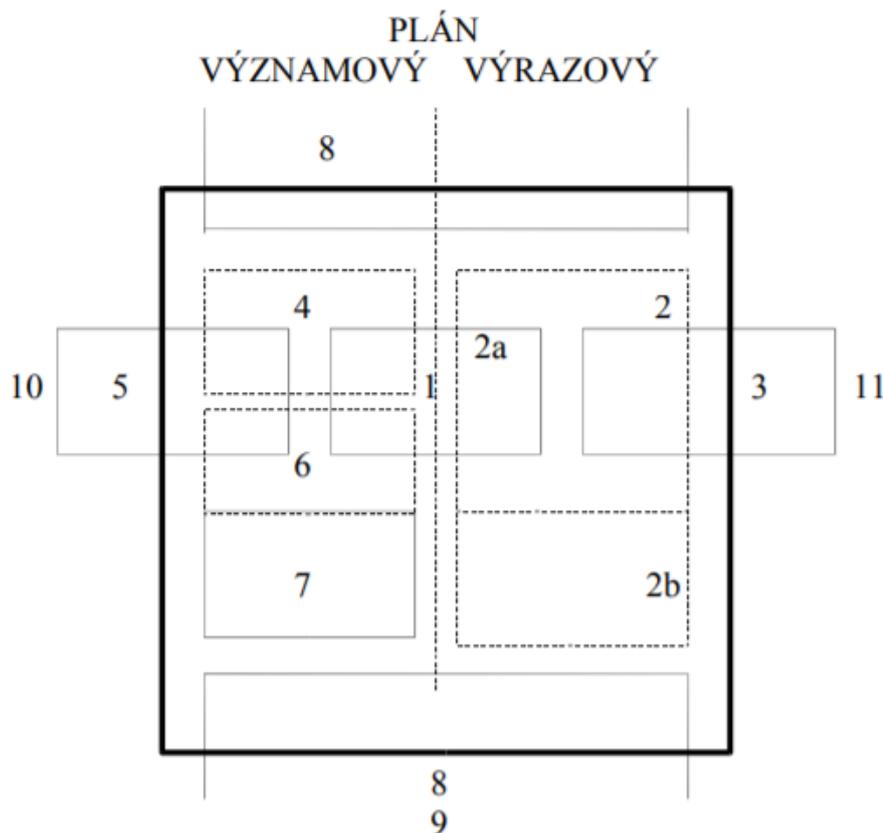
Při studiu se budeme zabývat jazykem, který lze definovat jako „[...] systém znaků sloužících k dorozumění (Šimečková 2005, 17).“ Jazykový systém je systémem přirozeným, není vytvořen podle předem připraveného plánu, jako jazyky umělé, např. sanskrť nebo programovací jazyk. Jednotky jazykového systému se společnými vlastnostmi tvoří pod-systémy (subsystém), ve kterých jsou propojeny a mohou se sdružovat v roviny. Tyto roviny zkoumají jednotlivé jazykovědné disciplíny

1.1 Jazykovědné disciplíny

Jazykovědné disciplíny můžeme dělit na základní (fonetika, fonologie, morfologie, syntax, lexikologie, sémantika, stylistika, textová lingvistika a lingvistická pragmatika) a po-mezní, tj. interdisciplinární. (Šimečková 2005, 26)

Mezi jazykovědné disciplíny patří srovnávací lingvistika, obecná lingvistika a apliko-vaná lingvistika. Lingvistika (z latinského lingua 'jazyk') je vědní obor, který se zabývá studiem přirozeného jazyka.

Z existence různých plánů jazyka vyplývá členění jazykovědy na dílčí disciplíny. Hra-nice mezi nimi nejsou pevné, předměty zkoumání se překrývají:

Obr. Podle Erharta 1 morfologie, 2 fonologie (2a morfonologie – fonémické složení morfonů, 2b fonotaktika kombinatorika fonémů), 3 fonetika, 4 lexikologie, 5 sémantika, 6

sémantická morfolgie – gramatika v užším smyslu, syntax, stylistika, _____ hranice jazykovědy, 9 teorie jazykovědy, 10 logika, psychologie

Lingvistika jako součást filologie studuje jazyk v jeho vztahu k člověku a jeho okolí. Zkoumá vliv jazyka a národa, kultury, společnosti a literatury. Filologie je nauka o jazyce, literatuře psané daným jazykem a ústní lidové slovesnosti národa. Zkoumá tedy jazykový materiál v literárních textech, výkladech či ústních projevech.

Základní součástí lingvistiky je **gramatika**, která zkoumá základní jazykové jednotky, zvuky, formy slov a jejich spojování do vět a textů.

Historická (historicko-srovnávací) lingvistika se zabývá vývojem jednotlivých jazyků, srovnává je mezi sebou a hledá jejich společný původ. Zkoumá jazyky, které se užívaly v minulosti, např. starou češtinu, staroslověnštinu atd.

Srovnávací lingvistika studuje příbuznost jazyků srovnáním jednotlivých jazykových úrovní (lexika, gramatiky atd.), třídí jazyk do jazykových rodin a snaží se o rekonstrukci společného původního jazyka.

Etymologie se věnuje původu a vývoji slov, její poznatky se sdružují v etymologickém slovníku. Zvláštním oborem je onomastika, která se věnuje původu vlastních jmen

Teoretická lingvistika se dělí do kategorií: fonetika, fonologie, morfolgie/tvarosloví, syntax/větná skladba, Sémantika, pragmatika/pragmalingvistika, stylistika, lexikologie. Těmto disciplínám se budeme věnovat v dalších kapitolách.

Aplikovaná lingvistika glottodidaktika je interdisciplinární obor jazykovědy, který se zabývá uplatňováním znalostí získaných teoretickým lingvistickým výzkumem v praxi, zahrnuje disciplíny jako kognitivní lingvistika, patolingvistika, neurolingvistika, sociolingvistika, korpusová lingvistika atd.:

Dialektologie zkoumá odlišnosti v jazykovém systému jednoho národního jazyka, které jsou podmíněné geograficky např. česká či německá nářečí.

Sociolingvistika zkoumá sociálně podmíněné odlišnosti v jazykovém plánu v rámci jednoho jazyka nebo i nářečí, např. slangy, jazyk mládeže apod. Nejčastěji se zaměřuje na lexikální jazykový plán.

Neurolingvistika zkoumá vztahy jazyka a funkce mozku a neurologicky podmíněné jazykové poruchy a patologie.

Korpusová lingvistika zkoumá jazyk pomocí elektronických jazykových korpusů, jejich tvorbou, zpracováním a rozborem/analýzou.

Deskriptivní lingvistika je popisná věda, která analyzuje, popisuje a klasifikuje/třídí jednotlivé jazykové jednotky a vztahy mezi nimi. Jazyk je komplexní systém, který se skládá z jazykových plánů či rovin, které se do určité míry mohou ovlivňovat.

(Madecki 2009, 3-4)¹

1.2 Allgemeine Grundbegriffe

Die Sprache gehört zur Grundlagen der menschlichen Existenz, unterscheidet den Menschen von den anderen Lebewesen. Auch deswegen gibt es viele Wissenschaften, die sich mit der Forschung der Sprache beschäftigen.

Linguistik ist eine neuere und internationale Bezeichnung (engl. linguistics, frz. linguística, it. linguistica, sp. lingüística) für den herkömmlichen Begriff Sprachwissenschaft. Es gibt im deutschen Sprachraum allerdings Tendenzen einer Bedeutungsverschiebung, wobei die Bezeichnung Linguistik speziell für die moderne, strukturalistisch orientierte Sprachwissenschaft verwendet wird. Besonders in der Pluralform 'Sprachwissenschaften' wird 'Sprachwissenschaft' häufig auch synonym mit Philologie benutzt, schließt also z.B. die Literaturwissenschaft mit ein. Im hier integrierten Sinne ist Sprachwissenschaft allgemein die Wissenschaft der Sprache. (Kratochvílová 2006, 10)

Philologie ist eine wissenschaftliche Disziplin, die sich mit der Sprache und Literatur beschäftigt. Germanistik, auch deutsche Philologie genannt, ist die akademische Disziplin der Geisteswissenschaften, deren Aufgabe ist es, die deutsche Sprache und Literatur in ihren historischen und gegenwärtigen Erscheinungsformen zu erforschen, zu dokumentieren und zu vermitteln.

Die **deutsche Sprachwissenschaft** untersucht die deutsche Sprache in ihren historischen Erscheinungsformen (Diachronie) und die deutsche Gegenwartssprache (Synchronie). Zudem analysiert sie Deutsch unter verschiedenen Aspekten (Lautungen, Schreibungen, Flexionsformen wie etwa der sprachsoziologischen Schichtung (Umgangssprache, Schriftsprache etc.) oder der sprachgeografischen Gliederung (Dialekte etc.).

Germanistik, auch deutsche Philologie genannt, ist die akademische Disziplin der Geisteswissenschaften, die es als Aufgabe hat, die deutsche Sprache und Literatur in ihren historischen und gegenwärtigen Erscheinungsformen zu erforschen, zu dokumentieren und zu vermitteln. (Kratochvílová 2006, 10)

Grammatik untersucht die Sprachstruktur mit ihren Teilbereichen Phonetik und Phonologie (Ebene des Lautes), Syntax (Ebene des Satzes) Morphologie (Ebene des Wortes), Semantik (Lehre von der Bedeutung).

Die Differenzierung der Sprache und ihre verschiedenen Wirkungen in Textsorten, die früher Gegenstand der Stilistik waren, behandelt heute die Textlinguistik.

¹ https://is.muni.cz/el/1421/podzim2009/PJA101/um/Uvod_do_studia_jazykovedy_uc_materialy.pdf [18. 3. 2020]

Die Umsetzung sprachlicher Strukturen in geschriebenen Texten und die dabei zu berücksichtigten Normen sind Gegenstand der Orthographie (Rechtschreibung).

1.3 Teildisziplinen der Sprachwissenschaft

Man unterscheidet folgende Teildisziplinen der Sprachwissenschaft: vergleichende Sprachwissenschaft, allgemeine Sprachwissenschaft und angewandte Sprachwissenschaft.

VERGLEICHENDE SPRACHWISSENSCHAFT

Zur vergleichenden Sprachwissenschaft gehören **Sprachtypologie**, die synchron-vergleichende Untersuchung von Sprachen mit dem Ziel Sprachtypen zu erarbeiten.

Historische Linguistik, die diachron-vergleichende Untersuchung von Sprachen mit dem Ziel Sprachtypen zu erarbeiten.

Kontrastive Linguistik, die diachron-vergleichende Untersuchung von Sprachen mit dem Ziel, spezifischen Unterschiede zwischen meist nur zwei Sprachen herauszuarbeiten.

Etymologie, Lehre über die Herkunft von Wörtern und Bedeutungen.

ALLGEMEINE SPRACHWISSENSCHAFT

Allgemeine Sprachwissenschaft, auch theoretische Linguistik genannt, widmet sich der Untersuchung von Sprachen als abstraktes System, aber auch der Aufstellung von allgemeinen Theorien über Sprachen. Zur Allgemeinen Sprachwissenschaft gehören folgende Bereiche: Phonetik, Phonologie, Morphologie, Syntax, Lexikologie, Semantik, Pragmatik etc.

ANGEWANDTE SPRACHWISSENSCHAFT

Die Angewandte Sprachwissenschaft ist keineswegs als homogener Teilbereich zu verstehen, sondern umfasst die Teildisziplinen, die sich nur mit der Sprache als abstraktes System befassen, sondern auch als Sprache der Umwelt sehen. Der Angewandten Sprachwissenschaft werden angerechnet:

Kognitive Linguistik: die Untersuchung des Zusammenhangs zwischen Sprache und Denken.

Neurolinguistik: die Untersuchung der Verarbeitung der Sprache im Gehirn.

Soziolinguistik untersucht die soziale Gliederung der Sprache, die räumliche Differenzierung die Dialektologie. Moderne Richtungen versuchen diese beide Aspekte zu beobachten. Sie beschäftigt sich mit dem Verhältnis von Sprache und Gesellschaft, als auch mit der Mehrsprachigkeit von der Gesellschaft.

Die Abhängigkeit der Sprechfähigkeit von psychischen Faktoren, die sich z.B. in Sprachstörungen zeigen, behandelt **Psycholinguistik**.

Im pädagogisch-didaktischem Bereich werden die Grundlagen für Spracherwerbforschung, die Untersuchung von Erst- und/oder Zweitspracherwerb gelegt: z.B. Übersetzungswissenschaften (Übersetzen und Dolmetschen), Sprachtherapie (Heilen von Sprachstörungen), oder **Sprachlehr- und lernforschung**, die Untersuchung des Sprachunterrichts und Lernverhalten von Sprachlehrenden. (Kratochvílová 2006, 10-11)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček, nejlépe ve formě kartotéky:

Během čtení si vypište nová slovíčka na kartičky. U podstatných jmen nezapomeňte na rod, ten si můžete pro lepší zapamatování označit nebo napsat barevně. Krátkou větou nebo v kontextu napište jeho význam. Nový význam musí být jednoznačný! Nebo slovíčko vysvětlete pomocí obrázku či symbolu.

Nyní si můžete slovíčka roztrdit podle nejrůznějších kategorií, např. podle slovních druhů: slovesa, podstatná jména, přídavná jména, předložky, zájmena atd.. Tak se vlastně máte učit např. nikoliv 30 slovíček, ale malé skupinky s několika slovíčky. Můžete si je trdit také podle témat.

Po každém třídění slovíček si je přečtěte (potichu nebo polohlasem) a naučte se je. Kartičky můžete vzít všude s sebou a opakovat tak v MHD, při čekání nebo každou volnou chvíli. Všechna slovíčka, která jste se naučili, pak odložte stranou nebo dejte do zvláštní krabičky, naučte se opět i nová a ta "stará" pravidelně opakujte.

Další tipy na učení se slovíček <https://www.brno.oesterreichinstitut.cz/akce-pro-jekty/blog/ucit-se-slovicka/> [20. 3. 2020]

SHRNUTÍ KAPITOLY

Jazykověda je vědní disciplína, která se zabývá studiem jazyka, novějším pojmem, který se pro tuto nauku používá v mezinárodním kontextu, je lingvistika. Moderní lingvistika se člení na základní, srovnávací a pomezí neboli interdisciplinární.

2 JAZYK

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

I v této kapitole najdete nejdříve český text, poté paralelní německý text. Český text Vám přiblíží téma dané části, německý text Vám umožní porozumět odborným pojmům.

V této kapitole se budeme zabývat jazykem z pohledu jazykovědy, tak jak jej definovala moderní lingvistika a jejími funkcemi.

CÍLE KAPITOLY

vysvětlit pojmy řeč, jazyk, promluva, vyjmenovat některé funkce jazyka, popsat proces komunikace, porozumět hlavním odborným pojmům

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

znak, jazyk, řeč, promluva, znak, funkce komunikativní, kognitivní, apelová, kontak-
tová, emotivní, estetická, metajazyková

Sprache, Rede, langage, langue, parole,

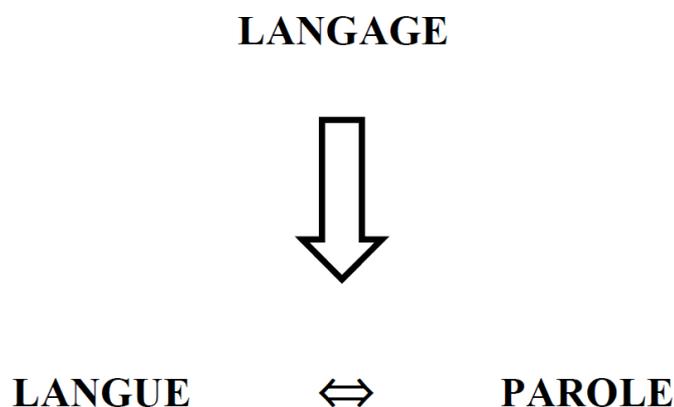
Encyklopedický slovník češtiny definuje jazyk jako „systém znaků sloužících řečovému dorozumívání (komunikaci) lidí (Karlík 2002, 192)“. Jazyk je soubor znaků, které tvoří systém a soubor pravidel, které definují, jak znaky používat. Jazyk je také nástrojem lidského myšlení.

Každý přirozený jazyk slouží členům příslušného jazykového společenství především k dorozumívání, tj. jinými slovy ke vzájemnému předávání či sdělování informací. U člověka existuje kromě přirozeného jazyka značné množství různých jiných dorozumívacích prostředků vizuálních a akustických. Zdaleka nejrozvinutějším dorozumívacím systémem je přirozený jazyk; od ostatních se liší jednak nesrovnatelně bohatším inventářem znaků (slov), jednak i jejich strukturou (specifickým rysem lidské řeči je tzv. dvojí artikulace: výpověď se dá rozdělit do slov a slova dále do hlásek) a možnostmi jejich kombinací (do vět).

2.1 Jazyk – řeč - promluva

V běžné komunikaci konkuruje pojmu jazyk termín řeč. Jazykověda chápe tyto dva termíny jako rozdílné pojmy a přesně je definuje. Řeč je lidská schopnost sdělovat informace pomocí jazyka. Jazyk je systém znaků (kód), sloužící k dorozumívání v určitém společenství (národ, kmen apod.). Je uložen v paměti příslušníků tohoto společenství, není příslušný přímému pozorování, o jeho vlastnostech se dovídáme nepřímou, zkoumáním konkrétních sdělení realizovaných pomocí tohoto jazyka.

Švýcarský lingvista Ferdinand de Saussure, který je považován za zakladatele moderní lingvistiky rozlišuje jazyk jako koncept společný všem (langage), langue jako konkrétní jazyk a promluvu (parole), jako akt sdělení, komunikace v některém z jazyků.

Obr.1: Jazyk podle de Saussure

Pojem promluva je chápán jako proces sdělování, tj. fungování jazyka, sdělení je výsledek tohoto sdělení, tj. uzavřené sdělení, text. Termín text je v lingvistice užíván nejen pro sdělení psané, ale i mluvené. Vztahuje se k formální stránce sdělení, k jeho složení z lineárních jednotek.

Protějškem dvojice jazyk – promluva/sdělení je dvojice řeč – řečový akt/řečová aktivita. Řečovým aktem rozumíme proces předávání informace od mluvčího k poslouchajícímu, od vysílače k přijímači, tedy fyzilogická a akustická stránka procesu.

ZNAKOVÝ CHARAKTER JAZYKA

Jazyk je systém znaků (kód), které něco znamenají.

Jazyk je systém znaků, přirozený kód, na rozdíl od kódů umělých, jako jsou např. Morseova abeceda, semafor nebo dopravní značky

a) Společné rysy jazyka a umělého kódu (znaku):

- materiálnost, tj. vnímatelnost lidskými smysly

- arbitrárnost (libovolnost): barvy na semaforu nijak nesouvisejí s tím, co označují. Arbitrárnost je ovšem omezená např. u zvukomalebných slov (např. české *kukačka* nebo německé *Kuckuck*)
- vázanost vůči danému jazykovému společenství (srov. kolektivní charakter jazyka)
- vázanost na systém (srov. semafor a význam barev vázaný na ostatní barvy, srov. systém syntaktických vztahů určitého jazyka)

b) Specifické rysy jazykového znaku

- rozlišitelnost na zvukové prvky
- spojovatelnost v celky vyšší (hlásky se spojují do slov, slova se spojují do vět), tvořící neuzavřenou třídu (ve slovní zásobě jazyka se objevují slova nově vytvořená nebo přejatá, ze slov lze vytvořit neuzavřenou třídu vět)

Řečovým aktem rozumíme proces předávání informace od mluvčího k poslouchajícímu, od vysílače k přijímači, tedy fyziologická a akustická stránka procesu.

2.2 Funkce jazyka

Jazyk je společenský jev. Z tohoto konstatování vyplývá jeho **dorozumívací funkce**.

Obr. 2: Schéma přenosu informace

Fáze procesu dorozumívání jsou následující:

- mluvčí si ujasňuje, CO chce sdělit (OBSAH svého sdělení) → zakódovává sdělení převodem do slovní podoby (= FORMA)
U mluvčího jde o postup od OBSAHU k FORMĚ
- posluchač vnímá sluchem (percepce) a dekóduje (přiřazuje význam).
U posluchače jde o postup od FORMY k OBSAHU.

DALŠÍ FUNKCE JAZYKA

Funkce apelová/konativní/výzvoová.

Jazykovými prostředky pro její vyjádření jsou imperativ a vokativ:
Např: *Pojď sem, Pavle, ...*

Funkce referenční/kontextová.

Realizuje se odkazem na časové a prostorové vztahy a na jazykový i mimojazykový kontext. Jazykovými prostředky pro její vyjádření jsou deiktika:

Např.: *tam, tu, dnes, zítra, teď, potom* odkazující na prostor a čas, *ten, on, já* atd., tj. zájmena odkazující na osoby

Funkce fatická/kontaktová

Jazykovými prostředky pro jejich vyjádření jsou: imperativ v nevýzvolné funkci

Např. *Poslyš, ..., „Podívej ...*

Funkce expresivní/emotivní.

Emotivy jsou např. zdobněliny vyjadřující kladný citový vztah, nebo prostředky zvukové, jako je síla, výška hlasu, intonace atd.

Funkce poetická

Její realizací se ozvláštňuje, a tím zvýrazní sdělení. Jazykovými prostředky pro její vyjádření je např. přenášení významu (metafora) nebo výrazy ozvláštňující styl vyjadřování. Tato funkce je charakteristická pro umělecký styl.

Např.: *Táhni, ... Moje noha tam už nevkročí.*

Funkce poznávací (kognitivní)

Realizuje se poznáváním mimojazykové skutečnosti.

Funkce pojmenovávací

Pojmenování umožňuje utřídění pojmů a rozvoj myšlení.

(Podle Klímová 2019)

Další komunikativní funkce jazyka:

Konativní (apelová)	Jedná se o výzvu, která má přimět posluchače k nějaké činnosti (např.: <i>Stav se ve městě ku půlku chleba.</i>)
Referenční (kontextová)	Jde o odkaz na časové nebo prostorové vztahy, případně na jiné mimojazykové faktory (např.: <i>Co budeš dělat v sobotu?</i>)
Faktická (kontaktní nebo interpersonální)	Mluvčí se snaží např. udržet pozornost (Sleduješ mě vůbec?) nebo naopak dát najevo, že i on se rozhovoru účastní (<i>Já taky. To je fakt.</i>)
Expresivní (emotivní)	Mluvčí dává najevo svůj fyzický nebo psychický stav, vyjadřuje své emoce, a to buď pomocí prostředků čistě jazykových (např. kategorií slovesného způsobu) nebo zabarvením a výškou hlasu, zvláště intonací apod. (tyto poslední prostředky mohou být srozumitelné i při poslechu jazyka, který neovládáme)
Poetická (estetická)	Důraz se klade na formu, která má ovšem zvýraznit jistý obsah; nejde jen o poezii, ale také o poetické prvky používané v hovorovém jazyce; v obou případech je možný i tvůrčí přístup k jazyku (vytváření zcela nových tvarů)
Metajazyková	Mezi zvláštnosti jazyka patří mimo jiné i to, že může sloužit k popisu čehokoli, včetně sebe (např. česky můžeme mluvit o češtině); pak je třeba rozlišovat jazyk objekt – v našem případě popisovanou češtinu – a metajazyk, který slouží k uvedenému popisu a má k dispozici některé prostředky navíc (např. sám termín <i>čeština</i>)

(Černý 2008, 17)

2.3 Sprache

Sprache ist eine Besonderheit der Menschen. Sie ist ein komplex aufgebautes System, das Laute und Schriftzeichen verbindet, Wörter bildet, die sich zu größeren Einheiten, Sätzen, formieren. Durch die Aneinanderreihung vieler Sätze entstehen schließlich Texte. Sprache ist ein sich stets weiterentwickelndes, komplexes System von Lauten und Zeichen zum Zwecke der Kommunikation. Jedem Zeichen des Systems wird eine Bedeutung zugeordnet. Sprache wirkt im Prozess der Kommunikation als Medium zwischen dem Sender (Sprecher/Schreiber) und dem Empfänger (Hörer/Leser).

Als Gründer der modernen Sprachwissenschaft gilt Ferdinand de Saussure. Seine Theorie stellt eine radikale Abwendung von der zu seiner Zeit dominierenden historischen Sprachwissenschaft dar, die vor allem den geschichtlichen Wandel der Sprache verfolgt hat. De Saussure betrachtete Sprache als ein relationales System formaler Elemente. Die Aufgabe der Sprachwissenschaft ist nach de Saussure die Erforschung dieses Systems, seiner Struktur und der Art der Beziehungen, die es konstituieren. Er richtet damit die Aufmerksamkeit auf die Sprache als Ganzes, und nicht auf den Vergleich verschiedener Sprachen oder die Untersuchungen einzelner Formen und ihrer Entwicklung.

Es gibt einige Probleme in der Übersetzung der saussureschen Terminologie, weshalb sich empfiehlt, die französischen Begriffe zu verwenden. Der *langage* stellt den Oberbegriff für *langue* und *parole* dar, sie ist die Fähigkeit zur menschlichen Rede. *Langue* meint das sozial vereinbarte, auf Konvention beruhende System der Sprache, während *parole* den individuellen Akt der Anwendung dieses Systems und dessen Produkt meint, einen individuellen Akt des Willens und der Intelligenz. Anders gesagt ist die *Langue* ein Wörterbuch einer Sprache, von dem jeder Sprachteilnehmer eingestiftetes Exemplar bekommt. Aber keiner benutzt immer das ganze Wörterbuch, sondern jeder seinen individuellen Ausschnitt (*Parole*). Nach Saussure soll die Sprachwissenschaft mit der Erforschung der *langue* befassen, doch diese ist nur als *parole* zugänglich.

Selbstgespräch ist beispielsweise nur ein anderes Wort für nachdenken. Nachdenken ist ein Unter- bzw. Grenzfall von Kommunikation, weil es hier um keine Informationsvermittlung handelt. Eine Information, oder besser die Gedanken sind noch nicht da, sondern sie werden beim Reden oder Schreiben erst entwickelt. So ist die Sprache auch ein Mittel des Denkens, hat also **kognitive Funktion**.

Eine andere Funktion der Sprache ist die **informative Funktion**. Information wird im Alltag als Mitteilung über einen Sachverhalt verstanden, wobei vorausgesetzt wird, dass dieser Sachverhalt auch existiert, die Information also eine wahrheitsgemäße Mitteilung ist. Es gibt viele Aussagen oder Mitteilungen, die falsch sind, schwieriger ist es zu entscheiden, ob es auch Aussagen gibt, die wahr sind.

Äußerungen als Ausdruck eines emotionalen Zustandes sind vergleichbar mit den bestimmten körperlichen Reaktionen, z. B. wie mit den Füßen zu trampeln, gegen die Wand schlagen, Geschirr auf den Boden werfen usw. Sie dienen der Abfuhr von Energie, der psychischen Entlastung. Man will diese Gefühle nicht kommunizieren, sondern bloß loswerden. Hier können wir von der emotionalen Funktion der Sprache sprechen.

Der Psychologe Karl Bühler erwähnt noch eine andere Funktion von Sprache. Das, was die Beziehung zu den Dingen, zur außersprachlichen Welt, betrifft, nennt Bühler die Darstellungsfunktion. Das Zeichen funktioniert als Symbol, aber auch als Symptom, das auf das Befinden des Senders zeigt. Dabei kann es sich um seinen emotionalen Zustand handeln (Freude oder Wut), aber auch auf seine Eigenschaften, die er vielleicht gar nicht zeigen will (Temperament). Immer wenn wir uns äußern, erfüllen wir verschiedene Funktionen. Diese können gewollt oder ungewollt sein. Du kannst jemanden sowohl informieren (darstellende Funktion), gleichzeitig etwas über dich selbst, deine Gedanken und Gefühle sagen (expressive Funktion) und auch mit Sprache auffordern. Um Sprache zu verstehen und in den jeweiligen Situationen angemessen reagieren zu können, ist es wichtig zu erkennen, welche Funktion der Ausdruck erfüllt. Im Alltag läuft die Kommunikation so selbstverständlich ab, dass wir uns keine Gedanken um unterschiedliche Funktionen machen, sondern sozusagen aus dem Bauch heraus beurteilen. Du wirst sicher aber auch Situationen kennen, bei denen es zu Missverständnissen in der Kommunikation gekommen ist. Das könnte vielleicht daran liegen, dass die Funktionen nicht erkannt wurden.

Die wichtigste Methode bei der Erforschung und Zuordnung bildet der Vergleich einer Vielzahl von gleichbedeutenden Wörtern der betreffenden Sprachen, von denen man aus der Erfahrung weiß, dass sie nur äußerst selten aus einer anderen Sprache entlehnt werden.

So kann man beispielweise an den Zahlwörtern der verschiedenen Sprachen sehr gut die Zugehörigkeit zu einer gemeinsamen Sprachfamilie (dem Indoeuropäischen) erkennen: Die **enge Verwandtschaft** der indoeuropäischen Sprachen wird sofort deutlich:

deutsch	gotisch	tschech.	lateinisch	griechisch	sanskrit	japanisch
einer, eine	ains, aina	jeden, jedna	unus, una	heis, mia	ekas	hitotsu
zwei	twai, twos	dva, dvě	duo, duae	dyo	dva	futatsu
drei	thries	tři	tres	treis	tryas	mittsu
vier	fidwor	čtyři	quattuor	tettares	calvares	yotstu
fünf	fimf	pět	quinque	pente	panca	itsutsu
sechs	saihs	šest	sex	hex	sat	muttsu
sieben	subun	sedm	septem	hepta	sapta	nanatsu
acht	ahtau	osm	octo	okto	asta	qatstu
neun	niun	devět	novem	ennea	nava	kokonotsu
zehn	taihun	deset	decem	deka	dasa	to

Die Tabelle zeigt eindrucksvoll, dass Japanisch (die letzte Spalte) nicht dazugehört, obwohl Japan geographisch wesentlich näher an Indien liegt als Indien z.B. zu Frankreich Die geographische Nähe ist also (natürlich) nicht von Bedeutung.

Den letzten - eigentlich nicht mehr nötigen - Beweis einer engen Verwandtschaft (also einer gemeinsamen Ursprungssprache) liefern die **grammatikalischen Ähnlichkeiten**. Diese sind von ganz besonderer Bedeutung, da Wörter durch Sprachkontakt (Handel, Nachbarschaft, Invasion, usw.) eher aus einer anderen Sprache entlehnt werden als die innere Struktur einer Sprache (**Grammatik**). - **Wörter werden im Verhältnis recht schnell entlehnt** (mit dem Import einer neuen Ware wird i.d.R. auch ihr Name eingeführt), **grammatische Regeln im allgemeinen erst nach vielen Jahrhunderten**.

(Kratochvílová 2006, 15)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček. Zamyslete se nad cíli kapitoly. Poznámky vložte do portfolia.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V této kapitoly jsme si vysvětlili rozdíl mezi přirozeným a umělým jazykem. Zabývali jsme se pojmy jazyk, řeč a promluva. Seznámili jsme se se základními funkcemi jazyka

3 JAZYK MLUVENÝ A PSANÝ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

I v této části najdete nejdříve český text, poté paralelní německý text. Český text Vám přiblíží téma dané části, německý text Vám umožní porozumět odborným pojmům.

Nejdříve se zaměříme na písmo, písemný projev a vysvětlíme si rozdíl mezi mluveným a písemným jazykem.

CÍLE KAPITOLY

popsat vznik písma, vysvětlit rozdíly mezi písemným a ústním projevem, procvičit nový německý pravopis

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

mluvený projev, písmo ideografické, obrázkové, piktografické, klínové, švabach, kurent, reforma německého pravopisu, nový pravopis

Většina jazyků se vyskytuje ve dvou různých podobách: mluvené a psané. Mezi oběma podobami existují značné rozdíly, a to jak z hlediska diachronního (vývojového, historického), tak i pokud jde o jejich současný stav (hledisko synchronní). Mluvená forma se rozvíjela od samých počátků existence člověka, tedy po dobu několika milionů let, a stala se tím nejdůležitějším, čím se člověk odlišil od zvířat. (Černý 2008, 42)

3.1 Rozdíl mezi mluveným a psaným jazykem

Za mluvenou řeč je považováno, pokud se mluví bez předchozí písemné přípravy, protože mezi spontánním projevem a ústním projevem předem připraveným je řada rozdílů. Mluvčí má možnost se v řeči vracet, obměňovat již řečené, doplňovat s ohledem na posluchače, protože může partnera pozorovat a reagovat na něj. Projev je tedy volnější, proměnlivější než projev psaný nebo připravený. Aby posluchač vnímal, co je mu sdělováno, tvoří

mluvčí kratší věty, aby je partner stačil sledovat, vrací se k důležitým bodům, vysvětluje je. Projev doplňuje gesty, mimikou, pracuje s hlasem, je emočně zabarvený. (Šimečková 2004, 52-53)

U psaného projevu je opakování a parafrázování zbytečné, protože čtenář se může v textu i několikrát vracet, může číst věty opakovaně. Proto bývají věty delší, jejich výstavba pečlivě strukturovaná. Sdělení má mít logickou strukturu, mělo by být úplné, jelikož ho pisatel nemůže doplnit. Písenný projev je většinou určen většímu počtu čtenářů, kromě soukromých dopisů. Je proto méně adresný a používá stylově neutrální prostředky. Rozdíly v projevu ukazuje následující tabulka:

Mluvená zpráva	Psaná zpráva
rozdělení na více vět	informace v jedné větě
verbální styl	nominální styl
vedlejší věty s <i>wenn, dass</i>	méně vedlejších vět s <i>wenn, dass</i>
méně pasiva a genitivu	užití pasiva a genitivu
menší počet složenin	větší počet složenin
hovorové výrazy	spisovný jazyk
četnost užití modálních částic (<i>ja, doch..</i>)	malé užití modálních částic

(Šimečková 2004, 53)

Naproti tomu psaná podoba se objevila se teprve nedávno; písmo vzniklo přibližně před pěti tisíci lety. Navíc bylo jeho užívání zpočátku omezeno na několik starověkých civilizací a v nich na omezený počet jedinců. Jen velmi zvolna se pak rozšiřovalo do dalších zemí. Do českých zemí se dostalo až v 9. století v souvislosti s šířením křesťanství. Mnoho jazyků písmo neznalo ještě na počátku 20. století a některé přírodní národy ho neznají dodnes. (Černý 2008,42-43)

3.2 Vývoj písma

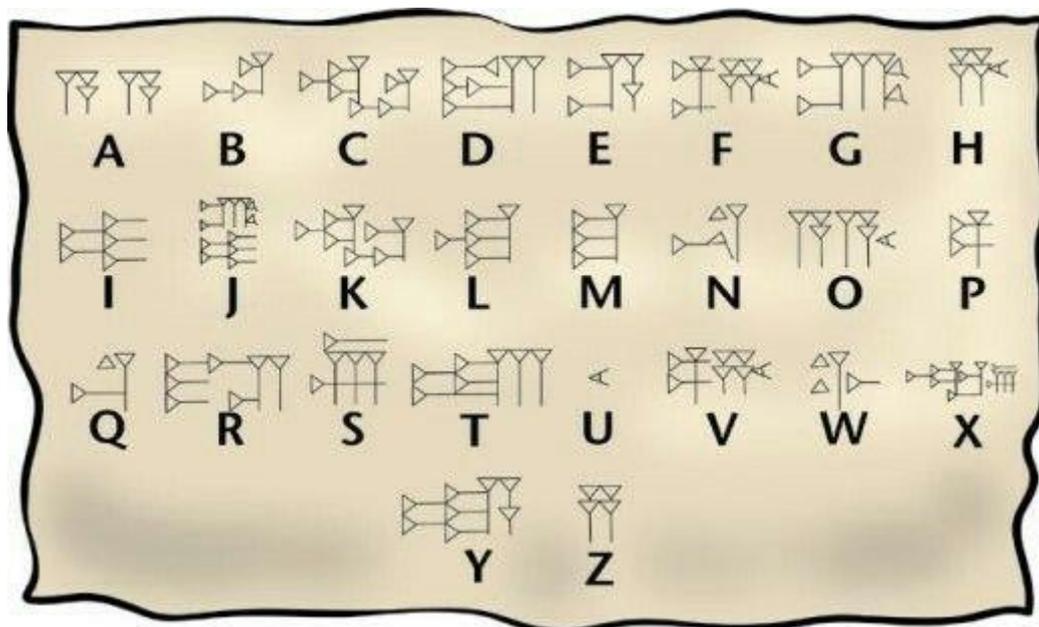
Když se v dávných dobách setkali příslušníci různých kmenů a nerozuměli si, protože mluvili různými jazyky, používali často gesta, mimiku a také jednoduché obrázky. Z takových obrázků se později vyvinulo obrázkové písmo, Tyto obrázky nebyly ještě písmem, jelikož základní vlastností kteréhokoli znaku je totiž to, že označuje určitou jazykovou jednotku, buď celé slovo nebo slabiku nebo hlásku. Obrázky se však vztahovaly k zobrazenému předmětu, což umožnilo dorozumívání.

Skutečné písmo vzniklo, když se obrázky začaly spojovat s jazykovými jednotkami, s celými morfémy, slovy. Došlo k tomu nezávisle na sobě na několika místech na světě: ve starém Egyptě, Sumeru, Číně a v říši Mayů. Pro takové písmo se vžil název „ideografické“ nebo také „slovní“ a jeho charakteristické vlastnosti jsou: znak (někdy i několik znaků) označuje slovo a pro každé slovo je tedy potřebný zvláštní znak; text je psán rébusovým způsobem. Zpočátku měly jednotlivé znaky podobu původních obrázků (takovému písmu

se někdy proto říká „obrázkové“ nebo „piktografické“). Jako příklad mohou sloužit staré egyptské hieroglyfy. Protože se však v této fázi obrázky nevztahovaly k zobrazeným předmětům, ale k morfémům příslušného jazyka, začaly se stylizovat a zjednodušovat.

Značné zjednodušení znamenalo písmo slabičné; vyvinulo se z ideografického tak, že příslušné znaky přestaly používat k označování celého morfému (slova) a začaly označovat pouze slabiku; úspornost tohoto systému je dána tím, že slabik je v každém jazyce, na rozdíl od slov, omezený počet (zpravidla několik stovek), a slabičné písmo proto vystačí s omezeným počtem znaků. (Černý 2008,42-43)

Četné literární památky se zachovaly z Mezopotámie. Nejznámější je Epos o Gilgamešovi, který je datován někdy do 3. tisíciletí před Kristem. Dále se zachovaly sumerské slovníčky. V té době existovaly školy, archívy a knihovny. Používalo se klínové písmo, tesané do kamenných destiček.

Obr.3: Klínové písmo²

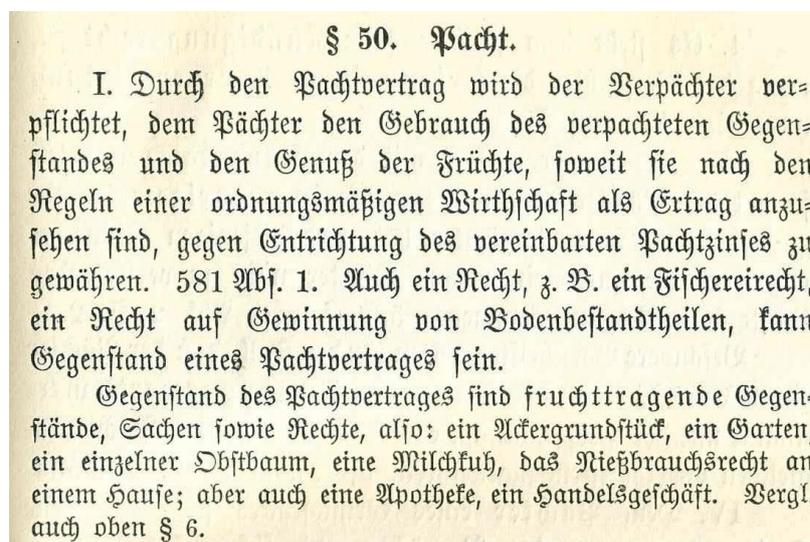
Od počátků českého písemnictví se pro záznam češtiny užívalo latinské písmo. Nejstarší slovanské písmo hlaholici sestavili věrozvěstové Konstantin a Metoděj v 9. století v rámci své mise do Velkomoravské říše. Čeština však převzala, pod vlivem němčiny, latinku. O něco později vznikla cyrilice, která byla sestavena na přelomu 9. a 10. století v Makedonii na základě velkých řeckých písmen a používali ji pravoslavní Slované.

² https://cz.pinterest.com/pin/388787380316681129/?nic_v1=1aCDStahm7IGykbWjTxAbUloJN-DARL83UVcMslwsgUImWc%2FhQaJsdMoA%2BELCry7slV [18. 3. 2020]

†	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ
a	b	v	g	d	ε	ž	dz
Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ
z	i	i	g	k	l	m	n
Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ
o	p	r	s	t	u	f	x (kh)
Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ
o	ts	č	š	št	w/o	i	y
Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ	Ɔ
æ/e	yu	ž	yž	š	yš	f	i/v

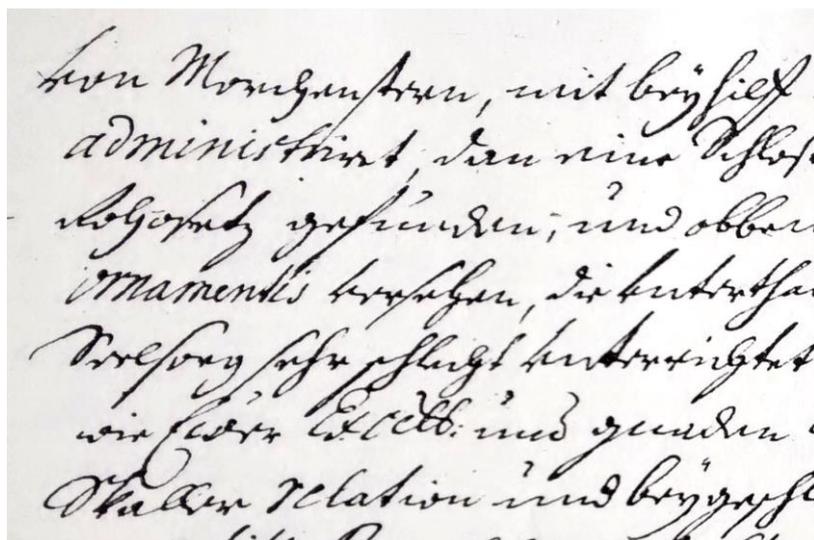
Obr. 4: Hlaholice³

Základním tiskovým písmem 16. stol. se stal švabach, novogotická latinka. V Německu byl švabach od 2. pol. 16. stol. Používán již jen v soukromých listinách a od 18. stol. byl zcela nahrazen frakturou. Správně by se pojmu fraktura mělo užívat pro tiskové novogotické lomené písmo, kurent je psaná forma - kurent. Do českého knihtisku pronikal od konce 15. stol. a držel se zde společně s frakturou jako základní tiskové písmo do začátku 19. stol. Používalo se až do roku 1941, kdy bylo nahrazeno humanistickým písmem.

Obr. 5: Švabach

³ <http://www.dejepis.com/ucebnice/velka-morava/> [18. 3. 2020]

Obr. 6: Kurent

3.3 Změny pravopisu

Zvuková stránka jazyků se stále vyvíjí a proto se rozdíly mezi mluvenou a psanou podobou prohlubují, protože písmo na změny nereaguje. Jediným možným způsobem, jak přiblížit psanou podobu jazyka mluveného, je reforma pravopisu. Té ale brání především konzervativní postoj těch institucí, které o tom rozhodují. Kromě toho je prakticky neproveditelné, stejně jako v době zavádění písma, aby pravopis (ortografie) dokonale odpovídal mluvenému jazyku. Pokud se pravopis nemění po dlouhou dobu, rozdíly mezi oběma podobami jazyka mohou být propastné, jak to dnes můžeme pozorovat např. v angličtině a ve francouzštině. O tom více v další kapitole.

3.4 Sprechen

Die Frage danach, was Sprache ist und wozu sie dient, scheint auf den ersten Blick einfach zu sein, weil es selbstverständlich ist, sie als Mittel zu verstehen, mit dessen Hilfe wir uns zu verständigen. Die Sprache benutzen wir zur Kommunikation. Aber **die kommunikative Funktion** der Sprache ist nicht die einzige Funktion. Es gibt auch sprachliche Äußerungen, die dem kommunikativen Zweck nicht dienen. Wie ist es z.B. zu verstehen, dass Leute auch sprechen, ohne dass irgendjemand in der Nähe ist? Oder dass Leute ganze Bücher schreiben, ohne die Absicht zu haben, sie je einem anderen zum Lesen zu geben, wie das z.B. mit den Tagebüchern der Fall ist. Man schreibt Einkauflisten, oder Notizen, um diese Informationen zu einem späteren Zeitpunkt zu lesen.

3.5 Die Schrift

Die Schrift ist ein künstliches Zeichensystem. Sprache existiert nur als gesprochene Form, d. h. in Form von Schallwellen. Im Laufe der Geschichte hat der Mensch dem Gesprochenen Zeichen zugeordnet. Schrift speichert Daten und kann sie somit bewahren, archivieren. Schrift kann über Raum und Zeit transportiert werden. Heute gelingt das durch technische Entwicklung auch mit Sprache.

Die Schrift entwickelte sich vom Bild über das einfache Symbol zu den kleinsten Einheiten, dem Buchstaben. Die Bilderschrift entstand etwa 10000 bis 3000 v. Chr.

Im alten Mesopotamien wurden etwa ab dem 9. Jahrtausend v. Chr. tönerner Rechensteine benutzt. Diese Rechensteine waren etwa 500 Jahre lang fast unverändert im Gebrauch. Als Verbesserung dieser Methode galt die Einführung von hohlen eiförmigen Tonbörsen. Später wurden die Steine durch abgerundete Tonplatten ersetzt. In der letzten Stufe vor der eigentlichen Schriftentwicklung enthielten diese **Tontäfelchen** bereits bildhafte Darstellungen, die die gezählten Gegenstände benannten.

Die erste Form der Schrift in Mesopotamien ist die piktografische Wortschrift. Sie enthält sowohl naturalistische Bilder von Tieren, Pflanzen, Geräten usw. als auch abstrakte Symbole ohne unmittelbar erkennbaren Bezug zu realen Gegenständen. Einige der Piktogramme zeigen Abbilder von Rechensteinen, z. B. einen Kreis mit einem eingeritzten Kreuz.

Die Schriftzeichen (Bilder) wurden ohne vorgegebene Reihenfolge in die eingezeichneten Kästchen geritzt. Jedes Zeichen bezog sich immer auf einen konkreten Gegenstand. Das hieß, es musste eine große Anzahl von Zeichen verwendet werden. Ein größerer Nachteil aber war die Ungenauigkeit der Schrift. Sie enthielt viele Mehrdeutigkeiten, da ein Zeichen für eine Reihe von Begriffen stand. In diesem Stadium war die sumerische Schrift eher eine Gedankenstütze als ein Mittel, um etwas zu dokumentieren und zu archivieren. Diese Schrift diente also nicht dazu, jenen etwas mitzuteilen, die keine Kenntnis von dem Vorgang hatten. Mit einer piktografischen Schrift war es nicht möglich, komplexe Gedankengänge zu formulieren.

Trotzdem finden sich in den sumerischen Texten bereits erste Phonetisierungsansätze. So werden einige Zeichen bereits als Silbenzeichen benutzt. Damit wurde versucht, genauere Bestimmungen von Gegenständen zu ermöglichen. In Ägypten entwickelten sich so die Hieroglyphen, die ein Zeichensystem mit piktografischen, ideografischen und phonetischen Merkmalen sind.

Nr. 7: Sumerische Bildzeichen (Piktogramme)

Eine entscheidende Veränderung der sumerischen Schrift vollzog sich durch den Übergang zur Keilschrift. Dieser fand etwa 2700 bis 2600 v. Chr. statt. Er ging einher mit der Veränderung des Schreibgerätes und dem Anstieg der Anzahl von notwendig werdenden Texten. Indem die Zeichen nicht mehr eingeritzt, sondern eingedrückt wurden, war ein bequemerer und schnellerer Schreiben möglich. Dieses Eindrücken führte dazu, dass die Rundungen in den sumerischen Schriftzeichen durch Winkel (Keile) ersetzt wurden. Das bewirkte eine sehr starke Abstraktion der ursprünglichen Schrift.

Auf deutschem Boden begannen gelehrte Schreiber ungefähr um das Jahr 750, Texte in der Sprache des eigenen Volkes zu schreiben. Vorher hatten sie jahrhundertlang nur lateinisch geschrieben. Bis heute sind es also bereits zwölf Jahrhunderte, aus denen schriftliche und seit dem 15. Jahrhundert auch gedruckte Texte überliefert sind.⁴

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček. Zamyslete se nad cíli kapitoly. Poznámky vložte do portfolia.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V této kapitole jsme se věnovali problematice písma. Popsali jsme si, jak vzniklo písmo, jak se vyvíjelo české a německé písmo. Vysvětlili jsme si rozdíl mezi písemným a ústním

⁴ <https://www.lernhelfer.de/schuelerlexikon/deutsch/artikel/bilderschrift> [19. 3. 2020]

projevem. V závěru jsme si představili webovou stránku k novému německému pravopisu, kde je možné si udělat test znalosti pravopisu a bezplatně si jej procvičovat.

4 GERMÁNSKÝ JAZYK

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

I v této kapitole najdete nejdříve český text, poté paralelní německý text. Český text Vám přiblíží téma dané části, německý text Vám umožní porozumět odborným pojmům. Budeme se věnovat vzniku německého jazyka, jeho vývoji od 5. tisíciletí př.n.l. až do dnešní doby.

CÍLE KAPITOLY

popsat Němce jako národnostní skupinu, stručně vysvětlit, jak se německý jazyk vyvinul z jazyka indogermánského a jaké je dělení germánských jazyků z hlediska teritoriálního, porozumět hlavním odborným pojmům

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Němci, diferenciace jazyků, indogermánský jazyk, západogermánské jazyky, germánské jazyky, německý jazyk

Germanen, Indogermanen, Westgermanen, Germanen, Lautverschiebung

Němci jsou germánská skupina žijící na území dnešního Německa. České jméno Němci je pravděpodobně odvozeno z adjektiva *němý*, protože Češi Němcům nerozuměli. Jiná teorie říká, že jméno je odvozeno od kmene Nemetů, odvozeného od keltského *nemeto*. Do roku 1945 se k Němcům počítali i německy hovořící obyvatelé Rakouska. Německá menšina dále žije především na jihu Dánska a v Horním Slezsku. Německého původu je také většina obyvatel dnes francouzského Alsaska, německých kantonů Švýcarska a německy mluvící části Jižního Tyrolska (Südtirol). Odhadovaný počet Němců je mezi 75 a 160 miliony, z toho 75 milionů obyvatel Německa, zbytek, asi 80 mil. je odhad počtu lidí po celém světě (hlavně v USA, Brazílii, Argentíně, Chile, Francii a Kanadě), kteří se hlásí k německému původu.

Od 12. století do konce druhé světové války byly Němci osídleny i pohraniční oblasti českých zemí, tzv. Sudety, a mnohá další města, kde vytvářeli německé jazykové ostrovy (Praha, Brno, Jihlava, Olomouc). V první polovině dvacátého století tvořili Němci v Českých zemích přibližně třetinu obyvatelstva. Po válce byli z Československa téměř všichni vysídleni.

4.1 Německý jazyk

Jazyky lidstva se nevyvíjely izolovány jeden od druhého: zároveň s kontakty společenských skupin (rodů, kmenů, národností, národů) dochází i k neustálému kontaktu jejich jazyků; není jazyka, v němž by se nedaly najít stopy působení jiných jazyků. Vzájemný kontakt jazyků vede nevyhnutelně k jejich sblížení – k jazykové integraci (konvergentnímu vývoji jazyků). Jazykový kontakt (jazyková interference) se přitom projevuje v různých složkách jazykového systému. (Erhart 2001, 93)

V prvobytné společnosti dochází často k jazykové diferenciaci: při nedostatku lovišť nebo půdy migruje část kmene do nových sídel a vytváří tak nový kmen. Na druhé straně docházelo k integracím: při slučování rodů v jeden kmen, při spojování kmenů v kmenový svaz. Přitom snad došlo ke splnutí dvou jazyků, jehož výsledkem byl nový, kvalitativně odlišný jazyk.

S rozpadem prvobytné společnosti vznikají kmenové svazy a některé kmenové svazy se přetvářejí v národnosti; kmenové jazyky (dialekty) se přitom sblíží a vytvářejí jazyky národnostní. (Erhart 2001, 93)

Starověk je charakterizován rozsáhlou jazykovou integrací. Zcela mimořádných rozměrů nabylo rozšíření latiny: oblast, kde se na konci starověku mluvilo převážně latinsky, značně přesahovala dnešní evropské území románských jazyků. Řečtina a latina mají dost blízko k pozdějším národním jazykům.

Na přechodu k feudálnímu řádu dochází u Slovanů, západních a severních Germánů aj., v souvislosti se vznikem státu, k větší nebo menší integraci kmenových dialektů: vznikají teritoriální dialekty, jejichž hranice se namnoze nekryjí s hranicemi starých dialektů kmenových. U západních Germánů byly rozdíly mezi kmenovými dialekty podstatně větší než u Slovanů. Hlavní skupiny německých nářečí v podstatě odpovídají starým kmenovým celkům (nářečí bavorská, alemanská, franská, dolnosaská atd.), i když v souvislosti s feudálním rozdrobením země a s kolonizací došlo k četným přesunům a ke vzniku nových nářečních skupin (nářečí rakouská, hornosaská aj.).

Národnosti se na přechodu od feudálního ke kapitalistickému řádu přetvářejí v národy s národními jazyky: národní jazyky vznikají teprve v souvislosti se vznikem moderních národů.

Historický vývoj vedl ke zformování národů českého, slovenského atd. na jedné straně, ale jediného (aspoň do 19. století) německého národa na straně druhé. V souvislosti s tím se ustálily i příslušné národní jazyky.

Germánské jazyky se podle území dělí na severogermánské, západogermánské a východogermánské.

	východní	švédština, dánština, norština,
--	-----------------	--------------------------------

severogermánské	západní	norština, islandština
západogermánské	hornoněmecké	němčina, falčtina, alsaština, alemanština, švýcarská n., bavorština, jidiš, pensylvánská n.
	dolnoněmecké	nizozemština, afrikánština, dolnoněmčina, plattdeutsch
	anglofriské	angličtina, skotština, fríština
východogermánské	burgundština †, gótština †, krymská gótština †, vandalština †	

Tabulka obsahuje z důvodu porozumění třídění podle území jen některé jazyky (Erhart 2001, 16)

Němčina je tedy západogermánský jazyk. Německy mluví přibližně 120 mil. lidí na celém světě a němčina patří mezi deset nejpoužívanějších jazyků na světě. V Evropě je z hlediska počtu rodilých mluvčích němčina s 91,5 mil. mluvčími druhým nejrozšířenějším jazykem po ruštině.

4.2 Deutsche Sprache

„**Germanen**“ ist die Sammelbezeichnung für Stämme und Völker in Südsandinavien und im Bereich der unteren Elbe, die der indogermanischen Sprachfamilie angehörten, sich aber von den benachbarten, ebenfalls indogermanischen Kelten, Slawen, usw. durch Kultur, Religion und Sprache unterschieden.

Um etwa 500 vor Chr. Hat sich das Germanische (auch Gemeingermanische genannt) aufgrund großer Veränderungen im Lautsystem und im Formenbau von den anderen indoeuropäischen Sprachen getrennt. Bis zu dieser Zeit haben sich die Germanen bos an den Rhein und zu den deutschen Mittelgebirgen ausgebreitet.

Weitere Wanderungen führen zur Aufspaltung in verschiedene Stammesgruppen und entsprechende Stammesdialekte, die gro in drei Gruppen geteilt werden: Nordgermanisch, Westgermanisch und Ostgermanisch.

Nordgermanen in Skandinavien, von wo aus sie spät Island und die Faröer-Inseln besiedelten. Die heutigen nordgermanischen Sprachen sind Dänisch, Norwegisch, Schwedisch und Isländisch (nicht Finisch!).

Westgermanische Stämme und Sprachen sind u.s. Englisch, Friesisch, Niederländisch, Hochdeutsch und Niederdeutsch.

Ostgermanen (vor allem Goten, Burgunder und Wandalen), die an der \Oder und Weichsel siedelten und wahren der Völkerwanderung (unter dem Druck der eindringenden Hunnen)

durch ganz Europa zogen, hierbei auch Rom eroberten und Reiche im ganzen Mittelmeerraum (bis nach Tunesien) und am Schwarzen Meer gründeten.

(Kratochvílová 2006, 17)

Das Wort 'Deutsch' entstand zwischen dem 8. und dem 10. Jahrhundert. Karl der Große nannte die Sprache des germanischen Frankenstammes und der anderen Germanenstämme *Lingua theudisca* und um 1000 tauchte die Bezeichnung *in diutscun* - auf Deutsch auf. Es bedeutet völkisch oder dem Volke zugehörig.

Deutsch ist eine der am weitesten verbreiteten Sprachen in Europa. Neben Russisch ist sie die zweit häufigst gesprochene Sprache des Kontinents. Mehr als 100 Millionen Menschen sprechen Deutsch. Vor allem in den Kernländern Deutschland, Österreich, Schweiz und Liechtenstein. Aber auch in Belgien, Dänemark, Luxemburg und Italien (Südtirol) wird in Teilgebieten deutsch gesprochen. Selbst in Frankreich (Elsass) hält sich noch eine, zwar abnehmende, aber immer noch Deutsch sprechende Gemeinschaft. 2014 bekannten sich immerhin noch 43% der Elsässer dazu, Deutsch als Muttersprache zu haben. Es gibt deutsche Enklaven in den USA, in Kanada, in Rumänien und in Argentinien.

Nr. 8: Das Verbreitungsgebiet von Deutsch als Amtssprache nach Ammon 1995, 13 in Pittner 2016, 14

4.3 Entwicklung der deutschen Sprache

Wie die deutsche Sprache entstanden ist, ist auch der heutigen Sprachwissenschaft nicht ganz klar. Klar ist, dass sich die germanischen Sprachen, ebenso wie die slawischen, baltischen oder romanischen Sprachen aus dem Indogermanischen entwickelten.

Etwa 2000 v. Chr. trennten sich die germanischen Sprachen von dem Indoeuropäischen ab. Das war ein Prozess der ersten **Lautverschiebung**. Durch die Wanderung wurden germanische Großstämme gebildet und damit zu einer weiteren Differenzierung der Sprache.

Im 5. Jahrhundert v. Chr. entstand neben den Ost- und Nordgermanischen die Westgermanische, was der Ursprung der deutschen Sprache wurde. Die sprachliche Abgrenzung des Deutschen war ein langer Prozess, der als zweite oder hochdeutsche Lautverschiebung bezeichnet wird. So entstanden verschiedene Mundarten und der deutsche Sprachraum teilte sich in Nieder- und Hochdeutsch.⁵

Einige von diesen Dialekten existieren in abgewandelter Form noch heute, z.B. das Bayerische, das Fränkische oder das Sächsische. Diese Dialekte bildete später die Sprachregeln des Althochdeutschen. Das dauerte wahrscheinlich von 600 n. Chr. bis ins 11. Jahrhundert.

Nach dem Zerfall des römischen Reiches im Zuge der Völkerwanderung im 5. Jahrhundert, der Christianisierung und der Ausdehnung des Frankenreiches (bis ins 9. Jahrhundert) kristallisierte sich zum ersten Mal ein deutsches Gebiet heraus. Die bis jetzt wanderten Stämme wurden sesshaft und bildeten deutsche Kultur und Sprache, die sich vom Althochdeutschen über Mittelhochdeutsch zum Neuhochdeutschen.

Lautverschiebung	Schreibung	Englisch	Niederdeutsch	Hochdeutsch
/p/ → /f/	<f> oder <ff>	sleep ship	slepen Schipp	schlafen Schiff
/p/ → /pf/	<pf>, auch <ph> im Althochdeutschen	pepper apple	Peper Appel	Pfeffer Apfel
/t/ → /s/	<s> oder <ss>	that/what eat	dat/wat eten	das/was essen
/t/ → /ts/	<z> oder <tz>	tide (Gezeiten) tell	Tied ver-tellen	Zeit er-zählen
/k/ → /x/	<ch>	make	maken auk	machen auch

Tabelle: Einige Lautveränderungen bei der zweiten Lautverschiebung nach Pittner (2016, 18).

4.4 Epochen der deutschen Sprachgeschichte

Sprache und sprachliche Kommunikation sind nur im Zusammenhang mit Geschichte, Politik, Kultur, Religion usw. zu erfassen und zu beschreiben. Mit anderen Worten – die

⁵ <https://www.lernhelfer.de/schuelerlexikon/deutsch-abitur/artikel/entwicklung-der-deutschen-sprache> [20. 3. 2020]

Sprachgeschichte hängt eng mit allen Bereichen des gesellschaftlichen Lebens zusammen (Schmidt 2004, 17)

Die deutsche Sprachgeschichte geht bis ins frühe Mittelalter zurück, die Epoche, in der sie sich von anderen germanischen Sprachen trennte. Wenn man aber ihre Urgeschichte berücksichtigt, ist die deutsche Sprachgeschichte viel älter und kann unter Einbeziehung ihrer germanischen und indogermanischen Wurzeln dargestellt werden. Deutsch, als eine der Sprachen der germanischen Sprachgruppe, gehört zur indogermanischen Sprachfamilie und hat ihren Ursprung in der hypothetischen indogermanischen Ursprache. Es wird angenommen, dass sich aus dieser indogermanischen Sprache im ersten Jahrtausend v. Chr. die germanische Ursprache herausbildete; als Zäsur gilt hier die Erste Lautverschiebung, die im späteren ersten Jahrtausend vor Christus stattfand. Die Prozesse, die zur Entstehung der heute gesprochenen deutschen Sprache geführt haben, dürften dagegen erst ab dem 6. Jahrhundert n. Chr. mit der Zweiten Lautverschiebung begonnen haben.

In historischen Wörterbüchern sind folgende Phasen beschrieben:

Althochdeutsch (AHD) – ca. 750 bis 1050

Mittelhochdeutsch (MHD) – ca. 1050 bis 1350

Frühneuhochdeutsch (FNHD) – ca. 1350 bis 1650

Neuhochdeutsch (NHD) – ca. 1650 bis heute

Althochdeutsch

Die älteste schriftlich überlieferte deutsch Sprachform ist dem Althochdeutschen zuzuordnen. Fränkische Könige bemühen sich darum, eine deutsche Volkssprache einzuführen. Vor allem Mönche und Geistliche aus Klöstern sind als wesentliche Träger der deutschen Schriftsprache zu nennen. Erste Übersetzungen von lateinischen Einzelwörtern und Wortgruppen werden vorgenommen, biblische und andere religiöse Texte werden verfasst. Außerhalb der Kirche entsteht die deutsche Literatur in Form von heidnischer Zaubersprüche und germanischen Heldenlieder.

Mittelhochdeutsch

In dieser Epoche wird die deutsche Sprache zur Literatursprache, sie ist mit dem Lateinischen gleichberechtigt. Ein wesentlicher Förderer und Kulturträger der deutschen Sprache ist das höfische Rittertum. Es entstehen höfische Epen, Lieder und Vorträge reisender Sänger (Ritter), eine überregional verstehbare Kunstsprache. Weiterhin entstehen religiöse Texte. Im späteren Mittelalter (um 1300) führen steigende Lebensstandards und eine bessere Bildung dazu, dass die deutsche Sprache auch außerhalb von Klöstern von Stadtbürgern verwendet wird. Es werden erstmals Gebrauchstexte des alltäglichen Lebens (z.B. Urkunden) verfasst.

Frühneuhochdeutsch

Die Stichwörter dieser Epoche sind ‚Buchdruck‘ und ‚Reformation‘. Die Bibelübersetzung durch Martin Luther führen zur weiteren Vereinheitlichung und Aufwertung der deut-

schen Sprache. Das Interesse an der deutschen Sprache steigt unter anderem aufgrund zunehmender Lesekompetenz an. Es entstehen neue Textsorten wie Flugblätter und Flugschriften, die als Vorläufer der heutigen Zeitungen angesehen werden.

Neuhochdeutsch

In der Barockzeit kommt es zur Gründung von Sprachgesellschaften, die sich um die Pflege der deutschen Sprache bemühen. Ziele dieser Bemühungen sind die Reduzierung der Fremdwortverwendung und die Systematisierung und Normierung der Sprache. Deutsch ist die Sprache der großen Dichter im Barock und der Philosophen der Aufklärungsepoche. Mit der Zeit werden sprachliche Normen durch die Lehrwerke von Rechtschreibung und Grammatik in der Schule und durch staatlich zugelassene Wörterbücher und Schulgrammatiken gefestigt.

Althochdeutsch		
750 - 1050 n. Chr.		Die hochdeutsche Ursprache beginnt sich von allen anderen germanischen Mundarten zu unterscheiden: 2. Germanische Lautverschiebung. Die althochdeutsche Sprache hat sich unter politischen und kulturellen Ereignissen (Völkerwanderung, Zusammenschluss germanischer Stämme im Frankenreich, Ausbreitung des Christentums) aus mehreren germanischen Stammsprachen gebildet. "Abrogans" als ältestes deutsches Schriftstück
ca. 765 n. Chr.		
Mittelhochdeutsch		
1050 - 1250 n. Chr.	<p>Oberdeutsch (Alemennisch, Bayrisch, Österreichisch, Oberfränkisch)</p> <p>Mitteldeutsch (Westmitteldeutsch > Rhein- u. Mittelfränkisch; Ostmitteldeutsch > Thüringisch, Obersächsisch, Schlesisch)</p> <p>Niederdeutsch (Niederfränkisch, Westfälisch, Niedersächsisch)</p>	Die Gliederung des deutschen Sprachraums in Mundarten (Dialekte) ist hauptsächlich das Ergebnis der 2. Lautverschiebung, die sich in Oberdeutschland vollständig, in Mitteldeutschland teilweise und in Niederdeutschland gar nicht durchgesetzt hat. Danach unterscheidet man drei große Mundartgruppen: * Oberdeutsch, * Mitteldeutsch, * Niederdeutsch.

Besonderheiten der deutschen Sprache

Deutsch ist eine flektierende Sprache. Das bedeutet, dass die Verben konjugiert werden und die Substantive, Adjektive usw. dekliniert werden. Das erschwert das Erlernen des Deutschen. Auf der anderen Seite wird die Wortstellung dadurch flexibler als in vielen anderen Sprachen, in denen die Flexionsendungen im Laufe der Jahrhunderte verloren gegangen sind.

Bei flektierenden Sprachen ist man hinsichtlich der Wortstellung weitgehend frei, weil die grammatische Funktion der Wörter ja durch die Endungen eindeutig gekennzeichnet ist. Da das Deutsche die für die indoeuropäischen Sprachen typische Flexion bewahrt hat, ist die Wortstellung freier als in vielen anderen Sprachen, wie zum Beispiel dem Englischen oder Französischen. So können im Deutschen beispielweise Subjekt und Objekt vertauscht werden, ohne dass damit die Verständlichkeit des Satzes gestört wird. Im Gegenteil kann die Vertauschung als ein Stilmittel benutzt werden, um einzelne Aussagen zu betonen oder hervorzuheben.

(Kratochvílová 2006, 18)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček. Zamyslete se nad cíli kapitoly. Poznámky vložte do portfolia.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V této kapitoly jsme si popsali, jak vznikl a vyvíjel se německý jazyk.

5 VARIANTY JAZYKA

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

I v této části najdete nejdříve český text, poté paralelní německý text. Český text Vám přiblíží téma dané části, německý text Vám umožní porozumět odborným pojmům. Pátá kapitola se bude zabývat různými variantami jazyka,

CÍLE KAPITOLY

popsat Němce jako národnostní skupinu, stručně vysvětlit, jak se německý jazyk vyvinul z jazyka indogermánského a jaké je dělení germánských jazyků, porozumět hlavním odborným pojmům

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

idiolekt, sociolekt, sociolingvistika, varianty, spisovný a hovorový jazyk, slang, profesní jazyk

Hochsprache, Schriftsprache, Jugendsprache, Berufssprache, Umgangssprache

Říká se, že *když dva dělají totéž, není to nikdy totéž*. To stejné je možné říct i v jiné souvislosti: *když dva říkají totéž, není to totéž*. aneb: *das gleiche ist nicht dasselbe*. Lidé se liší věkem, pohlavím, vzděláním, původem, místem kde bydlí, kde pracují, apod. Každý jednotlivec tedy užívá různé varianty jazyka, a dokonce často hned několika takových variant. Může je používat buď střídavě (s ohledem na situaci), nebo je kombinovat. Souhrn všech jazykových prostředků jednotlivce pak tvoří tzv. idiolekt, tj. útvar individuálního charakteru.

5.1 Když dva dělají totéž ...

Každá společnost se člení na různé sociální vrstvy a skupiny a často je pro ně charakteristická i určitá varianta národního jazyka. Tyto varianty, které odpovídají sociálnímu rozvrstvení obyvatelstva, se souhrnně nazývají sociolekty (Černý 2008, 395). Jedná se o

útvary národního jazyka (jazykové variety) s podobnou sociální distribucí (Bachmannová 2002, 519). Mezi nejčastější patří slang či žargon (angl. a fr. termín pro označení téhož), česky se říká hantýrka tj. mluva určitých sociálních vrstev obyvatelstva, např. studentů nebo některých povolání, tedy profesní mluva). Slang nemusí mít vlastní gramatiku a může se tedy od spisovného jazyka lišit pouze slovní zásobou, nebo může být zcela autonomní (vlastní slovní zásoba i gramatika), jako např. pařížský argot, tj. jazyk lidí vyřazených ze společnosti, který zároveň plní funkci utajení obsahu před nepovolanými. Mezi sociální varianty může patřit i řeč zvláštních etnických celků, např. černošská varianta americké angličtiny.(Černý2008,395).

Je ovšem potřeba si uvědomit, že každý jednotlivec užívá často hned několika takových variant. Může je používat buď střídavě (s ohledem na situaci), nebo je kombinovat. Souhrn všech jazykových prostředků jednotlivce pak tvoří tzv. idiolekty, tj. útvar individuálního charakteru.(Černý_2008,394).

Řeč každého jednotlivce je kromě toho také zpravidla ovlivněna některým z následujících pěti faktorů, které patří mezi tzv. subjektivní stylové činitele, přičemž i v tomto případě se nejčastěji jedná o kombinaci několika (všech) těchto vlastností:

- věk (mezigenerační jazykové rozdíly),
- pohlaví (např. odlišný výběr slovní zásoby u mužů a žen),
- etnická příslušnost (viz černošská varianta americké angličtiny),
- sociálně-ekonomické postavení,
- vzdělání

(Černý 2008, 396).

SOCIOLEKT

Společnost se dělí na různé sociální vrstvy a skupiny, které používají určité varianty národního jazyka. Varianty, které odpovídají sociálnímu rozvrstvení obyvatel, se nazývají sociolekty. Mezi ně patří například slang neboli žargon, česky se také říká „hantýrka“, tj. mluva určitých sociálních vrstev, např. studentů, nebo i řeč etnika. Slang nemá vlastní gramatiku a může se od spisovného jazyka spíše pouze slovní zásobou, nebo může být zcela autonomní, má tedy vlastní slovní zásobu i gramatiku. (Černý 2008, 395)

IDIOLEKT

Každý člověk patří do několika skupin, liší se od ostatních nebo naopak má s určitými skupinami stejné vlastnosti jako je např. věk, pohlaví, etnikum, vzdělání či sociálně-ekonomické postavení. Proto má každý svoji vlastní řeč, která se nazývá idiolekt. (Černý 2008, 395)

V souvislosti se strukturou společnosti a jazykem se v sociolingvistice hovoří také o tzv. stavech a rolích. Status představuje ztotožnění jednotlivce s určitou pozicí, kterou v dané společnosti zastává. Z této pozice pak vyplývají určité role, které by měl zastávat. Názorně ilustruje rozdíl mezi stavech a rolemi příklad špatného syna, který sice má status „syna“,

avšak neplní role, které z tohoto statusu vyplývají. Na odlišnosti společenských statutů a rolí jednotlivých mluvčích se poté vážou rozdíly v jejich jazyce (Černý 2008, 395–396).

SOCIOLINGVISTIKA

Sociolingvistika se zajímá o všechny, ve kterých se jedná o závislost jazykových jevů na sociologicky relevantních jevech, jako např. členění společnosti do skupin a tříd. Zkoumá také sociální a biologické faktory, které mají vliv na jazyk jednotlivce, např. věk, pohlaví, etnikum, sociálně ekonomické postavení a vzdělání. Zabývá se také o sociální varianty jazyka, tzv. sociolekty, jako např. slang nebo profesní jazyk.

Za začátky sociolingvistiky lze považovat Wilhelma von Humboldta, který se zabýval vztahy mezi jazykem, národem a kulturou. Moderní sociolingvistika se zformovala v 50. a 60. letech (Černý 2008, 2016)

SPISOVNÉ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY

Spisovné jazykové prostředky jsou užívány na celém území našeho státu, plní funkci reprezentativní a užívají se především v prestižních oficiálních komunikátech. Obvykle jimi ztvárňujeme komunikáty mající tzv. vyšší kulturní cíle, tj. knihy, veřejné projevy, oficiální (úřední) dokumenty apod. Spisovná čeština je jediný útvar češtiny, jehož podoba je dána systematickým popisem v kodifikačních příručkách.

HOVOROVÉ JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY

Hovorové jazykové prostředky jsou součástí spisovného jazyka a vyčleňují se v rámci snahy přesněji specifikovat bohaté stylové rozrůznění spisovné češtiny a částečně zohlednit protiklad psanosti a mluvenosti (odtud „hovorová“). Řadíme k nim prostředky, které se používají v méně oficiálních komunikátech (v méně formálních diskusích, při pracovních seminářích, schůzích apod.). Jako příklad uveďme tvary policisti, kupujou, tenhle, můžou, lítat, taky, líp, míň nebo výrazy jako panelák, koukat aj.

PROFESNÍ VÝRAZY

Profesní výrazy tvoří okruh výraziva sdílený téměř výlučně určitou profesní skupinou. V komunikační sféře dané profesní skupiny plní profesní výrazy funkci odborné terminologie, ale nejsou jako termíny kodifikovány. Profesní výrazivo zahrnuje jak spisovné odborné výrazy (např. hutnický a chemický termín *eutektikum*), tak výrazy stojící mimo spisovný jazyk, např. *šupléra* („posuvné měřidlo“).⁶

⁶ <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=891> [20. 3.2020]

5.2 Existenzformen des Deutschen

Es gibt nicht nur eine deutsche Sprache, es existieren ganz verschiedene Formen. Wenn ein Bayer spricht, klingt das ganz anders, als wenn jemand Plattdeutsch spricht. In der Arbeit sprechen einige Standarddeutsch, zu Hause spricht man vielleicht Umgangssprache oder Dialekt. Die deutsche Sprache ist, wie z.B. auch Tschechisch heterogen, d.h. es gibt viele sogenannte (sog.) Varietäten. Solche Varietäten sind auch z.B. Jugendsprache oder Fachsprachen.

Die deutsche Gegenwartssprache hat einige historisch bedingte Existenzformen:

- 1) die Hoch- oder Schriftsprache
- 2) die Umgangssprache
- 3) die Mundarten

Jede Form stellt einerseits eine eigene Grammatik dar, wodurch sie sich von Sonderzeichen unterscheiden können. Auf der anderen Seite beeinflussen sich die einzelnen Formen gegenseitig.

Die wichtigste Form der deutschen Gegenwartssprache ist die **Hoch- oder Schriftsprache**. Sie ist in den deutschsprachigen Staaten die Sprache der Literatur und Kultur, der Wissenschaft, des Rundfunks und des Fernsehens, die Amtssprache und Schulsprache, die Sprache des öffentlichen Verkehrs und auch die gepflegte Sprache des privaten Umgangs (die literatursprachliche Alltagssprache). Die Schriftsprache gilt im Grunde als verbindliche Norm für alle Sprachteilnehmer, daher wurde sie auch Gemeinsprache oder Einheitssprache genannt, oft erscheint auch die Bezeichnung **Standardsprache**.

Historisch ist die Standardvarietät eine regionale Varietät, die überregional ausgebreitet wurde. Sie wird synonymisch auch Hochdeutsch genannt, da sie sich in der Region im Norden entwickelt hat. (Prittner 2016, 20)

SOZIOLINGUISTIK

Soziolinguistik untersucht verschiedene gesellschaftliche, kulturelle und politische Einflüsse auf die Sprache. Weiter befasst sich Soziolinguistik mit verschiedenen Sprachschichten und Sprachen von einzelnen Menschengruppen:

Region:	Dialekt (Mundart)
Soziale Schicht:	Schichtensprache
Beruf:	Fachsprache (Berufssprache)
Randgruppe:	Sondersprache
Politische, religiöse Gruppe:	ideologische Sprache
Geschlecht:	Frauen-, Männersprache
Alter:	Jugend, Generationensprache

STANDARDDEUTSCH

Eine der Varietäten ist auch Standarddeutsch, oft auch Hochdeutsch oder Schriftsprache genannt. Wenn man über „das Deutsche“ spricht, denkt man eben an diese Varietät. Historisch ist die Standardvarietät eine regionale Varietät, die eine überregional ausgebreitet wurde. Sie wird synonymisch auch Hochdeutsch genannt, da sie sich in der Region im Norden entwickelt hat. Die Standardsprache wird in der Schule und Medien verwendet. (Prittner 2016, 20)

UMGANGSSPRACHE

Zwischen Standardsprache und Dialekt gibt es keine klare Trennung. In Österreich und in Süddeutschland wird Dialekt relativ viel benutzt. Die Umgangssprache liegt zwischen den beiden Varianten, sie kann stärker als die Standardsprache regionale Varianten enthalten, deswegen wird auch über Regiolekte gesprochen. (Prittner 2016, 21)

Viel schwieriger zu definieren und abzugrenzen ist die Umgangssprache, die sich zwischen der Hochsprache und den Mundarten befindet. Man unterscheidet drei Arten von Umgangssprache, die man aber voneinander nicht schaffr trennen kann, weil sie ineinander übergehen:

- a) kleinlandschaftliche Umgangssprache: erkennbar ist die starke Bindung an die Mundart, dafür aber wenige Elemente der Hochsprache. Sie wird auch als Halbmundart bezeichnet. Z.B. im Berlinische heißt es *Jans* für *Gans*, oder *Kopp* für *Kopf*.
- b) Großlandschaftliche Umgangssprache: umfasst eine große Landschaft, wie z.B. die obersächsische oder die schwabische Umgangssprache. Der Anteil der mundartigen Bestandteile ist geringer als in der kleinlandschaftlichen Umgangssprache.
- c) Die Hochdeutsche Umgangssprache: erfasst das gesamte deutsche Sprachgebiet, unterscheidet sich von der Hochsprache, dass in stärkerem Maße landschaftliche Eigenarten vorhanden sind. Es handelt sich um die gesprochene Form der Hochsprache (wie etwa im Tschchischen *hovorová čeština*).

(Kratochvílová 2006, 22)

Anschließend soll noch der Frage eingegangen werden, welche Varietäten zu einer Sprache gerechnet werden. Diese Frage stellt sich vor allem in Grenzgebieten wie an der deutsch-holländischen Grenze, da die niederdeutschen Dialekte dem Niederländischen ähnlicher sind, als etwa dem Bairischen. Unter dem Gesichtspunkt der linguistischen Ähnlichkeit ließen sich eher das Niederdeutsche und Niederländische zu einer Sprache zusammenfassen als das Niederdeutsche und andere deutsche Dialekte. Eine entscheidende Rolle spielt in diesem Zusammenhang, das sich die Sprecher/innen jeweils an einem unterschiedlichen Standard orientieren, niederdeutsche Sprecher/innen am Standarddeutsch, niederdeutsche Sprecher/innen dagegen am Standardniederländischen, die jeweils auch in den Schulen gelehrt werden und in den Medien vorherrschen. Die grenziehung zwischen dem deutschen und dem niederländischen Sprachraum orientiert sich also eher an einer politischen als einer linguistisch motivierten Grenzen.

(Pittner 2016, 22)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček. Zamyslete se nad cíli kapitoly. Poznámky vložte do portfolia.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V každodenním životě se setkáváme s různými variantami jazyka. Používáme hovorový i spisovný jazyk, také jazyk profesní nebo jazyk mládeže. O tom jak a kdy se která varianta používá, byla tato kapitola.

6 NÁRODNÍ VARIANTY NĚMECKÉHO JAZYKA

Němčina je jazyk, který spadá do germánské větve indoevropské rodiny jazyků. Obvykle je řazena k Německu, je však úředním jazykem mnoha dalších států – kromě Rakouska a Švýcarska se jedná o Lichtenštejnsko, Luxemburg, Belgie a část Itálie. Němčina je proslulá svojí škálou dialektů neboli nářečí. Standardní forma němčiny se obecně nazývá „Hochdeutsch“. Němčina je označována za pluricentrický jazyk, tedy jazyk se třemi rovnocennými variantami, třemi jazykovými centry.

Německá němčina (Binnendeutsch, Bundesdeutsch) se používá na území Spolkové republiky Německa a jeho výrazy jsou označovány jako teutonismy. Rakouská němčina (Österreichisches Deutsch) na území dnešního Rakouska používá Austricismy a švýcarská němčina Helvetismy. Schweizer Deutsch se mluví na území Švýcarska a Lichtenštejnska.

Pojem „Schwyzerdütsch“ je obecně známý a označuje švýcarskou mluvenou němčinu (nikoliv švýcarskou verzi standardní němčiny, ta je nazývána „Schweizer Hochdeutsch“). Mezi švýcarskou němčinou (Schweizer Hochdeutsch) a německou němčinou (Bundesdeutsches Hochdeutsch) je mnoho rozdílů. Například slova jako parkieren (parken) – parkovat, grillieren⁵ (grillen) – grilovat, (Dachboden) – půda se liší. Stejně tak nalézáme různé varianty slov i mezi rakouskou a německou němčinou. Např.: die Palatschinke (der Pfannkuchen) – palačinka, der Paradeiser (die Tomate) – rajče nebo Häferl (große Tasse) – velký hrnek. Tyto příklady už však mohou být nestandardní.

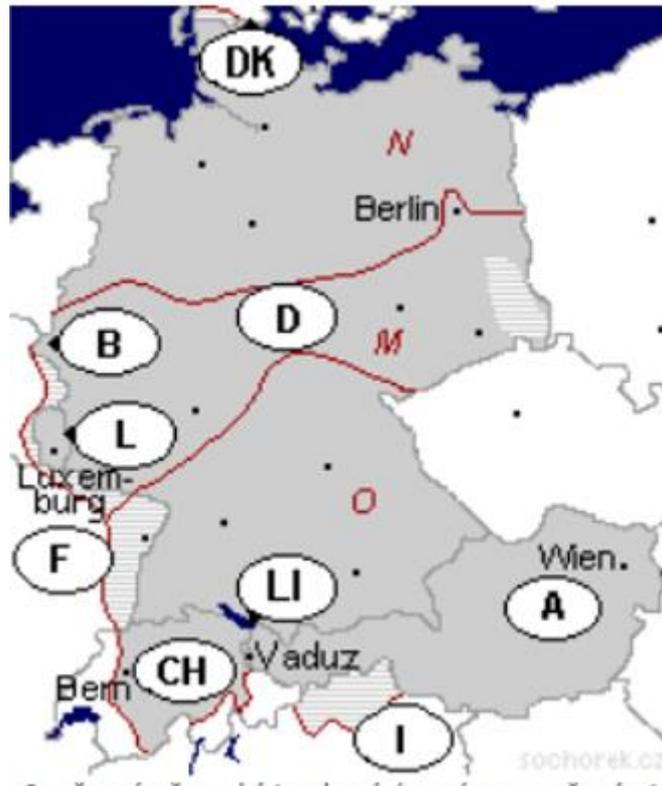
In der Schweiz wird die deutsche Standardvarietät und als Schweizerhochdeutsch, oder auch Schweizerdeutsch bezeichnet wird, wird fast nur geschrieben. Gesprochen wird fast ausschließlich Dialekt. Dazu mehr im nächsten Kapitel.

NÁŘEČÍ

Německá nářečí jsou rozdělena do tří hlavních skupin: horní němčina (Oberdeutsch), ke které patří rakouská a švýcarská němčina; středoněmecká nářečí (Mitteldeutsch: Lucembursko, Kolín, Berlín) a dolní němčina, také nazývaná Plattdeutsch nebo Niederdeutsch. Sem se řadí severní dialekty jako dolnosaština (Německo, ale některé oblasti Nizozemská), pensylvánská němčina a Plattdeutsch.⁷ Podle statistiky Goethe institutu mluví dialektem 60 % Němců. Většina z nich bydlí v jižním Německu.⁸

⁷ <https://www.jazyky.com/dialekty-nemciny/> [20. 3.2020]

⁸ <http://www.goethe.de/ins/gb/lp/prj/mtg/typ/dia/de6250720.htm> [20. 3.2020]

Obr. 9: Současné německé jazykové území s vyznačenými hranicemi dialektových skupin: dolní (N), Střední (M) a Jižní (O) němčiny. Šifrovaně dvojjazyčná území s dánštinou (jižní Dánsko), francouzštinou (východní Belgie a Francie), italštinou (severní Itálie) a lužickou srbštinou (u hranice s ČR a Polskem)⁹

Nářeční jazykové prostředky jsou územně omezené, jejich užití je vázáno na dílčí geografickou část území státu. Nejsou součástí spisovného jazyka, např. *okurek* (spis. *okurka*), *šufánek* (spis. *sběračka*), *vrhlík* (spis. *květináč*), *cmunda* (spis. *bramborák*).

Známými nářečími jsou například bavorské a saské.

Příklad bavorské hlášky:

„Schdimmds oder hab i recht?“²

Přepis- Stimmt es oder habe ich recht?

(Je to tak, nebo mám pravdu?)

Příklad saské hlášky:

„Muddie, mir isses so heeß!“ – „Schbrisch nich säggsch, mei Junge! Das heeßd nich heeß sondern heiß heeßds.“³

Přepis- Mutti, mir ist es so heiß! – Sprich nicht sächsisch, mein Junge! Das heißt nicht heeß sondern heiß heißt es.

(Mamko, je mi horko! Nemluv sasky, synku! Neříká se horko ale vedro. – Je to hodně volný překlad, který má pro tento příklad sloužit pouze pro ilustraci. Vtip té hlášky spočíval v tom, že matka opravuje syna a sama používá saský dialekt.)

⁹ <https://www.sochorek.cz/archiv/jazyky/nemcina/fakta.htm> [22. 3.2020]

NATIONALE VARIETÄTEN

Aber auch in anderen Ländern, nicht nur in Deutschland, wird deutsch gesprochen. Das Deutsch in Österreich, in der Schweiz und in Deutschland unterschieden sich vor allem im Wortschatz, aber auch der Aussprache. Z.B. sagt man Schlagsahne in Deutschland, Schlagoberst in Österreich. Z.B. wird Sahne in Deutschland, Obers in Österreich und Nidel oder Creme in der Schweiz benutzt.

„Zu einer Varietät gehören bestimmte Varianten. Varianten sind unterschiedliche Ausdrucksmöglichkeiten für das Gleiche. Das abstrakte Konzept dazu nennt man **Variable** (Pittner 2016, 18)“. „Zu einer Varietät gehören bestimmte Varianten. Varianten sind unterschiedliche Ausdrucksmöglichkeiten für das Gleiche. Das abstrakte Konzept dazu nennt man **Variable** (Pittner 2016, 18)“. Deutsch ist damit eine plurizentrische Sprache, also eine Sprache mit mehreren Standardvarietäten. Das Sprachgebiet einer plurizentrischen Sprache erstreckt sich meistens über die Staatsgrenzen hinaus.

NATIONALE VARIETÄTEN

Man unterscheidet nationale Varianten der deutschen Liteartursprache Deutschlands, Österreichs und der Schweiz. So sagt man in Österreich Jänner für Januar, Kleiderkasten für Kleiderschrank. In der Schweiz heißt es Rundspruch für Rundfunk, anläuten für anrufen usw. Das Deutsch in Österreich, in der Schweiz und in Deutschland unterschieden sich vor allem im Wortschatz. Z.B. sagt man Schlagsahne oder Sahne in Deutschland, Schlagoberst oder Obers in Österreich. und Nidel oder Creme in der Schweiz benutzt.

Sahne

1. Rahm; *regional*: Schmant, Schmetten,

Flott; *österr.*: Obers; *schweiz.*: Nidel,

Creme

2. Schlagsahne, Schlagrahm; *österr...* 10

Unterschiede sind auch in Grammatik: Schmidts Katze – die Katze von Schmidt – dem Schmidt seine Katze¹¹ aber auch der Aussprache.

In der Schweiz wird die deutsche Standardvarietät und als Schweizerhochdeutsch, oder auch Schweizerdeutsch bezeichnet wird, wird fast nur geschrieben. Gesprochen wird fast ausschließlich Dialekt.

Die Mundarten (Dialekte), bilden die Sprachliche Grundsicht und dienen als Kommunikationsmittel für eine relativ kleine Menge von Menschen, und zwar überwiegend in mündlicher Form. Deutsche Territorialdialekte sind die älteste Existenzform der deutschen Sprache. Sie haben sich im mittelalterlichen Deutschland gebildet. Man teilt die die deutschen Territorialdialekte in zwei große Dialekträume: Niederdeutsch und Hochdeutsch. Zu dem Hochdeutschen gehört Mitteldeutsche und Oberdeutsche. Die Dialekte werden nach den Regionen genannt, z. B. Mecklenburg – Mecklenburgisch, Thüringen – Thüringisch, Bayern – bayrisch usw.

¹⁰ <https://www.wissen.de/synonym/schlagsahne> [22. 3. 2020]

¹¹ <https://www.sochorek.cz/archiv/jazyky/nemcina/fakta.htm> [22. 3.2020]

Nr. 10: Die Dialekte im deutschen Sprachraum nach Fleischer 1983, 411 (Prittner 2106, 20)

Mundarten verraten, wo ein Sprecher herkommt – an manchen Orten wird ein Dialekt-sprecher sogar schon im Nachbardorf als ortsfremd erkannt. Und: Dialekte polarisieren. Sie verbinden und grenzen aus, werden als charmant angesehen, aber auch als Hinweis auf einen niedrigen Bildungsstand. Manche Sprecher sind stolz auf ihre Mundart, andere verbergen sie lieber.

60 Prozent der Deutschen sprechen einen Dialekt. Das ergab eine Umfrage des Instituts für Deutsche Sprache im Jahr 2009. Die meisten Dialektsprecher leben im Süden Deutschlands.

Früher sprach jeder eine Mundart: Fränkisch, Brandenburgisch, Hessisch. Die Verständigung zwischen den Dialektgruppen war oft schwer. Erst die standardisierte deutsche Sprache ermöglichte eine regional übergreifende Verständigung. Mittlerweile verdrängt die Hochsprache die Mundarten immer weiter. Urbanisierung, sozialer Aufstieg, ein höherer Bildungsgrad und der Einfluss der Medien tragen dazu bei.

Also hat der Terminus „Hochdeutsch“ zwei Bedeutungen:

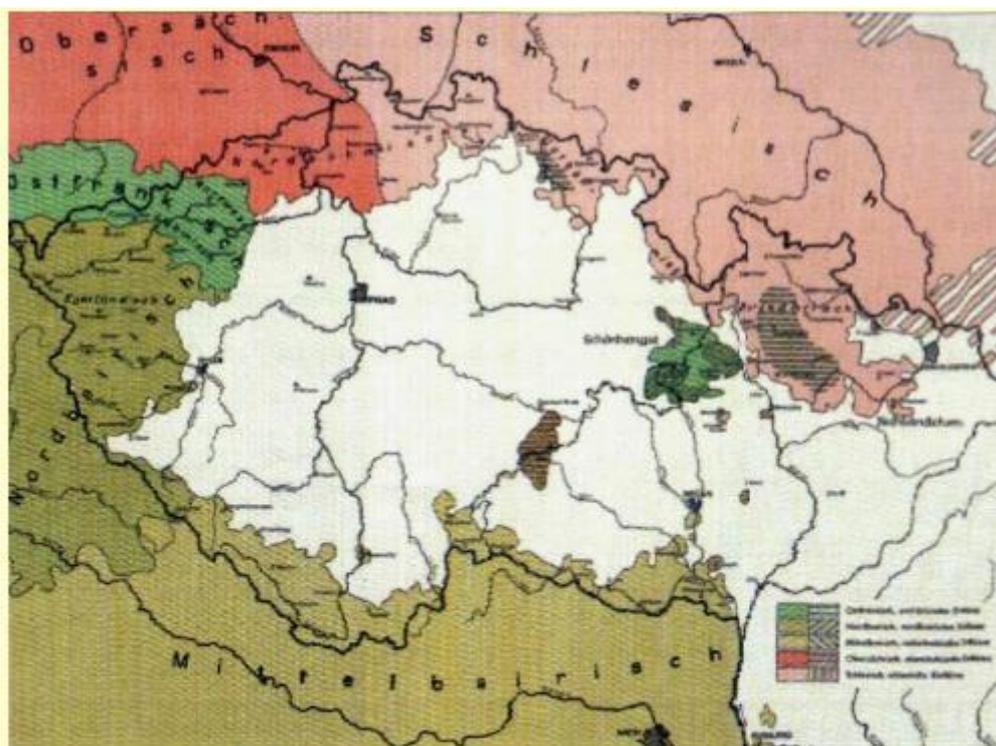
- 1) hochdeutsche Dialekte (Mitteldeutsch und Oberdeutsch)
- 2) Hochsprache zum Unterschied von Mundarten und von der Umgangssprache

PRO ZÁJEMCE

Pokud Vás zajímá, jaká německá nářečí se používala na našem území, přečtěte si článek o výzkumu *Atlas německých nářečí v Česku. Hotzenplotz tu už nežije*.

Obr. 11: Německá nářečí na území Čech.

Mapka znázorňující hlavní velké skupiny německých nářečí na území Čech, Moravy a Slezska. V rámci těchto základních skupin rozlišujeme další regionální a místní nářečí, skupiny a podskupiny. Popis (ve směru hodinových ručiček počínaje na jihu): *Mittelbairisch* (středobavorština), *Nordbairisch* (severobavorština), *Ostfränkisch* (východofrančtina), *Obersächsisch* (hornosaština) a *Schlesisch* (slezština). Repro z: Badenheuer, Konrad: *Die Sudetendeutschen. Eine Volksgruppe in Europa*. Sudetendeutscher Rat, München 2007.

<http://nassmer.blogspot.com/2014/06/atlas-nemeckych-nareci-v-cesku.html> [22. 3.2020]

PRO ZÁJEMCE

Hier können Sie viele deutsche Mundarten aus der ganzen Welt hören: *Mundartenkarte* von Institut der deutschen Sprache Mannheim (2020):

<http://agd.ids-mannheim.de/mundarten.shtml> [22. 3. 2020]

PRO ZÁJEMCE

Jestli si chcete vyzkoušet, jestli rozeznáte nebo budete rozumět některým dialektům, podívejte se na video:

<https://www.youtube.com/watch?v=6HNCkXk-Pw0> [22. 3.2020]

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček. Zamyslete se nad cíli kapitoly. Poznámky vložte do portfolia.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Německý jazyk má celou řadu nářečí, lidé mluví různými dialektu, každá osoba má vlastní idiolekt. Používáme hovorový i spisovný jazyk, také jazyk profesní nebo jazyk mládeže. O tom jak a kdy se která varianta používá, byla tato kapitola.

7 NĚMECKÝ PRAVOPIS

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

I v této části najdete nejdříve český text, poté paralelní německý text. Český text Vám přiblíží obecně co je pravopis a jaké byly nejdůležitější změny českého pravopisu, německý text Vám popíše změny nového německého pravopisu a jeho současný stav.

CÍLE KAPITOLY

popsat hlavní změny nového německého pravopisu, stručně vysvětlit vývoj německého pravopisu, porozumět hlavním odborným pojmům

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

pravopis, ortografie, nový pravopis, psaní velkých a malých písmen, složená slova a jejich pravopis

Rechtschreibung, Orthografie, Groß- und Kleinschreibung, getrennt oder zusammenschreiben

Zvuková stránka jazyků se stále vyvíjí a proto se rozdíl mezi mluvenou a psanou podobou prohlubují, protože písmo na změny nereaguje. Jediným možným způsobem, jak přiblížit psanou podobu jazyka mluveného, je reforma pravopisu. Té ale brání především konzervativní postoj těch institucí, které o tom rozhodují. Kromě toho je prakticky neproveditelné, stejně jako v době zavádění písma, aby pravopis (ortografie) dokonale odpovídal mluvenému jazyku. Pokud se pravopis nemění po dlouhou dobu, rozdíl mezi oběma podobami jazyka mohou být propastné, jak to dnes můžeme pozorovat např. v angličtině a ve francouzštině.

7.1 Změny pravopisu

V českém pravopise byla poměrně radikální reforma zavedena už na začátku 15. století a jejím autorem byl patrně Jan Hus. Místo spřežkového pravopisu (který se dodnes používá v polštině) byla zavedena diakritická znaménka. V posledních desetiletích se reformy ome- zily většinou na změny pravopisu několika slov cizího původu. Určitý konzervatismus se projevuje v tom, že se v pravopise uchovává dvojice písmen i/y, přestože se v mluveném jazyce už dávno přestaly příslušné hlásky rozlišovat.

Německý pravopis vznikl přijetím a použitím pravidel latinského pravopisu a jejich apli- kací na němčinu. Na vznik spisovné němčiny měl velký vliv Lutherův překlad Bible. Normy začaly až v 16. století, po vynálezu knihtisku. Přesto v té době ještě panovala tole- rance. Po zavedení povinné školní docházky dochází k požadavkům na pravidla pravopisu. Potřeba jednotného pravopisu se projevila s rozšířením ekonomické a politické moci ně- mecky mluvících vyšších společenských vrstev. V Rakousku v roce 1879, v Prusku v roce 1880 vychází nová pravidla.

Pokusy o státní úpravu němčiny sahají už do dob rakouské panovnice Marie Terezie, která roku 1774 nechala vydat zásady pravopisu v mocnářství. O nejnovější reformě se v německy mluvících státech diskutovalo od počátku 70. let. Kromě těchto zemí se k úpravě připojily také Belgie, Francie, Itálie, Maďarsko a Rumunsko, kde jsou početné německé menšiny.

Úředně platná kodifikace německého pravopisu byla schválena na 2. berlínské ortogra- fické konferenci v r. 1901. Po roce 1945 dále platí pravidla z roku 1902. V neposlední řadě měl velký vliv na německý pravopis „otec německého pravopisu“ Konrad Duden. Díky němu docházelo k rámcovým reformám. Vytvářely se pravopisné komise, na kterých se diskutovalo hlavně o psaní velkých písmen v případě substantiv. Dále následovaly nejruž- nější návrhy reform z roku 1988 a 1992. V roce 1994 se konala ve Vídni konference a následoval přechodný termín k zavedení nového pravopisu.

Největší změny nastaly ve školství. Vyplývaly i problémy s vydáváním nových učebnic, kde celá akce byla v mnohých oblastech velmi náročná. Přestože nové učebnice začaly platit od 1. 8. 1998, nový pravopis bylo možné vyučovat již od 1. 8. 1996. Netrvalo dlouho a členové rady pro německý pravopis připravovali půdu pro novou reformu. Nová pravidla německého pravopisu byla přepracována v letech 2004 a 2006 a platí pravopisu od 1. 8. 2006.

Od vídeňského rozhodnutí se v dotyčných zemích rozhořely bouřlivé spory a na soudní instance se snesly žaloby. V severoněmecké spolkové zemi Dolním Sasku (Sachsen) byli žalobci úspěšní a podařilo se jim prozatím reformu pozastavit. Ve Šlesvicku-Holštýnsku

(Schleswig-Holstein) byl pravopis předmětem referenda. Proti změnám byli i známí spisovatelé či vědci, např. Günter Grass a Siegfried Lenz¹².

7.2 Hlavní změny v německém pravopisu

Cílem rozsáhlé reformy bylo logičtěji a snadněji učení písemnému projevu. Z původních 212 pravopisných pravidel jich zůstalo 112 a z 52 pravidel o psaní čárek jich zůstalo devět. Němčina, typická slovesnými složeninami, se snaží v budoucnu psát jednotlivá slova odděleně (místo *sitzenbleiben* - *zůstat sedět* - bude *sitzen bleiben*).

Asi nejnápadnější změnou je psaní skupiny *ss* místo *ß* po krátké samohlásce. Nově se tedy píše *Hass* – *hassen* (dříve *Haß* – *hassen*), podobně *Kuss*, *er lässt*, *er muss*, spojka *dass* (místo dosavadního *daß*) apod. Naproti tomu po dlouhých samohláskách nebo dvojháskách *ß* zůstává (*Straße*, *draußen*, *beißen*).

Další pravidlo vede k důslednějšímu zachování stejného základu u odvozování. Bude se tedy psát *Bändel* (nikoli *Bendel*) od *Band* podobně *schnäuzen*, nikoli *schneuzen* od *Schnauze*. Toto pravidlo může ovšem u uživatelů vyvolávat rozpaky. I nové psaní je totiž *Eltern*, nikoli, jak bychom podle etymologie očekávali, *Ältern*, od základu *aufwenden* je *aufwendig*, ale od *Aufwand* se bude psát *aufwändig*. S námitkami se může setkat i vytváření trojčlenných skupin stejných písmen u složenin – *Flusssand*, *Flanellappen*, *Ball-ettänzer*, *Balettruppe*, *Stoffetzen* (dosavadní pravopis tu zjednodušoval na psaní dvou stejných písmen vedle sebe). Podobně se zmnožují i písmena označující souhlásky a souhláskové skupiny v odvozeninách typu *Rohheit* (*roh* + *heit*), *Zähheit*, *Zierrat*. Varianta vznikne u slova *selbständig*, *selbstständig*. Nově se zavádí vedle starších podob poněmčelé psaní u slov *essenziel* (dříve jen *essentiell*), *Differenzial*, *Potenzial*, *substanziell* apod. podstatné jméno jako předpona slovesa se ve většině případů nově píše zvlášť s velkým písmenem *radfahren* - *Rad fahren* (jezdit na kole).

Z oblasti interpunkce se mění psaní čárky v rozvinuté infinitivní konstrukci (*Darüber, bald zu einem Erfolg zu kommen, dachte sie lange nach. Sie, um bald zu einem Erfolg zu kommen, schritt alsbald zur Tat.*) U dělení slov se zrušilo staré pravidlo, že skupina *st* se zásadně nerozděluje. Je tedy možné rozdělit *Wes-te* (jako *Wes-pe*), *Kas-ten*, *Mus-ter*. Písmeno *c* se při dělení už nenahrazuje písmenem *k* a připojuje se k následující souhlásce (*Zucker, le-cken, Ba-cke*). Nová pravidla uživatele už rovněž nenutí dělit slova cizího původu podle etymologického principu (*Chir-urg*). Neustále se rozšiřující automatické dělení slov nepochybně vedlo k zrušení pravidla, že při dělení nesmí na řádce zůstat jediné písmeno. Lze tedy dělit *U-fer*, *O-fen*.

Reforma však neodbourává některé verbální zvláštnosti v rakouské němčině, jako jsou slova "*der Karfiol*" nebo "*die Matura*" (maturita), jež nejsou v Německu obvyklá.

¹² <https://archiv.ihned.cz/c1-971863-nemcina-ma-novy-pravopis> [19. 3. 2020]

7.3 Neue deutsche Rechtschreibung

Die aktuelle Rechtschreibregelung ist seit 2007 für alle Schulen verbindlich. Dennoch bestehen bei Einzelfällen noch Unsicherheiten, da es schwierig ist, die wichtigsten Änderungen und Regeln stets präzise und auswendig präsent zu haben. Viele Änderungen zur Rechtschreibregelung geben den Schreibenden mehr Freiheit, sich zwischen zwei korrekten Schreibweisen zu entscheiden. Allerdings gibt es auch neue Schreibungen, die verpflichtend sind, für die es also keine Varianten gibt.¹³

ss – ß: Das „ß“ steht nur nach langem Vokal oder Diphthong: draußen, Maß, reißen, schließen ... Nach kurzem Vokal steht immer das „ss“: *gerissen, küsst, messen, Riss, Schloss*.

Bei Verbindungen aus zwei Verben mit bleiben und lassen ist bei übertragener Bedeutung Getrennt- und Zusammenschreibung erlaubt, z. B.: *liegen bleiben / liegenbleiben, sitzen bleiben / sitzenbleiben, stehen lassen / stehenlassen*.

Substantiv + Verb: Diese Verbindungen werden normalerweise getrennt geschrieben. Es gibt aber auch Fälle, bei denen sowohl die Zusammenschreibung als auch die Getrenntschreibung möglich ist. Dazu gehören z. B.: *achtgeben / Acht geben, danksagen / Dank sagen, gewährleisten / Gewähr leisten, haltmachen / Halt machen, maßhalten / Maß halten, brustschwimmen / Brust schwimmen, delfinschwimmen / Delfin schwimmen, marathonlaufen / Marathon laufen, staubsaugen / Staub saugen*.

verblasste Substantive + *sein/bleiben/werden*: Es gilt in der Verbindung mit *sein/bleiben/werden* die Kleinschreibung für Wörter wie *angst, bange, feind, freund, klasse, leid, pleite, recht, schuld, spitze, unrecht*: *Mir wird angst und bange. Ich bin ihm feind. Sie ist pleite. Das bleibt unrecht*.

Infinitive mit *als, anstatt, außer, ohne, statt, um* müssen mit Komma abgetrennt werden: *Ich ging erst, als sie schlief. – Anstatt ihnen zu helfen, beschimpfte er seine Freunde. – Sie biss in die rohe Zwiebel, ohne mit der Wimper zu zucken. – Er ging hinaus, um zu rauchen*.

PRO ZÁJEMCE

Na webové stránce Akademie.de si můžete udělat test, kde si ověříte Vaši znalost prapopisu a poté se zaměřit v online cvičeních nebo na webinářích na problematickou oblast.

<https://www.akademie.de/wissen/neue-deutsche-rechtschreibung/interaktiver-rechtschreibtest> [19.3.2020]

<https://www.akademie.de/wissen/neue-deutsche-rechtschreibung> [19.3.2020]

<https://www.neue-rechtschreibung.de/neue-rechtschreibung.de/aenderungen/> [19.3.2020]

¹³ <https://www.neue-rechtschreibung.de/> [19. 3. 2020]

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček. Zamyslete se nad cíli kapitoly. Poznámky vložte do portfolia.

SHRnutí KAPITOLY

Nejzásadnější změnou českého pravopisu bylo zavedení diakritiky místo spřežek, Německý jazyk má od roku 2006 nový pravopis, který byl dlouho diskutován a v některých médiích dosud není dodržován.

8 FONETIKA A FONOLOGIE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

I v této části najdete nejdříve český text, poté paralelní německý text. Oba texty se zabývají hláskami, jejich výslovností a funkcí, rozdělením podle místa a způsobu artikulace. Kapitola popisuje jednotlivé hlásky, jejich dělení na samohlásky a souhlásky.

CÍLE KAPITOLY

popsat rozdíly mezi fonetikou a fonologií, mezi souhláskami a souhláskami, rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi samohlásek a souhlásek, porozumět hlavním odborným pojmům

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

fonetika, fonologie, hláska, fón, foném, samohláska, souhláska, artikulace, exploziv, frikativ, nazály, afrikanty, vibrály, laterály

Phonetik, Fonologie, Laut, Phon, Phonem, Konsonant, Vibrant, Plosiv, Frikativ, Lateral, Vibrant, Affrikant, Vokal, Trapes, Diphtong

Původně byla fonetika chápána jako věda popisující hlásky, mechanismus jejich tvoření. Proto byla dříve označována jako fyziologie mluvy. První výzkumy o řeči prováděla fonetika sluchová, která jako metodu poznání používala poslech a přímé pozorování artikulace. Od poloviny 19. stol. Získává na významu fonetika experimentální, využívající přístroje. Ve 20. století se začíná zabývat oblastí produkce a percepce, a také analýzou akustického signálu a problematikou řečové komunikace. Funkční stránkou a strukturou mluveného projevu se zabývá fonologie, která se jako samostatná disciplína vyhranila ve 30. letech 20. stol. Striktní oddělování fonetiky (ve smyslu fyzikálním a fyziologickém) a fonologie (v

smyslu funkčním a strukturním) při zkoumání zvukové stránky řeči byla celosvětově opuštěna v 60. letech 20. století. Vzhledem ke spolupráci těchto věd při studiu téhož předmětu, tj. lidské řeči, se v současnosti mluví o fonetických vědách.¹⁴ Navíc jsou pro studium a nácvič jazyka nutné znalosti z obou disciplín, jak systematické aspekty fonologie, tak spíše prakticky zaměřená fonetika, proto se pro zjednodušení mluví o fonetice, přestože při nácvič jsou využívány obě lingvistické disciplíny.

8.1 Fonetika a fonologie

Fonetika je jazykovědná disciplína, která se zabývá popisem zvukové stavby jazyka, materiální stránkou zvukových výrazových prostředků jazyka, popisem mechanismu vzniku řeči, její akustické stavby a vnímání zvukového signálu sluchem, hláskami a prozodickými prostředky, které jsou užívány v daném jazyce. Úkolem fonetiky je popsat hlásky a klasifikovat je. Přitom fonetika vychází z toho, jak při tvorbě hlásek spolupracují části těla, které se na jejich tvorbě podílí, například plíce, jazyk, ústa apod. zabývá se také akustickými fenomény jazyk, které jsou měřitelné, jako jsou např. intenzita, frekvence atd., a tím se blíží přírodním vědám.

Je to věda interdisciplinární, vzhledem k lingvistice má fonetika postavení pomezí, neboť má vlastní okruh zkoumání a lingvistika využívá až její výsledky, mj. pro interpretaci poznatků z dalších jazykovědných oborů. Na zvukové stránce jazyka lze také pozorovat některé zákonitosti a experimentálně je ověřovat.

Fonologie se zabývá používáním hlásek v systému lidské řeči a v jednotlivých jazycích. Studuje, jak jazyk využívá jednotlivé hlásky, jak jsou v různých jazycích zastoupeny a jakou funkci mají a jaký je systém hlásek těchto jazyků. Obrací se k jazyku (langue) jako struktuře, studuje systém fonémů a pravidla jejich užívání. Od 20. století je považována za samostatnou vědní disciplínu, jejíž základní jednotkou je *foném*, nejmenší zvukový prostředek schopný rozlišit minimální významovou jednotku jazyka, morfém.

Základní jednotkou fonetických popisů je **hláska**, která je v některých koncepcích označována jako fón. Je to minimální zvuková jednotka řeči. Hláska je konkrétní, fyzickou podobou fonému. **Hláska** (fón) je základní fonetickou jednotkou, např. u *Miete – Mitte* se rozlišuje kvalita hlásek [y:] a [i:]. Inventář hlásek je širší než inventář jeho fonémů. Jednomu fonému může odpovídat více hlásek, naopak hláska může být realizací více fonémů. Dále se fonetika věnuje spojování hlásek a jejich modifikací, a také modulaci řeči pomocí síly, tempa, barvy hlasu.

Foném je nejmenší rozlišující jednotkou fonologie. Např. fonému /r/ v němčině odpovídají fóny [r] – Zungenspitzen-r, [] Reibe-r a [R] das Zäpfchen-r. Tyto varianty však nemají vliv na význam slova. Naopak pár *Biene* a *Bühne* je příkladem významového rozdílu fonému [i:] a [y:].

¹⁴ <https://www.czechency.org/slovník/FONETIKA> [online 15. 2. 2020]

Fonémy jsou klasifikovány na základě distinktivních znaků, které jsou označovány jako opozita, například neznělost/znělost, napětí např. u p/b, t/d, k/g apod.

Hlásky se dělí na samohlásky a souhlásky. Samohlásky se dělí podle místa artikulace. Souhlásky dělíme podle způsobu, místa artikulace a znělosti.

2. Podle místa artikulace (kde je nejužší místo – závěr či úžina)			
České hlásky	Mezinárodně	Mezi kterými orgány	Příklady
Obouretné	<i>Bilabiály</i>	Horní a dolní rty	p, b
Retozubné	<i>Labiodontály</i>	Dolní rty a horní řezáky	f, v
Zubné	<i>Dentály</i>	Špička jazyka mezi zuby (angl.)	th
Dásňové přední	<i>Prealveoláry</i>	Špička jazyka na dásních vpředu	t, n, s
Dásňové zadní	<i>Postalveoláry</i>	Špička jazyka na dásních vzadu	š, ž, č
Tvrdopatrové	<i>Palatály (palatum)</i>	Jazyk a tvrdé patro	ť, ň, j
Měkkopatrové	<i>Veláry (velum)</i>	Jazyk a měkké patro	k, g, ch
Hrtanové	<i>Guturály</i>	Hrtan (hrdlo)	h

a) podle způsobu artikulace:

Explozivny (okluzivy, plozivny): při jejich artikulaci je vytvořen závěr, při jeho uvolnění uniká rychle vzduch, vzniká krátký šumový zvuk – exploze/aspirace. Tvoří znělostní páry (např. /p/-/b/, /t/-/d/)

Frikativny, při jejichž artikulaci vytváří artikulační orgány úžinu. Většinou jsou párové /s/ - /z/.

Afrikáty, u kterých je nejdříve vytvořen závěr, který při uvolňování přechází v úžinu. Jsou orální, některé párové (/č/ - /dž/, některé jedinečné

Nazály, kdy je v ústní dutině je vytvořen závěr, spustí se měkké patro, takže vzduch uniká nosem a zvuk má nosové zabarvení.

Vibranty jsou charakteristické kmitáním některého z artikulačních orgánů, např. jazyka, čípku, který se přiblíží k protilehlému artikulačnímu orgánu (alveoly, zadní část jazyka).

Laterály, při nichž neproudí zvuk středem dutiny ústní, špička jazyka se dotýká alveol, okraje jazyka jsou spuštěny, a vzduch proudí po jeho stranách. Vzniká nápadná šumová složka.

Klasifikace souhlásek v češtině podle Černého (2008, 81):

A) Tři hlavní kritéria klasifikace souhlásek			
1. Podle způsobu artikulace (závěr nebo úžina)			
Česky hlásky	Mezinárodně	Charakteristika	Příklady
Závěrové	<i>Okluzívy</i>	Úplný závěr, prudké otevření	p, b, t
Nosové	<i>Nazály</i>	Částečná účast dutiny nosní	m, n, ň
Polozávěrové	<i>Semiokluzívy</i>	Kombinace závěrové a úžinové	c, č
Úžinové	<i>Konstruktivy</i>	Všechny následující	
Třené, středové	<i>Frikativy</i>	Většina úžinových	f, v, s
Bokové	<i>Laterály</i>	Úžiny po stranách jazyka	L
Kmitavé	<i>Vibranty</i>	Špička jazyka vibruje	r, ř
Hlasivkové	<i>Glottály</i>	Pouze hlasivky jsou aktivní	h

b) podle znělosti

3. Podle znělosti (hlasivky se účastní nebo neúčastní artikulace)				
Znělé	<i>b d d' g</i>	m n ň	v z ž j	l r h
Neznělé	<i>p t t' k ch</i>	c č	F s š	

8.2 Phonetik und Phonologie

Die **Phonetik** untersucht die Artikulation, die akustische Übertragung und Wahrnehmung von Lauten aus naturwissenschaftlicher Sicht. Die Phonologie greift auf die Ergebnisse der Phonetik, untersucht die Funktion der Laute (Phone) in einem Sprachsystem. Phonetik beschreibt die materiellen Aspekte der Laute, die Phonologie ihre Funktion in einem Sprachsystem.

„Die **Phonologie** ist eine Teildisziplin der Linguistik, die das Lautsystem der einzelnen Sprachen untersucht. Phonologie befasst sich mit der Funktion der Laute in einer Sprache. Im Deutschen gibt es Wörter, die sich nur mit einem Phonem unterscheiden, z.B. laufen und raufen. Das Phonem ist definiert als die kleinste Einheit der gesprochenen Sprache, die Bedeutung trägt. Minimalpaare unterscheiden sich durch ein Laut. Phoneme werden in Schrägstrichen notiert.

Beispiele für Minimalpaare

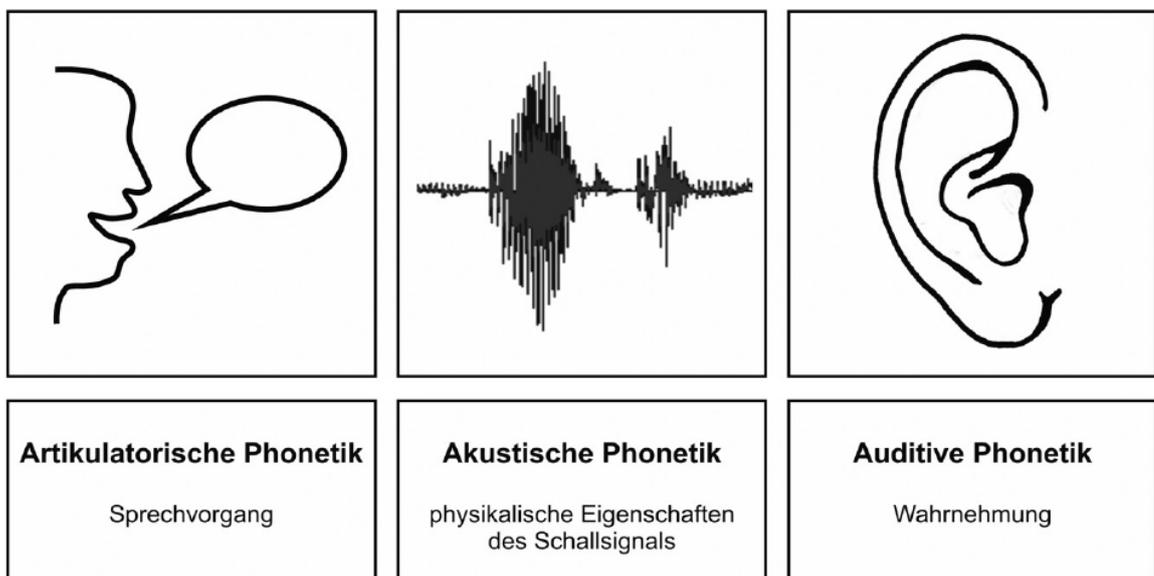
<i>Gasse – Kasse</i>	[gasə] – [kasə]	/g/ – /k/
<i>dir – Tier</i>	[di:g] – [ti:g]	/d/ – /t/
<i>reisen – reißen</i>	[raizŋ] – [raisŋ]	/z/ – /s/
<i>biere – Bitte</i>	[bi:tə] – [bitə]	/i:/ – /ɪ/
<i>Masse – Maße</i>	[masə] – [mɑ:sə]	/a/ – /ɑ:/
<i>Falter – Halter</i>	[faltə] – [haltə]	/f/ – /h/

(Pittner 2016, 32)

Unterschiedliche Laute, die nie Bedeutung ändern, heißen Allophone. Allophone sind unterschiedliche Realisierungen des gleichen Phonemes. Es ist also ein Laut, der die Variante eines Phonems ist.

Die **Phonetik** dagegen untersucht die lautliche Seite menschlicher Äußerungen unter naturwissenschaftlichem Aspekt, und zwar

- a) Vom Sprecher aus: Artikulatorische Phonetik
- b) Vom Hörer aus: Auditive Phonetik
- c) Auf den Kanal bezogen: Akustische Phonetik (Pittner 2016, 24)“.

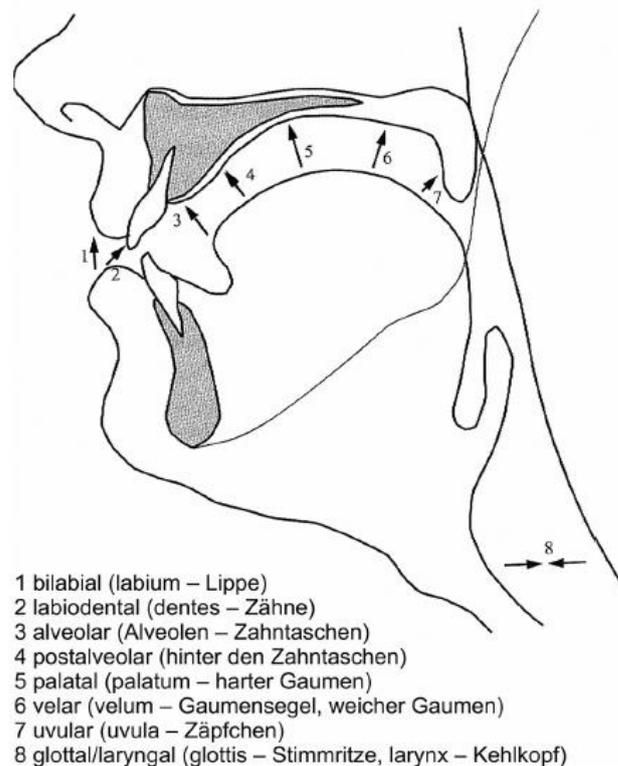
Nr. 12: Teilbereiche der Phonetik nach Pittner (2016, 25)

Ein **Laut** ist laut, ist etwas, was man hören kann. Man kann die Lautstärke aller Vorgänge messen. Die Einheit dafür ist ein Phon. Die Laute werden in Vokale und Konsonanten geteilt. Wenn wir gefragt werden, wissen wir sehr gut, was ein Vokal und ein Konsonant ist, wenn wir aber den Unterschied definieren sollen, tut es uns schwer. Vokale werden auch „Selbstlaute“ genannt, Konsonante „Mischlaute“. Daraus ist klar, dass Konsonante nicht allein stehen können, dass sie Vokale brauchen. Aber so einfach ist das nicht,

weil man kann doch sagen *mmmmmm*, oder *ssssssss*. Der Hauptunterschied ist also anders. Vokale sind die Laute, bei denen der Luftstrom oberhalb der Glottis nicht behindert wird. Die Vokale entstehen durch verschiedenen Formungen des Resonanzraumes. Bei Konsonanten dagegen wird dem Strom ein Hindernis gestellt.

An der Produktion der Laute beteiligen sich viele Organe, die **Sprechorgane**: die Lunge erzeugt den Luftstrom, der geht dann durch das Ansatzrohr. Das Ansatzrohr ist der Luftraum vom Kehlkopf bis zur Lippen oder Nase. Die Luft wird bei der Artikulation geformt durch sog. Artikulationsorgane. Das sind die Zunge, die Lippen, der Unterkiefer, der Gaumen mit dem Zäpfchen, sowie der Rachen und der Kehlkopf mit den Stimmlippen, auch Stimmbänder oder Glottis genannt.

Der Kehldeckel bildet die Weiche (Stellwerk) zwischen Luft und Speiseröhre. Nur wenn er offen ist, können wir Atmen und demit auch Sprechen. Die Stimmbänder schwingen oder nicht und so werden entweder stimmhafte oder stimmlose Laute gebildet. Das Gaumensegel (Velum) schließt oder öffnet die Nase und bestimmt somit die Nasalität oder Oralität der Laute. Die Zunge reguliert den Luftstrom durch den Mund oder schließt den ganz und formt den Strom und bestimmt die Artikulation der Laute.

Nr.13: Artikulationsort der deutschen Konsonanten nach Pompino-Marschall 2009, 198 in Pittner (2016, 25)

Beim Sprechen wird der Schallstrom entwickelt, den man in einzelne Laute teilen kann. Dabei entspricht nicht immer einem Segment ein Buchstabe. Z.B. gibt es in den Wörtern Stil, Stiel stiehl den Laut /i/, der lang oder kurz ist. Damit es für die richtige Aussprache

bzw. Transkription eine Lautschrift notwendig. Am häufigsten wird die „Internationale Phonetic Alphabet“(IPA).

KONSONANTEN

Die Konsonanten werden nach verschiedenen Eigenschaften klassifiziert:

- a) Wo wird der Luftstrom behindert? → Artikulationsstelle/Artikulationsort
- b) Auf welcher Weise wird der Strom behindert? → Artikulationsart
- c) Schwingen die Stimmbänder oder nicht? → stimmhaft oder stimmlos

Ad a) Der Artikulationsort ist die Stelle, an der sich die Behinderung des Luftstroms stattfindet. (Pittner 2016, 25)

Bilabial:	die beiden Lippen berühren sich: [p], [b], [m]
Labiodental:	die untere Lippe berührt die oberen Zähne: [f], [v]
Alveolar:	die Zungenspitze berührt den oberen Zahndamm: [t], [d], [s], [z], [n], [l], [r]
Postalveolar:	die Zunge bewegt sich an die Rückseite des oberen Zahndamms oder den vorderen Teil des harten Gaumens: [ʃ], [ʒ]
Palatal:	der Zungenrücken bewegt sich in Richtung harter Gaumen: [ç], [j]
Velar:	der hintere Teil der Zunge hebt sich gegen das Gaumensegel (den weichen Gaumen): [k], [g], [x], [ŋ]
Uvular:	beim Zäpfchen (uvula) gebildet: [ŋ], [β], [ʀ]
Glottal/laryngal:	durch die Stimmbänder im Kehlkopf gebildet: [ʔ], [h]

Ad b) Nach der Artikulationsart teilt man die Konsonanten:

Plosive [p, b, t, d, k, g] und Plosivverschlusslaut (Puste, Büste, Tänzer, dünn, Kasse, Gasse, _in),

Frikative f, v, s, z, ʃ, ʒ, ç, j, x, h, ʁ] „Reibelaute“ wird eine Verengung im Mund gebildet und die Luft wird gepresst:

[f] Vieh, fiel
[v] Vase, Wasser
[s] As, reißen
[z] Sonne, reisen
[ʃ] Scheune
[ʒ] Genie
[ç] ich, Chemie
[j] jung
[x] ach
[h] Haus
[ʁ] Recht

Bei den **Nasalen** ist der Gaumensegel geschlossen, die Luft strömt durch die Nase.

[m] mein
[n] nein
[ŋ] singen

Bei **Lateralen** (Seitenlauten) entsteht der Verschluss in der Mitte des Mundes statt, die Luft weicht an den Seiten. Im Deutschen ist es nur [l],

z.B. [l], lache.

Vibranten (Zitterlaute) werden durch die Vibration der Zunge erzeugt. Im Deutschen ist das das gerollte /r/, bei dem die Zungenspitze vibriert, und das uvulare [ʀ] („Zäpfchen-r“), das dem Laut beim Gurgeln ähnelt.

Die **Affrikaten** sind Kombination von einem Reibelaut (Plosiv und Frikativ), die am gleichen Artikulationsort gebildet werden.

[pf] Pfau
[ts] Zahn
[tʃ] Matsch
[dʒ] Gin

Ad c) Nach dem Schwingen oder Nicht-Schwingen der Stimmbänder werden die Konsonanten als stimmhaft (Lenis, lat. schwach, ungespannt) oder stimmlos (Fortis, lat. stark, gespannt) geteilt.

(Pittner 216, 27-29)

	bilabial	labiodental	alveolar	postalveolar	palatal	velar	uvular	glottal
Plosive	p b		t d			k g		ʔ
Frikative		f v	s z	ʃ ʒ	ç ʝ	x	ɴ ʁ	h
Nasale	m		n			ŋ		
Laterale			l					
Vibranten			r				ʀ	

Tab.: Konsonanten im Deutschen (Pittner 216, 30)

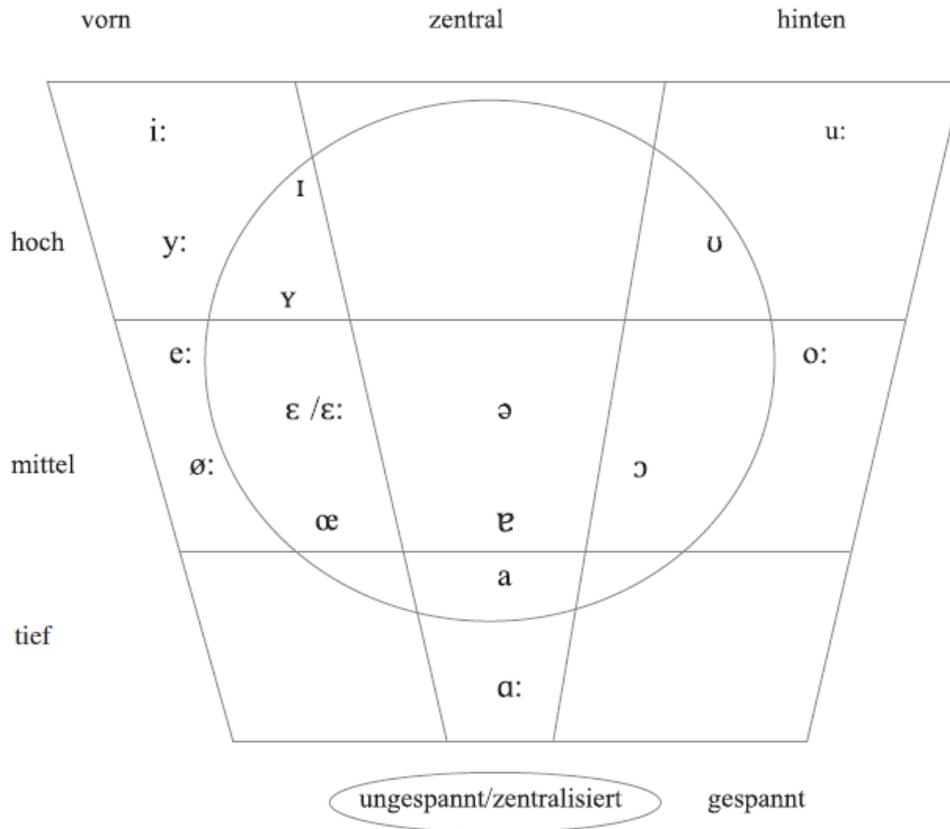
VOKALE

Die Vokale sind stimmhaft, der Strom wird nicht behindert. Der Luftstrom wird durch die Stellung der Zunge geformt. Sie werden geteilt nach:

- **Zungenlage:** Wo ist der höchste Punkt der Zunge? (horizontale Lage)
- **Zungenhöhe:** Wie hoch ist der höchste Punkt der Zunge? (vertikale Lage)
- **Form der Lippen:** Sind die Lippen gerundet oder nicht?
- **Länge:** Ist der Vokal lang oder kurz?
- **Spannung:** Sind die Muskeln im Mundtrakt angespannt oder eher nicht?

Nr. 14: Vokaltrapez im Mundraum nach Bieswanger/Becker 2010, 49 (Pittner 2016, 29)

Beispiele:

[i:] L <u>i</u> d, L <u>i</u> ed	[e:] E <u>h</u> re	[o:] gr <u>o</u> ß
[ɪ] W <u>i</u> ppe	[ɛ:] Ä <u>h</u> re	[ɔ] R <u>o</u> ss
[u:] M <u>u</u> s	[ɛ] W <u>e</u> tte	[ɐ] T <u>u</u> r
[ʊ] m <u>u</u> ss	[ə] Sup <u>p</u> e	[a] in M <u>a</u> ssen
[y:] W <u>ü</u> ste	[ø:] M <u>ö</u> hre	[ɑ:] in M <u>a</u> ßen
[ʏ] m <u>ü</u> sste	[œ] Pl <u>ö</u> rre	

Nr. 15: Vokale im Deutschen nach Rames 2019, 79 (Pittner 2016, 30)

Gespanntheit und Ungespanntheit der Vokale.

Beispiele für Gespanntheit vs. Ungespanntheit bei Vokalen:

M <u>i</u> ete [i:]	M <u>i</u> tte [ɪ]
H <u>ü</u> te [y:]	H <u>ü</u> tte [ʏ]
Be <u>e</u> t [e:]	Be <u>e</u> t [ɛ]
H <u>ö</u> hle [ø:]	H <u>ö</u> lle [œ]
Put <u>e</u> [u:]	Put <u>e</u> [ʊ]
Of <u>e</u> n [o:]	off <u>e</u> n [ɔ]
B <u>a</u> hn [ɑ:]	B <u>a</u> nn [a]

Diphthonge sind Kombinationen von zwei Vokale innerhalb einer Silbe:

[aʊ] Haus
[aɪ] Eis, Mais
[ɔɪ] Eule, Häuser

(Pittner 2016, 30)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček. Zamyslete se nad cíli kapitoly. Poznámky vložte do portfolia.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Fonetika se zabývá artikulací hlásek, fonologie jejich funkcí. Hlávka je nejmenší jednotka fonetiky, foném jednotkou fonologie. Hlávky dělíme na samohlávky a souhlávky. Samohlávky jsou hlávky, které samy mohou tvořit slabiku, souhlávky jsou ostatní hlávky, samohlávky dělíme na krátké a dlouhé. Souhlávky např. na znělé a neznělé.

9 MORFOLOGIE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitolu tvoří nejdříve český text, poté paralelní německý text. Oba texty se věnují problematice slovních druhů.

CÍLE KAPITOLY

popsat různé formy tvorby slov, vysvětlit rozdíly mezi slovními druhy, porozumět hlavním odborným pojmům

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

gramatika, morfologie, morf, morfém, alomorf, modus, flexe

Grammatik, Morphologie, Morph, Morphem

Nejdříve se zamysleme nad tím, co je si rozumíme pod pojmem gramatika. To je totiž v morfologii klíčové slovo. Kdybychom si porovnali odpovědi, dostali bychom určitě různé vysvětlení: „Koupila jsem si novou učebnici nebo cvičebnici německé gramatiky.“, „Gramatika není pro mě to pravé, důležitější je komunikace.“, „Německá gramatika je velmi těžká.“

9.1 Gramatika a morfologie

Takže nejdříve si vysvětlíme, jaká je souvislost mezi gramatikou a touto kapitolou, tedy morfologií. **Gramatika** se týká především slovních druhů, slovních tvarů, a dále i stavbou vět. Podle toho se gramatika dělí na morfologii neboli tvarosloví a syntax neboli skladbu. Obě tyto disciplíny spolu ale úzce souvisí, protože když popisujeme slovní tvary, např. akuzativ, nevyhneme se poznámce o jejich funkci ve větě. Proto je rozdělená na morfologii a syntax spíše praktické pro výklad a v současné lingvistice se setkáváme s pojmem „morfosyntax“, což je však spíše módní název pro gramatiku. (Černý 2008, 102)

Morfologie je tedy nauka o morfémech. Morfém je základní jednotka, tedy nejmenší jednotka nesoucí význam, která nejde dále dělit. Je to abstraktní jednotka, která může být reprezentována různými variantami neboli **alomorfy**.

Např. český morfém /ruk-/ může mít podobu *ruc.*, *ruč.*, německý morfém /spreh-/ má varianty *sprich-*, *sprach-*, *sproch-*, *spruch-*, *spräch-*.

DRUHY MORFÉMŮ

Základové morfémy, které jsou nositelem významu, existují i jako samostatná slova, proto se nazývají také samostatné, např. *stůl - Tisch*, *trag- nes*, *wer - kdo* atd. morfémy nesamostatné se spojují se základovými morfémy ve slova a slovní tvary.

Nesamostatné morfémy, které se základovým morfémem vytvářejí nové slovo, jsou slovo-
tvorné předpony a přípony, např. *ver-*, *auf-*, *oder -schaft*, *-er*, *lich* a morfémy gramatické, tj. flexivní koncovky, neboli formanty, které tvoří slovní tvary a jsou nositeli gramatických významů.

- a) morfém lexikální, vyjadřuje lexikální, tj. věcný význam
- b) morfém derivační
- c) **morfém gramatický** vyjadřuje gramatické významy, tj. gramatické kategorie jmen a sloves

Jednotlivé formy tvořící daný morfém jsou morfy, např. morf *zub-* a sufix *-ař*, *-ář*, tvoří slova *zubař*, *rybář*. Tyto morfy vztahující se k jednomu fonému se nazývají alomorfy.

Morfologie se zajímá především o morfémy gramatické, tj. koncovky, pomocná slova apod., popisuje gramatické vlastnosti slov, které na jejich základě třídí do slovních druhů. Základními pojmy jsou kategorie rodu, čísla a pádu substantiv, osoby, čísla, času a způsobu u sloves atd.

Funkce **kategorie modu** (slovesného způsobu): základní prostředek modální výstavby výpovědi při vyjadřování postoje mluvčího k věcnému obsahu věty:

Modus v češtině: indikativ, imperativ, kondicionál

Modus v němčině: indikativ, imperativ, kondicionál, konjunktiv

např.

Jdeš rychle. (=forma věta oznam., modus indikativ, klesavá intonace)

Přijdeš? (= forma věta tázací, modus indikativ, stoupavá intonace)

Přijdeš v deset. (=forma věty oznamovací, modus indikativ, ale funkcí může být vedle oznámení také rozkaz

S užitím slovesného modu u větných typů je spojena otázka aktuálních ilokučních (komunikačních) funkcí podle komunikačního záměru mluvčího: jednou formou věty lze vyjádřit několik ilokučních funkcí (srov. např. *Přijdeš v deset.*) A naopak: jedna ilokuční funkce může mít několik forem:

např. *Otevři okno.* rozkazovací věta, ilokuční funkce žádost

Otevřeš okno? tázací věta s indikativem, ilokuční funkce žádost

Otevřel bys okno? tázací věta s kondicionálem, ilokuční funkce žádost

Modus je prostředkem k vyjadřování epistemického/jistotního postoje mluvčího:

např. *Přijde.* indikativem se vyjadřuje jistota
Přišel by. kondicionálem se vyjadřuje nejistota

Kategorie diatéze (slovesného rodu) vyjadřuje účastníků (participantů) děje a jejich vztah k němu:

- diatéze aktivní (rod činný): Agens/konatel je ve funkci subjektu věty
např. *Rodiče postavili dům. / Die Eltern haben ein Haus gebaut*
- diatéze pasivní (trpný rod): Agens/konatel byl odsunut z pozice a funkce subjektu věty
např. *Dům byl postaven před pěti lety. Das Haus wurde vor fünf Jahren gebaut.*

Pasivní diatézi mohou mít jen tranzitivní slovesa, tj. taková slovesa, která mohou řídit přímý předmět.

9.2 Morfologie

Helbig (1981) versteht unter dem Begriff „Grammatik“ das komplette Regelsystem einer

Sprache, man sagt z. B. „Die deutsche Grammatik ist komplizierter als Englische“. Weiter ist es die sprachwissenschaftliche Beschreibung der Grammatik des Regelsystems, ein Modell: „Ich habe mir neue Duden-Grammatik gekauft“. Und endlich ist das Regelsystem, das sich die Sprachlerner im Deutschunterricht aneignen sollen: „Seine Intonation ist gut, aber seine Grammatik ist fehlerhaft“.

Die Morphologie untersucht den Aufbau von Wörtern, die in kleinste bedeutungstragende Einheiten (Morpheme) zerlegt werden können. Die Morphologie behandelt die Bildung von Wortstämmen (Wortbildung) und die Bildung von Wortformen, die bestimmte grammatische Merkmale tragen (Flexion). Morpheme können entweder selbstständig als Wörter auftreten, oder nur in Kombination mit anderen Elementen, d. h. freie oder gebundene Morpheme. Gebundene Morpheme sind überwiegend Affixe, die entweder der Flexion (Flexive) oder der Ableitung von Wortstämmen diesen (Derivative). Die beiden Typen der Flexion sind die Deklination (Flexion nach Kasus, Numerus und Genus) und die Konjugation der Verben.

Morphologie untersucht den Aufbau von Wörtern bis zu den kleinsten Bedeutungsbausteinen, den Morphemen. Ein Wort wie *unbeschreiblich-e* enthält fünf Morpheme: *un-be-schreib-lich-e*. Das Wort ist intuitiv zu verstehen, aber nicht einfach wissenschaftlich exakt zu definieren.

Wörter sind isolierbare Einheiten, die in der gesprochenen Sprache meisten durch Pausen abgegrenzt werden. In der geschriebenen Sprache werden Wörter durch Leerzeichen getrennt. So enthält dieser Satz sechs Wörter: Das gehört nicht so schnell auf. Aber auf und hören werden aber im Infinitiv zusammengeschrieben. Aufhören ist ein trennbares Verb.

Wie ist das bei verschiedenen Formen eines Wortes, z.B. bei *Frau* und *Frauen*. Es ist dieselbe Lexikoneinheit, weil es im Lexikon nur einen Eintrag gibt., man nennt die Einheit Lexem. In diesem Sinne ist das dasselbe Wort. Frau kann man nicht weiter zerlegen, Frauen lässt sich in zwei Einheiten Frau- und -in segmentieren. Es hat den Wortstamm Frau und die Endung -en, die die lexikalische Bedeutung 'erwachsene weibliche Person' bedeutet. Das nennt man Flexion. Ein Wortstamm ist das, was von einem Wort übrigbleibt, wenn man die Flexionsendung abtrennt:

Frau – en, ge-lacht-t usw.

Morphe, die das gleiche Morphem realisieren, nennt man Allomorphe. Es sind z.B. sind das verschiedene Formen der Endungen bei Verben oder Pluralendungen.

Beispiele für Allomorphe:

- a. Allomorphe des Morphems „2. Person Singular“: *gib-st, hatt-est*
- b. Allomorphe des Morphems „Plural“: *Pfeil-e, Bote-n, Mensch-en, Auto-s, Kind-er, Meister- Ø* („Nullallomorph“)

(Pittner 2016, 60)

Einige **Morpheme** können alleine als Wörter im Satz stehen, z. B. nur, heute, aber. Das sind Basis- oder Grundmorpheme, oder Wurzeln. Dagegen gibt es Morpheme, die nur zusammen mit anderen Morphemen ein Wort bilden. Z.B. zer-, -lich, -en.

Präfix	freies Morphem	Suffix	(Flexions-)Suffix
<i>Be-</i>	<i>schreib</i>	<i>-ung-</i>	<i>-en</i>
<i>ver-</i>	<i>läss</i>	<i>-lich</i>	<i>-e</i>
	<i>Rad-fahr</i>	<i>-er</i>	<i>-s</i>
<i>Ab-</i>	<i>fahr</i>	<i>-t</i>	
<i>ge-</i>	<i>sag</i>	<i>-t</i>	

↑ _____ ↑
Zirkumfix

Das Beispiel zeigt den Aufbau eines komplexen Wortes. Präfix und Suffix sind Affixe.

BILDUNG VON WORTFORMEN: FLEXION

Deutsch ist eine flektierende Sprache. Was das bedeutet, zeigt das folgende Beispiel:

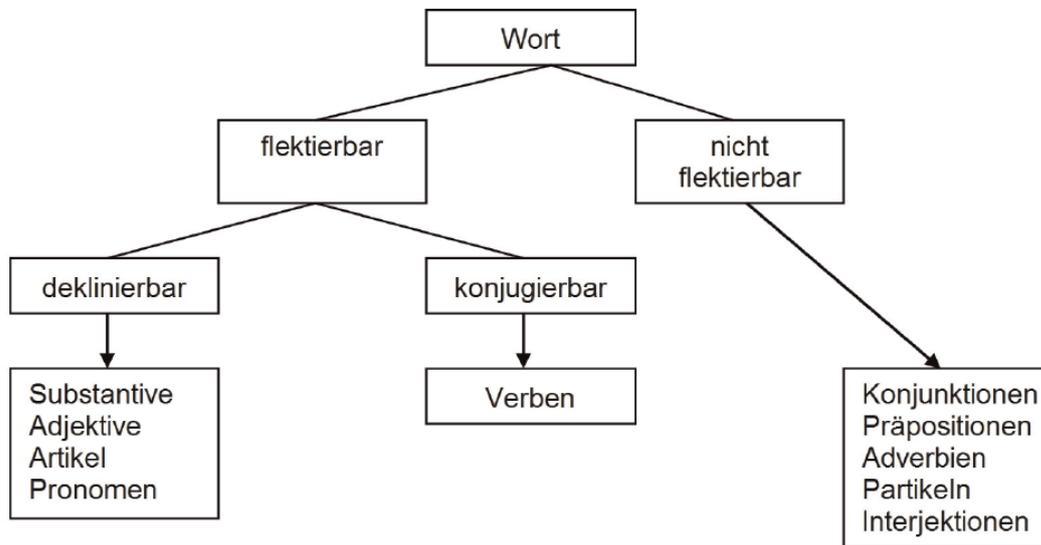
Flektierende Sprachen (Beispiel: Latein)

Morpheme werden zu Wörtern kombiniert. Flexionsmorpheme drücken häufig mehrere grammatische Bedeutungen aus, z.B. Akkusativ und Singular (IMP = Imperfekt).

Domin-us mulier-em pulchr-am ama-ba-t.
Herr-NOM/SG Frau-AKK/SG schön-AKK/SG lieb-IMP-3.PS.SG.
,Der Herr liebte die schöne Frau.'

(Pittner 2016, 61)

Anhand morphologischen Eigenschaften lassen sich die Wörter in der Gruppe teilen: flektierbare (veränderbare) und unflektierbarere (unveränderbare). Flektierbar sind deklinierbare oder konjugierbare Verben:

Nr.16: Klassifikation nach morphologischen Kriterien nach Pittner (2016, 81)

Die deutsche Sprache, so wie auch die tschechische, hat zwei Arten von Flexion, und zwar die Deklination und die Konjugation der Verben. Dekliniert werden Substantive, Adjektive, Pronomen und Artikel. Zur Deklination dienen Kasus, Genus und Numerus:

Kasus (Fall): Nominativ, Genitiv, Dativ, Akkusativ
Numerus (Zahl): Singular, Plural
Genus (Geschlecht): Maskulinum, Femininum, Neutrum

(Klímová 2019)

SUBSTANTIVE

Substantive (auch Nomen) haben ein festes Genus, meistens stehen sie mit einem Artikel oder Pronomen im Satz. Substantive unterscheidet man in:

- Appellativa (Gattungsnamen): *Löwe, Kind, Vase, Tisch, ...*
- Stoffsubstantive: Sie bezeichnen Mengen, die ihrer Natur nach nicht zählbar sind: *Mehl, Reis, Holz, ...*
- Abstrakta: bezeichnen Nicht-Gegenständliches: *Liebe, Hass, Hoffnung, Tod, ...*
- Eigennamen: *Peter, Eva, Struppi, Meier, ...*

(Pittner 2016, 89)

Das **Flexionsparadigma**, d.h. die Flexionsformen eines Substantiv (Nomens):

	Singular	Plural
Nominativ	<i>Stier</i>	<i>Stier-e</i>
Akkusativ	<i>Stier</i>	<i>Stier-e</i>
Dativ	<i>Stier-(e)</i>	<i>Stier-en</i>
Genitiv	<i>Stier-(e)s</i>	<i>Stier-e</i>

(Pittner 2016, 61)

KOMPOSITION

Die Sprache entwickelt sich ständig. Für die deutsche Sprache ist die Bildung der Wörter durch Komposition typisch, d.h. die Zusammensetzung von mehreren Stämmen. Einige Beispiele:

Wortarten der Stämme in Komposita

Nomen + Nomen:	<i>Männerhose, Motorrad, Tennisschuh, Apfelsaft</i>
Verb + Nomen:	<i>Bratwurst, Stehplatz, Faltkarte, Rennwagen</i>
Adjektiv + Nomen:	<i>Hochhaus, Schnellimbiss, Starkbier</i>
Präposition + Nomen:	<i>Umwelt, Vorgarten</i>
Pronomen + Nomen:	<i>Ich-Erzähler</i>
Adjektiv + Adjektiv:	<i>hellgrün, blassblau</i>
Verb + Adjektiv:	<i>treffsicher, ausgefertigt</i>
Nomen + Adjektiv:	<i>fabrikneu, mundtot</i>
Präposition + Adverb:	<i>vorgestern, übermorgen</i>
Partikel + Nomen:	<i>Nichtraucher, Nur-Hausfrau</i>
Interjektion + Nomen:	<i>Aha-Erlebnis</i>

Die neue Rechtschreibung ermöglicht mehrere Varianten der Schreibung von Komposita. Man kann die Zusammenschreibung, Bindestriche (alle Teile werden so verdeutlicht) oder Binnengroßschreibung: *Bahncard, Bahn-Card, E-Mail, Email, etc.*

(Pittner 2016, 66)

DERIVATION (ABLEITUNG)

Mit Hilfe eines Affixes wird ein neuer Wortstamm gebildet. Nach der Position der Affixe unterscheidet man:

Präfixierungen: *ver-senk, ent-setz, Un-lust*

Suffixierungen: *Versicher-ung, Lehr-er, Dumm-heit*

Zirkumfigierungen: *Ver-wandt-e*

ARTIKEL

Artikel treten nur zusammen mit einem Substantiv auf. Man unterscheidet den bestimmten (der, die, das) und unbestimmten Artikel (ein, eine, ein). Der Kasus erkennt man nicht am Nomen, sondern nur am Artikel. (Pittner 2016, 64)

PRONOMEN

Pronomen treten entweder anstelle eines Artikel auf (Demonstrativpronomen), z.B. dieses Buch, oder anstelle von Artikel + Substantiv (Personalpronomen): sein Kind → es, der Mann → er.

Wichtige Klassen von Pronomen sind:

- Personalpronomen: *ich, du, er, sie, es, wir, ihr*
- Possessivpronomen: *mein, dein, sein*
- Demonstrativpronomen: *dieser, jener*
- Negationspronomen: *kein, niemand, nichts*
- Reflexivpronomen: *sich*
- Fragepronomen: *wer, was, welcher*
- Relativpronomen: *der, die, das*

(Pittner 2016, 91)

VERBEN

Konjugation der Verben verändert das Verb nach Person, Numerus, Tempus (Zeitformen), Modus und Genus verbi:

Person: 1, 2, 3

Numerus: Singular, Plural

Tempus (Zeitformen): Präsens, Präteritum, Perfekt, Plusquamperfekt, Futur I, Futur II

Modus: Indikativ, Konjunktiv, Imperativ

Genus verbi: Aktiv, Passiv

Verbformen, die Person- und Munerusmarkierung tragen, sind finite Verbformen, z. B. lachst, ging, Partizipien und Infinitivformen sind infinite Verbformen.: gelesen, lesen.

Vollverben können ohne ein anderes Verb das Prädikat bilden. Es ist die größte Gruppe von Verben.

Die Flexion der Verben ist sehr umfangreich, wir demonstrieren sie an einem Beispiel:

	Indikativ Präteritum	Konjunktiv (Konjunktiv II)
1. Ps. Singular	(ich) lief	(ich) lief-e
2. Ps. Singular	(du) lief-st	(du) lief-est
3. Ps. Singular	(er) lief	(er) lief-e
1. Ps. Plural	(wir) lief-en	(wir) lief-en
2. Ps. Plural	(ihr) lief-t	(ihr) lief-et
3. Ps. Plural	(sie) lief-en	(sie) lief-en

(Super 3, Grammatikanhang)

Hilfsverben

Hilfsverben auch Auxiliare, dienen der Bildung von bestimmten Tempus, Modus und Passivformen und solche gebildete Verbformen werden auch analytische Verbformen genannt. Analytisch werden gebildet:

Perfekt (gebildet aus der Präsensform von *haben* oder *sein* + Partizip II):

er hat geschlafen, sie ist gekommen

Plusquamperfekt (gebildet aus der Präteritumform von *sein* oder *haben* + Partizip II): *er hatte geschlafen, sie war gekommen*

Futur I (gebildet aus der Präsensform von *werden* + Infinitiv Präsens): *sie wird kommen*

Futur II (gebildet aus der Präsensform von *werden* + Infinitiv Perfekt): *sie wird gekommen sein*

Der Konjunktiv wird häufig mithilfe von *würde* gebildet: *Ich würde es verstehen, wenn es besser erklärt wäre.*

Passivformen werden generell mit einem Hilfsverb und einem Vollverb im Partizip II gebildet:

Morfologie

Vorgangspassiv (gebildet mit *werden* + Partizip II): *Anna wird von Otto bewundert.*

Zustandspassiv (gebildet mit *sein* + Partizip II): *Das Fenster ist geöffnet.*

Rezipientenpassiv (gebildet mit *kriegen/bekommen* + Partizip II): *Sie bekommt das Buch geschenkt.*

Synthetische Verbformen werden ohne Hilfsverb gebildet, aber mit einem Modalverb.

Modalverben

Modalverben bezeichnen eine Möglichkeit, Notwendigkeit, Erlaubnis, Fähigkeit usw. Es sind die Verben dürfen, können, mögen, müssen, sollen, wollen, wissen.

Kopulaverben

Kopulaverben an sich tragen keine Bedeutung, sie bezeichnen einen Zustand (sein), das Eintreten bzw. Fprrdauer eines Zustands (werden, bleiben). Sie bilden zusammen mit Adjektivphasen, Nominalphase usw., das Prädikat.

ADJEKTIVE

Adjektive sind meistens komparierbar, d.h. zu ihnen können ein Komparativ oder ein Superlativ gebildet werden. Adjektive werden flektiert und so unterscheidete man die Grundform (Positiv), die Vergleichsform (Komparativ) und Superlativ, was der höchste Grad ausdrückt.

Die Flexion der Adjektive hat drei verschiedene Formen, je nach dem Artikel, Pronomen und Zahl.

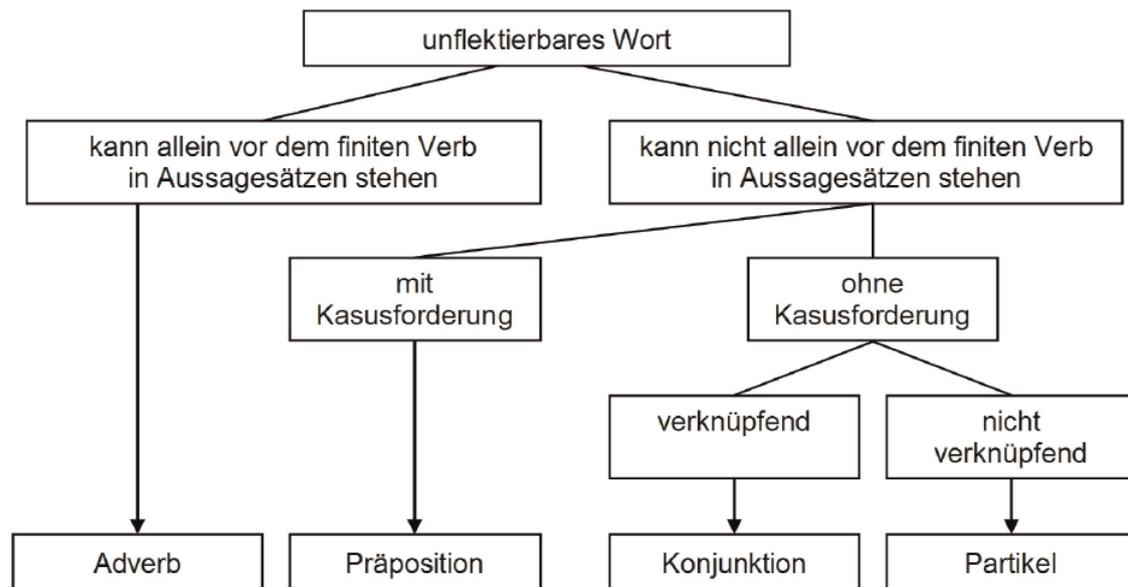
starke Flexion

	maskulin	feminin	neutral
Nominativ	guter Wein	gute Speise	gutes Haus
Akkusativ	guten Wein	gute Speise	gutes Haus
Dativ	gutem Wein	guter Speise	gutem Haus
Genitiv	guten Weines	guter Speise	guten Hauses

Flexion im Positiv (Pittner 2016, 61)

UNFLEKTIERBARE WORTARTEN

Zu den unflektierbaren Wörtern gehören Adverbien, Präpositionen, Konjunktionen, Partikeln und Interjektionen. Adverbien können alleine eine Phrase bilden (syntaktische Funktion), die anderen nicht. Konjunktionen verbinden Sätze, Präpositionen bilden eine Nominalphrase.

(Pittner 2016, 94)

ADVERBIEN

Adverbien erweitern die Informationen zum Ort, Zahl, Art und Weise eines Geschehens.

temporale Adverbien: *heute, gestern, morgen, oft, manchmal* usw.

lokale Adverbien: *dort, hier, unten, dorthin* usw.

modale Adverbien: *eilends, flugs, gerne* usw.

kausale Adverbien: *deswegen, daher, umständehalber* usw.

(Pittner 2016, 94)

PRÄPOSITIONEN

Präpositionen (lat. „Vor-Stellung“) treten zusammen mit einer Nominalphrase auf, deren Kasus sie festlegen.

Morfologie

Präpositionen: *auf, über, unter, neben, ...*

Postpositionen: *halber, hinaus, hinauf, zuliebe, ...*

Zirkumpositionen: *um ... willen, um ... herum, ...*

Ambipositionen (vor- oder nachgestellt): *wegen, nach (wegen der Kinder, der Kinder wegen)*

(Pittner 2016, 95)

KONJUNKTIONEN

Konjunktionen verbinden Sätze oder Satzteile. Koordinierende Konjunktionen verknüpfen gleichartige Sätze:

- a. Anja und Peter arbeiten zu viel.
- b. Der Tag geht und Johnny Walker kommt.
- c. Otto soll arbeiten, aber/doch er hat keine Lust.

Subordinierende Konjunktionen (Subjunktionen) leiten eine unterordnete (subordinierte) Satz ein.

- a. Hans weiß, dass Anna kommt.
- b. Otto weiß nicht, ob sie kommt.
- c. Während Anna schläft, arbeitet Otto.

PARTIKELN

Zu den Partikeln gehören alle unflektierbare Wörter, die nicht allein die Stelle vor dem finiten Verb in Aussagesätzen füllen können, keinen Kasus haben und keine verknüpfende Funktion haben. Dazu gehören Modalpartikeln (Abtönungspartikel), Fokus-Steigerungs- und Antwortpartikeln.

Modalpartikel

Modalpartikel haben keine eigenständige lexikalische Bedeutung. Mit dem Satzmodus und Intonation drücken sie die Einstellung des Sprechers aus:

- a. Er hat ja/doch/einfach keine Zeit.
- b. Wo bist du denn/überhaupt/eigentlich gewesen?
- c. Komm mal/bloß/nur/ruhig her!

Die meisten Modalpartikeln treten auch in anderen Wortarten auf:

- als Adjektiv: *ruhig, eben, bloß, einfach, eigentlich*
- als Adverb: *eben, schon, vielleicht*
- als Konjunktion: *denn, aber, doch*
- als Fokuspartikel: *auch, nur*
- als Antwortpartikel: *ja, doch*

Fokuspartikeln

Fokuspartikeln sind im Satz verschiebbar.

- a. Nur Peter ging gestern in die Kneipe.
- b. Peter ging nur gestern in die Kneipe.
- c. Peter ging gestern nur in die Kneipe.

Die typischen Fokuspartikeln sind *auch, nur, sogar*.

Auch/nur/sogar Peter kommt.

Steigerungspartikel

Steigerungspartikel (Intensivartikel legen einen bestimmten Grad einer Eigenschaft oder Geschehens.

- a. ziemlich/sehr/ungemein intelligent
- b. Er verehrt sie sehr.

Antwortpartikel

- a. Kommst du? Ja./Nein.
- b. Geht sie? Vielleicht./Hoffentlich./Leider.

INTERJEKTIONEN

Interjektionen (lat. Inter-jectio „das Dazwischengeworfene) wie mmh, na ja, gel, aua, igitt haben eine expressive Funktion und dazu Gliedern sie Gespräche, werden also auch Gesprächs- oder Diskurspartikel genannt. (Pittner 2016, 96-99)

Im Weiteren finden sie eine gramatische Übersicht auf dem B Niveau aus dem Lehrerk Super! 3 des Hueberverlags, wo Sie alle Fachtermini der Grammatik. (Rykalová 2019, 218-232)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček. Zamyslete se nad cíli kapitoly. Poznámky vložte do portfolia.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Morfologie je jazykovědná disciplína, která se zabývá morfémami, tvorbou slov od morfém pomocí sufixů, prefixů, skládáním apod. Kapitola představuje jednotlivé gramatické kategorie a základní slovní druhy.

Nomen Podstatná jména

Deklination Skloňování

Starke Deklination Silné skloňování

	jednotné číslo (singulár)			množné číslo (plurál)
	rod mužský (maskulinum)	rod střední (neutrum)	rod ženský (femininum)	všechny rody
1. pád/nominativ	der/ein Vater	das/ein Kind	die/eine Mutter	die/- Kinder
2. pád/genitiv	des/eines Vaters	des/eines Kindes	der/einer Mutter	der/(-) Kinder
3. pád/dativ	dem/einem Vater	dem/einem Kind	der/einer Mutter	den/- Kindern
4. pád/akuzativ	den/einen Vater	das/ein Kind	die/eine Mutter	die/- Kinder

Pád je v češtině vyjádřen koncovkou, v němčině členem. Ve dvou pádech však mají také německá podstatná jména koncovku: Podstatná jména mužského a středního rodu mají ve 2. pádě *-s* nebo *-es* a ve 3. pádě množného čísla se přidává *-n* (pokud množné číslo nekončí na *-s*, např: *in den Hotels*).

Negativartikel Záporné zájmeno (ve funkci členu)

Záporné zájmeno *kein, kein, keine* dává do záporu podstatné jméno s neurčitým členem nebo bez členu. Je odvozeno od neurčitého členu a má také stejnou funkci, proto se v němčině nazývá *Negativartikel* (záporný člen).

V jednotném čísle se skloňuje stejně jako neurčitý člen *ein, ein, eine*, v množném jako určitý člen *die*. Někdy se překládá pomocí slova *žádný, žádné, žádná*:

Ich habe keine Katze. *Nemám kočku.*
 Ich habe kein Geld. *Nemám (žádné) peníze.*
 Er möchte keine Computerspiele. *Nechce (žádné) počítačové hry.*

Possessivartikel Přivlastňovací zájmeno (ve funkci členu)

Přivlastňovací zájmena se v němčině nazývají *Possessivartikel* (přivlastňovací členy), protože se skloňují jako členy a ve větě plní stejnou funkci.

Demonstrativartikel Ukazovací zájmeno (ve funkci členu)

Ukazovací zájmena *derselbe, dasselbe, dieselbe, dieselben* se užívají ve funkci členu, proto se v němčině nazývají *Demonstrativartikel* (ukazovací členy):

Ich wohne noch in demselben Haus wie früher. *Bydlím pořád v tom samém domě jako dříve.*

Wortbildung bei Nomen *Tvoření slov u podstatných jmen*

Komposita *Složená podstatná jména*

Složená podstatná jména jsou tvořena různými částmi, např. přídavné jméno + podstatné jméno (*die Hochschule* vysoká škola), sloveso + podstatné jméno (*der Schreibtisch* psací stůl) nebo podstatné jméno + podstatné jméno (*die Fußgängerzone* pěší zóna). Poslední slovo ve složenině určuje její rod a skloňuje se. Hlavní přízvuk je vždy na přízvukné slabice prvního slova (*Fußgängerzone*).

Artikel *Členy*

Unbestimmter Artikel *Člen neurčitý*

Člen **neurčitý** *ein, ein, eine* používáme, když jde o osoby nebo věci dosud neznámé nebo blíže neurčené, zpravidla o nich mluvíme poprvé. Někdy má neurčitý člen význam *nějaký, nějaké, nějaká*, jindy nahrazuje číslovku „eins“ = *jeden, jedno, jedna*:

Da ist ein Festival. *Tam je (nějaký) festival.*
 Ich nehme eine Cola. *Dám si (jednu) colu.*

Bestimmter Artikel *Člen určitý*

Člen **určitý** *der, das, die* používáme, jestliže na nějakou věc ukazujeme nebo odkazujeme:
 Isst du noch die Bratwurst? *Sníš/Dáš si ještě tu klobásu?*

Nullartikel *Nulový člen*

V některých ustálených spojeních, u podstatných jmen látkových, vlastních jmen, názvů povolání (ve spojení se slovesem *sein* nebo *werden*) a u názvů měst/obcí a většiny zemí se člen neuzívá, proto se nazývá *Nullartikel* (nulový člen):

Trinkst du Kaffee? *Piješ kávu?*
 Meine Tante ist Künstlerin. *Moje teta je umělkyně.*

Komparation *Stupňování*

Komparativ und Superlativ bei Adjektiven im Prädikat und bei Adverbien

2. a 3. stupeň přídavných jmen v přísudku a u příslovcí

Stupňovaná přídavná jména v přísudku (ve spojení se slovesem *sein*) a příslovce se nesklonují, např.:

Das Leben in der Stadt ist schön. *Život ve městě je pěkný.*
 schöner als auf dem Land. *hezčí než na venkově.*
 am schönsten. *nejhezčí.*

1. stupeň	2. stupeň	3. stupeň
schön	pěkný, hezký	schöner
		am schönsten

Wortbildung bei Adjektiven *Tvoření slov u přídavných jmen*

Adjektive mit dem Präfix un- *Přídavná jména s předponou un-*

Předpona *un-* změní význam přídavného jména na opačný (většinou negativní) význam:

wichtig	důležitý	≠	unwichtig	nedůležitý
praktisch	praktický	≠	unpraktisch	nepraktický
günstig	výhodný	≠	ungünstig	nevýhodný

Dávej pozor na přízvuk: je vždy na předponě *un-*: *uncool, unwichtig, unsinnig...*

Adjektive mit den Suffixen -voll und -los *Přídavná jména s příponami -voll a -los*

Přípony mají svůj význam a pomohou ti odhadnout, co jednotlivá přídavná jména znamenají:

-voll = mit *s/se*, *-los* = ohne *bez*

Pronomen Zájmena

Personalpronomen Osobní zájmena

Osobní zájmena nahrazují podstatná jména s určitým členem nebo osobou.

	jednotné číslo (singulár)					množné číslo (plurál)		
1. pád/nominativ	ich	du	er	es	sie	wir	ihr	sie/Sie
3. pád/dativ	mir	dir	ihm	ihm	ihr	uns	euch	ihnen/Ihnen
4. pád/akuzativ	mich	dich	ihn	es	sie	uns	euch	sie/Sie

2. pád osobních zájmen není uveden, protože se běžně neužívá.

Reflexivpronomen Zvratná zájmena

Zvratná slovesa se používají se zvratným zájmenem *sich*. Stejně jako v češtině rozlišujeme zvratné zájmeno ve 3. pádě, např. *sich etwas wünschen* (přát si něco) a ve 4. pádě, např. *sich freuen* (těšit se). Při časování sloves se zájmeno *sich* na rozdíl od češtiny mění podle osoby:

	jednotné číslo (singulár)					množné číslo (plurál)		
	ich	du	er	es	sie	wir	ihr	sie/Sie
3. pád/dativ	mir	dir	sich	sich	sich	uns	euch	sich
4. pád/akuzativ	mich	dich	sich	sich	sich	uns	euch	sich

Relativpronomen Vztažná zájmena

Vztažná zájmena *der, das, die* (který, které, která) uvozují vztažné věty, ve kterých je blíže charakterizováno podstatné jméno, ke kterému se zájmeno vztahuje.

	rod mužský (m)	rod střední (n)	rod ženský (f)	množné číslo (pl)
1. pád/nominativ	der	das	die	die
2. pád/genitiv	dessen	dessen	deren	deren
3. pád/dativ	dem	dem	der	denen
4. pád/akuzativ	den	das	die	die

Vztažná zájmena se skloňují jako určitý člen. Výjimku tvoří 2. pád (určitý člen *des/der + (s)en*): *dessen, deren* a 3. pád množného čísla (určitý člen *den + en*): *denen*.

Indefinit-, Possessiv- und Negativpronomen Neurčitá, přivlastňovací a záporná zájmena

	rod mužský (m)	rod střední (n)	rod ženský (f)	množné číslo (pl)
1. pád/nom. Ist/Sind das ...?	[ein Reiseführer] einer/meiner/keiner	[ein Taschenmesser] eins/meins/keins	[eine Europakarte] eine/meine/keine	[Spielkarten] welche/meine/keine
3. pád/dat. mit ...	[einem Reiseführer] einem/meinem/keinem	[einem Taschenmesser] einem/meinem/keinem	[einer Europakarte] einer/meiner/keiner	[Spielkarten] welchen/meinen/keinen
4. pád/ak. Hast du ...?	[einen Reiseführer] einen/meinen/keinen	[ein Taschenmesser] eins/meins/keins	[eine Europakarte] eine/meine/keine	[Spielkarten] welche/meine/keine

Indefinitpronomen *irgend-* Neurčitá zájmena *irgend-*

Neurčitá zájmena vznikají spojením *irgend-* s tázacími zájmeny/příslovci nebo s neurčitými členy a zájmeny. Předpona *irgend-* vyjadřuje, že přesné informace nejsou důležité nebo jsou neznámé.

irgend- + Fragewort *irgend-* + tázací zájmeno/příslovce

irgendwer (= irgendetmand)	někdo/kdokoli	irgendwo	někde/kdekoli
		irgendwann	někdy/kdykoli

Verben Slovesa

Perfekt *Perfektum*

U většiny sloves se v běžné komunikaci pro vyjádření minulosti používá perfektnum. Pomocí perfekta je dáván důraz na ukončení a na výsledek děje (*perfectum* = ukončenost děje), např.:

In der Nacht hat es geschneit. *V noci sněžilo.*
Wir haben 1:0 gewonnen. *Vyhráli jsme 1:0.*

Perfektum se skládá ze dvou částí: určitého tvaru pomocného slovesa (*haben* nebo *sein*) a příčestí minulého.

Partizip II *Příčestí minulé*

Příčestí minulé se tvoří z kmene slovesa. U **pravidelných sloves** má předponu *ge-* a příponu *-t* nebo *-et*, např.:

wandern Wir sind viel **gewandert**. *Chodili/y jsme hodně na pěší túry.*

Slovesa s příponou *-ieren* nemají v příčestí minulém předponu *ge-*, např.:

telefonieren Sie hat lange telefoniert. *Telefonovala dlouho.*

Příčestí minulé **nepřavidelných sloves** končí na *-en*. Často se u nich mění i kmen, např.:

gehen Wohin bist du **gegangen**? *Kam jsi šel/šla?*

Takzvaná **smišená slovesa** mají v příčestí minulém koncovku *-t* jako pravidelná slovesa, ale změnu v kmeni jako nepřavidelná slovesa, např.:

denken Ich habe **gedacht**, er kommt nicht mehr. *Myslel/a jsem, že už nepřijde.*

Präteritum *Préteritum*

Většinou o tom, co se odehrálo v minulosti, vyprávíme v perfektu, protože chceme zdůraznit výsledek toho, co se stalo.

U některých sloves se však v určitých situacích i v ústním vyprávění používá préteritum. Jsou to slovesa, která zdůrazňují průběh děje nebo vyjadřují stav (préteritum = průběh děje). Např.:

Klara **meinte**, wir müssen unbedingt dahin. *Klára říkala, že tam určitě musíme.*
Gestern **ging** es mir nicht gut. *Včera mi nebylo dobře.*

Plusquamperfekt *Plusquamperfektum*

Plusquamperfektum se používá k vyjádření časové posloupnosti, když se jeden děj minulý odehrál před jiným dějem minulým (plus-quam-perfektum = víc než minulost).

Plusquamperfektum se tvoří pomocí pomocného slovesa *haben* nebo *sein* v préteritu + přičestí minulého:

Jemand **hatte** die Kellertür **geschlossen**. *Někdo dveře do sklepa zavřel.*

Als ich durch das Kellerfenster **hinausgeklettert war**, habe ich wieder die Stimme gehört.

Když jsem vyšplhal/a sklepním oknem, zase jsem ten hlas uslyšel/a.

Futur I *Futurum I*

V němčině se na rozdíl od češtiny pro vyjádření budoucnosti většinou používá přítomný čas:

Ich freue mich auf dich. *Budu se na tebe těšit.*

Gramatické futurum I se tvoří pomocí pomocného slovesa *werden* + infinitivu plnovýznamového slovesa:

Du wirst ihn bald wiedersehen. *Brzy ho uvidíš.*

Pomocí futura I se vyjadřují **plány do budoucna**:

Morgen **werde** ich mein Zimmer **aufräumen**. = Morgen will ich mein Zimmer aufräumen.

Konjunktiv II *Konjunktiv II*

Konjunktiv II (podmiňovací způsob) je jeden ze tří slovesných způsobů: indikativ (způsob oznamovací), imperativ (způsob rozkazovací) a konjunktiv (způsob podmiňovací):

Indikativ Seit zwölf Jahren **lernt** er Englisch.

Už dvanáct let se učí anglicky.

Imperativ **Kauf** dir doch ein Wörterbuch!

Tak si kup slovník!

Konjunktiv Ich **würde** gern im Zoo **arbeiten**. Das **wäre** interessant.

Rád/a bych pracoval/a v zoo. To by bylo zajímavé.

Passiv *Trpný rod*

Stejně jako v češtině rozlišujeme v němčině mezi aktivem (rod činný) a pasivem (rod trpný):

Aktiv: Seit zwei Monaten **renoviert** die Firma Meyer unsere Schule.

Firma Meyer už dva měsíce rekonstruuje naši školu.

Passiv: Unsere Schule **wird** seit zwei Monaten **renoviert**.

Naše škola se už dva měsíce rekonstruuje.

V aktivních větách je uveden děj i osoba, která je jeho původcem (*die Firma Meyer*). V pasivních větách bývá uveden jen děj, protože osoba není důležitá nebo není známá. V němčině se trpný rod používá mnohem častěji než v češtině.

Adverbien *Příslovce*

Frageadverbien *Příslovce tázací*

Tázací příslovce uvozují doplňovací otázky. Tady jsou některé příklady ze 3. dílu učebnice:

Wann? Wann kommst du? – Nächste Woche.

Kdy přijdeš/přijedeš? – Příští týden.

Präpositionen *Předložky*

Präpositionen mit dem Dativ *Předložky se 3. pádem/dativem*

Předložky *aus*, *bei*, *mit*, *nach*, *von*, *zu*, *aufßer*, *seit* a *gegenüber* se pojí vždy se 3. pádem:

aus Der Arzt kommt aus der Slowakei. *Ten lékař pochází ze Slovenska.*

Die Vase ist aus Glas.

Ta váza je ze skla.

bei Ich bin beim Arzt.

Jsem u lékaře.

Präpositionen mit dem Akkusativ *Předložky se 4. pádem/akuzativem*

Předložky *durch, für, gegen, ohne, um* se pojí vždy se 4. pádem:

durch	Er geht durch den Wald.	<i>Jde lesem.</i>
für	Das Geschenk ist für dich.	<i>Ten dárek je pro tebe.</i>
gegen	Wir spielen gegen die Schweiz. Ich habe nichts gegen dich.	<i>Hrajeme proti Švýcarsku. Nic proti tobě nemám.</i>
ohne	Ich komme ohne meine Schwester.	<i>Přijdu bez sestry.</i>
um	Diana kümmert sich um die Pferde.	<i>Diana se stará o koně.</i>

Wechselpräpositionen *Předložky místa se 3. a 4. pádem/dativem a akuzativem*

Předložky místa *auf, an, in, über, unter, vor, hinter, zwischen* a *neben* se pojí podle situace buď se 3., nebo 4. pádem.

V odpovědi na otázku *wo?* (kde?) následuje po předložkách místa 3. pád:

Der Fernseher **steht auf dem** Tisch. *Televizor stojí na stole.*

V odpovědi na otázku *wohin?* (kam?) následuje po předložkách místa 4. pád:

Paul **stellt** den Fernseher **auf den** Tisch. *Paul dá (položí) televizor na stůl.*

(Rykalová 2019, 218-232)

10 SYNTAX

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Také tato kapitola obsahuje český text a paralelní německý text. Texty se zabývají otázkou stavby vět a větnými členy.

CÍLE KAPITOLY

vysvětlit, čím se zabývá syntax, popsat jednotlivé větné členy a jejich funkci ve větě, porozumět hlavním odborným pojmům

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Syntax, syntagma, věta, věty oznamovací, zvolací, tázací, přací, slovosled, větný rámec, podmět, předmět, predikát, přívlastek, atribut, přístavek, souvětí, parataxe, hypotaxe

Grammatik, Syntax, Objekt, Prädikat, Attribut, Adverbial, Objekte, Phrasen, Substitution, Subordination, Parataxe, Hypotaxe

Syntax je lingvistická disciplína, která studuje strukturu věty a pravidla pro její utvoření. Základní jednotka je syntagma. Předmětem studia syntaxe na úrovni gramatické, sémantické a pragmatické je syntax věty jednoduché a syntax souvětí.

Věta je gramatický konstrukt a výpověď je realizace věty v komunikační situaci. Věta je v našich jazycích lineárně uspořádána, tj. řazení větných elementů, není náhodné, řídí se pravidly, např. pravidlo gramatické shody subjektu a predikátu.

pravidlo syntaktické sounáležitosti: syntaktické substantivum a přívlastek, predikátové sloveso a předmět/adverbiále atd.

Základní součástí německé a české věty je sloveso. Zařazuje obsah sdělení do určitého času (přítomný, minulý, budoucí) a udává, zda je děj reálný, potencionální nebo nereálný. (Povejšil 1992, 250)

DRUHY VĚT

Věta jednočlenná (*Prší.*), dvojčlenná (*Mlčím.*) je v němčině vždy s podmětem *Es regnet.* *Ich schweige.* Naopak bez slovesa jsou některá přísloví nebo ustálené věty: *Ohne Fleiß, kein Preis.* Nebo v češtině: *mladost - radost.*

Podle komunikačního záměru rozlišujeme věty oznamovací, tázací, rozkazovací, přací a zvolací:

Věty oznamovací sdělují obsah. V němčině je u nich sloveso vždy na druhém místě. Věty rozkazovací vyjadřují příkaz, zákaz, výzvu etc. Používají se modální slovesa, ale i jiné prostředky a také intonace.

Větymi tázacími se mluvčí dotazuje na nějakou skutečnost, o které chce mít informace. Otázkou zjišťovací si ověřuje, zda je jeho informace správná. Odpovídá se na *ja, nein, jawohl, doch atd.*

Věty přací používají konjunktiv I a modální slovesa, často začínají v češtině *ať, kéž,* v němčině: *Es lebe..., Er möge ... Möge er ...* a nebo také konjunktiv II: *Wenn es nur regnen wollte! Wollte er.*

Věty zvolací vyjadřují údiv, obdiv, mají emotivní intonaci popř. zvláštní větný přízvuk: *Ist er groß geworden! Was du alles weißt!* Jak je vidět mohou mít formu oznamovací nebo tázací s jinou intonací.

(Povejšil 1992, 250)

SLOVOSLED

Pořádek slov ve větě není v němčině, ale ani v češtině libovolný. V němčině hrají hlavní roli gramaticky podmíněné jevy. Hledisko aktuálního členění v něm hraje daleko menší roli než v češtině. Slovesné tvary mají přesně určené pozice, a to hlavně tvary určité, finitivní. Druhou důležitou vlastností je vytváření větného rámce.

Určité tvar slovesný může stát pouze na druhém (po prvním větném členu), na prvním nebo na posledním místě ve větě.

První slovosled mají věty oznamovací. Prvním větným členem může být i vedlejší věta nebo infinitivní konstrukce. Dále sem patří doplňovací otázky (*W-Fragen*), tam je na prvním místě tázací výraz, přací a vybízející věty: *Es lebe Frieden!*, věty přípustkového typu: *Er mag sagen, was er will.* Také věty oznamovací s intonací vět tázacích a rozkazovacích: *Du gehst jetzt nach Hause?*

Na prvním místě ve větě stojí sloveso v otázkách zjišťovacích, rozkazovacích a vybízejících, zvolacích větách, v bezspojkových variantách vět přacích, podmínkových a přípustkových.

Třetím typem, kde stojí sloveso na konci věty, jsou věty vedlejší uvozené spojkou nebo relativem: *Es war noch Feuer im Kamin, als sie hineintraten.* a uvozené věty přací a zvolací: *Wenn ich nur mehr Zeit hätte! Was du nicht sagst?*

VĚTNÝ RÁMEC

Větný rámec je pro německé věty typický. Jsou dva typy rámce: Levou stranu tvoří určitý tvar slovesa, pravou infinitiv nebo participium. *Eva wird / soll / will ... ein Buch lesen.* *Eva hat ein Buch geschrieben.* Druhou možností jsou věty vedlejší: *Ich weiß, dass Eva ein Buch gelesen hat.*

(Povejšil 1992, 262-263)

GRAMATICKÝ SLOVOSLED

Gramaticky je podmíněno pořadí slov ve větách, v nichž z tvaru substantiva není jasná jeho větně lanská platnost. Podmet potom může být na prvním místě, předměty na dalším, předmět v dativu je obvykle před akuzativním předmětem.

(Povejšil 1992, 264)

VĚTNÉ ČLENY

Slova, popř. slovní skupiny jsou ve větě spjaty syntaktickými vztahy, jsou tedy větnými členy. Určující je sloveso (predikát), které na základě svých lexikálně sémantických vlastností (valence) určuje, kolik a jaké další členy musí být ve větě zastoupeny. Kromě predikátu jsou povinnými doplňky podmet, předmět,

Dále mohou být ve větě výrazy, které rozvíjejí některý větný člen. Větné členy vyjádřené jmény mohou být rozšířeny o přívlaskty (atributy), které samy mohou být rozvíjeny adverbialními určeními: *eine besonders wichtige Frage* nebo apozicí: *Mein Freund Rolf kommt nächste Woche.* Doplňk rozvíjí zároveň podmet nebo předmět a přísudek: *Er kam völlig erschöpft.*

Větnými členy nejsou spojky a předložky. Citoslovce tvoří samostatné jednotky s větnou platností.

(Povejšil 1992, 266-272)

Přísudek (predikát) zařazuje děj časově a modálně, vyjadřuje osobu a číslo podmetu, slovesným rodem vztah k agentu¹⁵ a patientu k ději. V němčině má pevné místo ve větě. Rozlišujeme predikát slovesný, slovesně-jmenný, syntetický, analytický.

¹⁵ Agens je činitel, patiens ten, kdo je ovlivněn dějem.

(Povejšil 1992, 272)

Podmět bývá průvodcem děje, nositelem příznaku, patiens pasivního děje. Mezi podmětem s přísudkem je shoda, tzn., že se shodují v osobě, čísle. Podmětem mohou být i slova neohebná, části vět i celé věty.

Předmět (Objekt)

Sloveso může vyžadovat jeden nebo dva předměty, které jej doplňují. Jsou tvořeny pádem jména nebo infinitivem nebo vedlejší větou. Pro slovesa přechodná je typický předmět v akuzativu, při pasivu se většinou mění v podmětový nominativ: *Man hat ihn überall geschätzt. Er wurde überall geschätzt.* Předmět v dativu je u řady sloves jediným doplněním. Častý je u sloves tělesných a u duševních stavů: *Isolde tat mir leid.* Předmět v genitivu je na ústupu, jeho místo zaujímá akuzativ nebo předložkový pád. Předložkový pád vyžaduje mnoho sloves a predikativních adjektiv. Předložka má potom velmi obecný význam, je prostředkem k vyjádření syntaktického vztahu mezi předmětem a slovesem. Ve funkci objektu vystupuje i infinitiv. Přísllovečné určení způsobu vyjadřuje určité okolnosti, za nichž se něco děje, způsob, kvantitu nebo kvalitu. Nejobecněji se na něj ptáme jak?. Např. *Er ist zu Fuß gekommen.*

Doplňek

V češtině je větným členem, v němčině je chápán jako predikativní atribut nebo jako atribut. Vyjadřuje se adjektivem (helga sah ihm belustigt zu.), substantivem (Ich kann ale Arzt nur folgendes empfehlen.), infinitivem a vedlejší větou. (Ich beobachtete ihn, wie er sich dem Haus näherte.) Jen u některých sloves je povinným doplněním: Sie sah müde aus.

Přívlastek

Přívlastek rozvíjí jakýkoliv větný člen vyjádřený substantivem, není samostatným větným členem, je součástí rozvíjeného. Shodný přívlastek stojí před určovaným jménem, (*ein freundlicher, heller Raum*), neshodný za ním a bývá většinou v genitivu (*die Entwicklung der Gesselschaft*), ale také pádem předložkovým, adverbium, infinitivem a větou vedlejší.

Přístavek

Přístavkem se rozumí substantivní atributy, které se shodují s určovaným jménem v pádě a v němčině také nekongruující přístavek ztvárněný nominativem.

(Povejšil 1992, 272-296)

SOUVĚTÍ

Souvětí je větší obsahový a mluvnický celek složený ze dvou nebo několika vět. Podle vztahu vět v souvětí se rozlišuje souvětí souřadné a podřadné.

V **souvětí souřadném (parataxe)**, jsou věty k sobě přiřazeny jako rovnoprávné členy celku, bez vztahu syntaktické závislosti jedné věty na druhé. Mohou být k sobě ve vztahu slučovacím, odporovacím, vylučovacím nebo příčinném. Tyto vztahy jsou buď neformálně naznačeny a vyplývají z obsahu nebo jsou signalizovány spojkami a spojovacími výrazy.

Základní typy souvětí souřadného

Souvětí souřadné	
Slučovací	<i>Vím to a zařídím se podle toho. Jana ani nepřišla, ani se neomluvila.</i>
Odporovací	<i>Dnes nemám čas, ale zítra to určitě udělám. Jana nepřišla, avšak aspoň se omluvila.</i>
Vylučovací	<i>Řekni mi to hned, nebo mi zítra zavolej!</i>

(Černý 2008, 129)

Souvětí podřadné (hypotaxe) jsou ve vztahu syntaktické závislosti, tj. věta vedlejší je členem věty hlavní nebo atributem. Podle toho, který člen věty hlavní zastupuje, rozlišujeme věty podnětné, předmětné, doplňkové, přísudkové, příslovecné a přívlastkové.

Základní typy vedlejších vět

Souvětí podřadné	
Vedlejší věty substantivní (stojí na místě podmětu, předmětu, ...)	<i><u>Kdo chce vyhrát volby, musí přesvědčit voliče.</u></i> (podmětná) <i><u>Všichni svorně tvrdí, že o tajném kontu nevěděli.</u></i> (předmětná)
Vedlejší věty adjektivní (zastupují přídavné jméno, přívlastek)	<i><u>Projev, který jsme právě slyšeli, nás nepřesvědčil.</u></i> (vztažná)
Vedlejší věty adverbiální (zastupují příslovce času, místa, ...)	<i><u>Když jsem ho poslouchal, udělalo se mi špatně.</u></i> (časová) <i><u>Kde se hospodaří, tam se dobře daří.</u></i> (místní) <i><u>Vypnul jsem televizi, protože nesnáším násilí.</u></i> (důvodová) <i><u>Kdybych mohl, odjel bych na ostrovy Bora-Bora.</u></i> (podmínková) <i><u>I když je to málo pravděpodobné, přemýšlím o tom.</u></i> (přípustková) <i><u>Koruna oslabila, takže teď platíme 20 Kč za marku.</u></i> (důsledková) <i><u>Babička měla velké oči, aby Karkulku lépe viděla.</u></i> (účelová)

(Černý 2008, 130)

SYNTAX

Die Syntax beinhaltet die Regeln für die Kombination von Wörtern zu Sätzen. Die Bausteine der Syntax sind die Wörter, die nach bestimmten Kriterien in Wortarten einteilen lassen und Wortphasen bilden können. Die Bestandteile eines Satzes, die Konstituenten übernehmen im Satz bestimmte Funktionen wie Subjekt, Objekt, Adverbial und Prädikativ.

Damit ein Satz grammatisch ist, müssen die Wörter nicht in einer bestimmten Abfolge je nach Sprache. Abfolge der einzelnen Konstituenten ist eines der Mittel zum Aufbau syntaktischer Strukturen. Neben der Abfolge der Elemente, d.h. der Satzbau, und der Flexion sind Intonation und Interpunktion ein weiteres syntaktisches Mittel.

Für die Syntax ist der Begriff der Struktur zentral. Eine Struktur setzt sich aus einzelnen Elementen („Bausteinen“) zusammen, die nach den Eigenschaften in Wortarten (lexikalische Kategorien) und Phrasentypen (Arten von Wortgruppen) kategorisieren lassen. Die Wortarten wurden im Kapitel „Morphologie“ behandelt.

(Pittner 2016, 86-88)

PHRASENTYPEN

Die Wörter, die zusammen konkrete Bedeutung haben, bilden zusammen eine Phrase. Die werden jeweils nach dem zentralen Wort genannt:

Nominalphrase (NP): enthält mindestens ein deklinierbares Wort (in der Regel ein Substantiv oder Pronomen) als Kopf, z.B. *der Hund, er.*

Präpositionalphrase (PP): Sie enthält eine Präposition als Kopf, z.B. *neben dem Ofen, auf der Brücke, der Kinder wegen.*

Verbalphrase (VP): Sie enthält ein Vollverb oder Kopulaverb als Kopf, z.B. *gerne Wein trinken, im Meer baden, lebendig sein.*

Adjektivphrase (AdjP): Sie enthält ein Adjektiv als Kopf, z.B. *sehr gemütlich, ihrem Bruder ähnlich.*

Adverbphrase (AdvP): Sie enthält ein Adverb als Kopf, z.B. *oben am Berg, dort hinten.*

(Pittner 2016, 99)

Nominalphrasen enthalten ein Substantiv oder ein Pronomen als Kopf.

- a. Adjektive: der zottelige Hund
- b. Genitiv-NP: der Hund des Nachbarn
- c. PP: der Hund von meinem Bruder
- d. Sätze (z.B. Relativsätze): der Hund, der laut gebellt hat

Präpositionalphrasen enthalten eine Präposition als Kopf und in der Regel eine Nominalphrase. Die Präposition regiert den Kasus der Nominalphrase. Wenn ein Element ein grammatisches Merkmal eines anderen festlegt, bezeichnet man als Rektion. In der Regel handelt sich bei der Rektion um eine bestimmte Kasusform:

- a. auf [dem Tisch]_{NP}
- b. auf [dem alten, wackligen Tisch]_{NP}
- c. auf [dem Tisch, der vom Flohmarkt stammt]_{NP}
- d. auf [ihm]_{NP}

Verbalphrasen enthalten ein Vollverb oder ein Kopulaverb als Kopf. Vollverben werden durch Ergänzungen konkretisiert: Dativ-, Genitiv-, Präpositionalergänzung oder –objekt. Die Eigenschaft von Verben, Leerstellen für eine bestimmte Zahl und Art von anderen Elementen zu eröffnen, wird Valenz genannt. (Valenz wird in Chemie die Bindungsfähigkeit chemischer Elemente.)

(Pittner 2016, 101)

Die Nominativergänzung (traditionell: Subjekt) eines Verbs gilt als relativ unabhängig vom Verb und steht außerhalb der Verbalphrase. Das Subjekt beeinflusst die Form des finiten Verbs.

Adjektivphrasen

Adjektivphrasen enthalten ein Adjektiv als Kopf. Zu dem Adjektiv gehören bestimmte Ergänzungen:

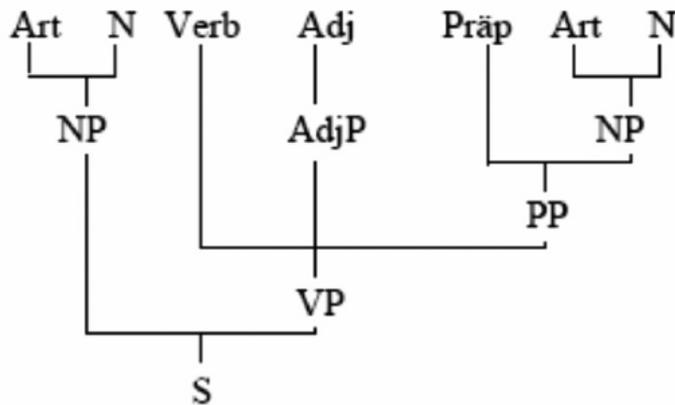
- a. sehr weit/ziemlich groß/höchst seltsam
- b. auf ihn sauer (PP-Ergänzung)
- c. ihrem Bruder ähnlich (Dativergänzung)
- d. hundert Euro wert (Akkusativergänzung)
- e. des Deutschen mächtig (Genitivergänzung)

Adverbphrasen

Adverbphrasen enthalten ein Adverb, als Kopf, die können durch graduierende Elemente erweitert werden.

Der Satz wird in Konstituente zerlegt werden, zu denen einzelne Wörter und Phrasen gehören.

Der Hund liegt gemütlich neben dem Ofen.

Verwendete Abkürzungen:
 Art = Artikel,
 N = Nomen (Substantiv),
 Adj = Adjektiv,
 Präp = Präposition,
 NP = Nominalphrase,
 AdjP = Adjektivphrase,
 PP = Präpositionalphrase,
 VP = Verbalphrase, S = Satz

Baumdiagramm zeigt die Bausteine der Syntax. Die Konstituente werden auch „Satzglieder“ bezeichnet.

(Pittner 2016, 103)

SYNTAKTISCHE FUNKTIONEN

Die Konstituenten, die erfragbar sind, pronominalisierbar, verschiebbar und vordfeldfähig sind, werden auch Satzglieder genannt. Satzglieder haben im Satz die folgenden Funktionen:

- Subjekt
- Objekt
- Adverbial
- Prädikativ

Subjekt kann mit *wer?*, *was?* erfragt werden. Das Subjekt ist eine Nominalphrase im Nominativ, spielt im Satz eine zentrale Rolle.

Objekte treten in verschiedenen Formen auf: Akkusativobjekt (erfragt mit *wen?*, *was?*, Nominalphrase im Akkusativ. Das Dativobjekt, also Nominalphrase im Dativ, erfragt mit *wem?*. Selten ist Genitivobjekt, Nominalphrase im Genitiv, erfragt mit *wessen?*. Präpositionalobjekt erfragt mit *auf wen?*, *worauf?*

Im Deutschen gibt es vier Arten von Objekten:

Akkusativobjekt (auch Akkusativergänzung): *Hans liest viele Romane.*

Dativobjekt (auch Dativergänzung): *Sie hilft ihm.*

Genitivobjekt (auch Genitivergänzung): *Wir gedachten seiner.*

Präpositionalobjekt (auch Präpositionalergänzung): *Otto wartet auf seine Tante.*

Adverbiale Bestimmungen (kurz: Adverbiale) sind nicht vom Verb festgelegt, liefern zusätzliche Informationen wie Orts- und Zeitangaben, Art und Weise des Geschehens, werden erfragt mit *wo?*, *wohin?*, *wann?*, *wie lange?*, *wie oft?*, *wie?*, *warum?* etc.

- a. Sie heiratet im Kölner Dom. (Lokaladverbial)
- b. Das Seminar beginnt um 12 Uhr. (Temporaladverbial)
- c. Er bearbeitet alles sehr sorgfältig. (Modaladverbial)
- d. Hoffentlich kommt er. (Satzadverbial)

(Pittner 2016, 106-108)

Adverbiale drücken lokale, modale, oder kausale Situationen aus.

Adverbialklasse	Semantische Untergruppe	erfragbar durch	ersetzbar durch
Lokal-adverbiale	lokal i.e.S.	<i>wo?</i>	<i>dort, hier, da</i>
	direktional	<i>woher?, wohin?</i>	<i>dorthin, dorthier</i>
Temporal-adverbiale	Zeitpunkt	<i>wann?</i>	<i>dann</i>
	durativ	<i>wie lange?</i>	<i>so lange</i>
	iterativ	<i>wie oft?</i>	<i>so oft</i>
Modal-adverbiale	modal i.e.S.	<i>wie?, auf welche Weise?</i>	<i>so</i>
	graduierend	<i>wie sehr?</i>	<i>so</i>
	komitativ	<i>mit wem?</i>	<i>mit + Pers. Pron.</i>
	instrumental	<i>womit?</i>	<i>damit</i>
Kausal-adverbiale	kausal i.e.S.	<i>warum?, weshalb?</i>	<i>deshalb, deswegen</i>
	konditional	<i>in welchem Fall?</i>	<i>in diesem Fall</i>
	final	<i>wozu?, zu welchem Zweck?</i>	<i>dazu</i>
	konzessiv	(nur schlecht erfragbar): <i>trotz was?</i>	<i>trotzdem</i>

(Pittner 2016, 109)

Prädikativ

Prädikativ können gemeinsam mit Kopulaverben auftreten, Prädikativ zu Kopulaverben bilden mit Kopulaverb das Prädikat.

- a. Er ist hungrig. (AdjP)
- b. Hans wird Briefträger. (Nominativ-NP)
- c. Otto ist neben der Spur. (PP)
- d. Sie bleibt dort. (AdvP)
- e. Bist du des Wahnsinns? (Genitiv-NP)

Attribut

Als Attribute werden Elemente bezeichnet, die zu einem Substantiv gehören, sind das Teile von Satzgliedern.

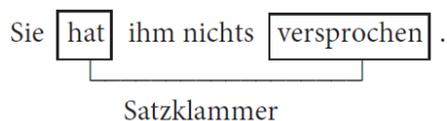
- a. der struppige Hund (Adjektiv-Attribut)
- b. der Hund des Nachbarn (Genitiv-Attribut)
- c. der Hund von unserem Kind (PP-Attribut)
- d. der Hund, der am Boden liegt (Attributsatz)

(Pittner 2016, 112)

WORTSTELLUNG

Wortstellung ist im Deutschen und im Tschechischen, etwa im Gegensatz zum Englischen relativ frei und kann nach dem jeweiligen Kontext und der Kommunikation angepasst werden.

Das wichtigste für die Wortstellung im Deutschen bilden verbale Teile des Satzes, die meist getrennt auftreten und eine sog. „Satzklammer“ (auch Verbklammer genannt), bilden, bei der das finite Verb (das in Person und Numerus mit dem Subjekt kongruiert) den linken Teil und eventuell auftretende infinite Verben den rechten Teil der Klammer bilden.

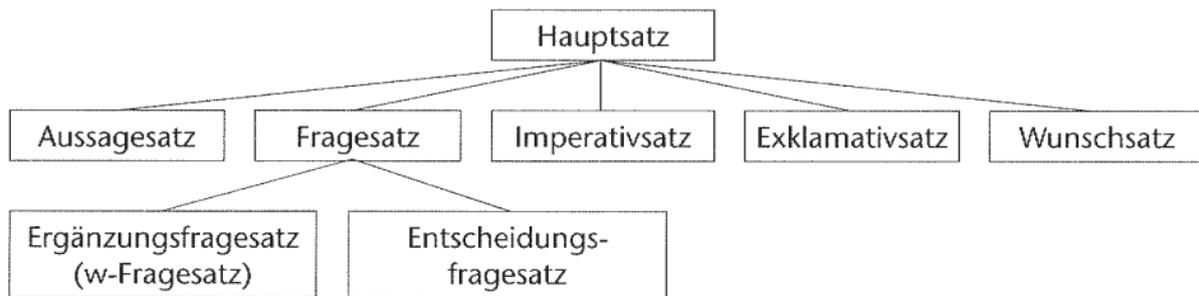
Die Position vor dem linken Klammerfeld bildet das Vorfeld, die Position zwischen den Klammerelementen stellt das Mittelfeld dar und die Position nach der rechten Klammer das Nachfeld. Man spricht auch vom Stellungsfeldermodell.

Vorfeld	Linke Klammer	Mittelfeld	Rechte Klammer	Nachfeld
Sie	hat	ihn schon einmal	gesehen	irgendwo

- a. **Hat** sie nichts versprochen? (Verb-Erststellung)
- b. Sie **hat** nichts versprochen. (Verb-Zweitstellung)
- c. ...weil sie nichts versprochen **hat**. (Verb-Endstellung)

(Pittner 2016, 113)

Verbstellungstypen hängen eng mit Satztypen zusammen. Die Verbstellung ist ein wichtiges Mittel um zu kennzeichnen, ob der Satz ein Aussagesatz (Deklarativsatz), Fragesatz (Interrogativsatz) oder Befehlssatz (Imperativsatz) handelt.

Satztypen (Pittner 2016, 114)

	Vorfeld	LK	Mittelfeld	RK	Nachfeld
V2					
a	Hans	will	die Antwort nicht	verraten.	
b	Was	hat	Hans wieder mal	vergessen?	
c	Wie schön	ist	diese Landschaft!		
d	Anna	behauptet,			der Lehrer kennt die Kommaregeln nicht.
e	der Lehrer	kennt	die Kommaregeln nicht		
V1					
f		Hat	er dir gestern	geholfen?	
g		Lies	ein Buch!		
h		Hat	der aber Pech	gehabt!	
i		Sagt	Klein-Erna zu ihrer Oma		
VE					
j		Dass/ob	er	hilft	
k		Ob	er wohl da	ist?	
l		Dass	der das alles	weiß!	

Verbzweitstellung tritt auf in Aussagesätzen (a), Fragesätzen, die durch ein w-Fragewort eingeleitet sind (sog. Ergänzungsfragen) (b), ferner in Exklamativsätzen (c) und in Nebensätzen zu Verben des Sagens und Denkens (d), die damit die Form selbständiger Aussagesätze haben.

Verberststellung findet man in Entscheidungsfragesätzen (ja/nein-Fragen) (f), Imperativsätzen (g) und Exklamativsätzen (h). Ferner kann Verberstellung auch in Aussagesätzen auftreten, z.B. in Erzählungen oder am Anfang von Witzen (i).

Verbendstellung tritt in allen Nebensätzen auf, die durch eine subordinierende Konjunktion oder ein anderes subordinierendes Element eingeleitet sind (j). Sätze mit einer einleitenden Konjunktion werden teilweise auch als selbständige Äußerungen verwendet, obwohl sie der Form nach Nebensätze sind. Man spricht auch von selbständigen Sätzen mit Verbendstellung (k, l).

Insgesamt gilt:

Hauptsätze haben Verbzweit- oder Verberststellung, eingeleitete Nebensätze haben Verbendstellung. Ausnahmen von dieser Regel stellen die uneingeleiteten Nebensätze und die selbständigen Sätze mit Verbendstellung dar.

(Pittner 2016, 115)

SATZTYPEN

Komplexe Sätze

Sätze können einfach oder komplex sein.

- a. Er wartete den ganzen Tag. (einfacher Satz)
- b. Er wartete den ganzen Tag, bis sie kam. (komplexer Satz)

(Pittner 2016, 116)

Koordination

Die verschiedenen Teilsätze in einem komplexen Satz können entweder gleichrangig sein oder in einem hierarchischen Verhältnis zueinanderstehen. Ein komplexer Satz mit gleichrangigen Sätzen wird Satzreihung oder Parataxe genannt, die Teilsätze sind koordiniert.

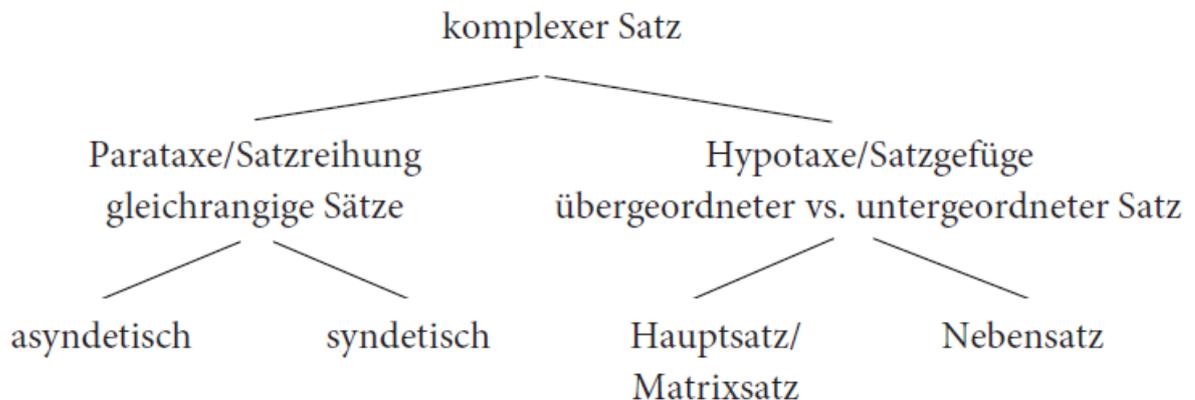
- a. Der Tag geht und Johnny Walker kommt.
(koordinierende Konjunktion)
- b. Es bleibt wolkig, daher wird es nicht so warm.
(Konjunkionaladverb)
- c. Gott vergibt, Django nie.
(asyndetisch)

Bei einem hierarchischen Verhältnis zwischen Teilsätzen spricht man von einem Satzgefüge oder einer Hypotaxe. Die untergeordneten (subordinierten) Sätze werden auch Nebensätze genannt. Ein übergeordneter Satz heißt Matrixsatz. Er kann selbst wieder unter einen anderen Satz untergeordnet sein oder nicht. Ein Satz, der keinem anderen Satz untergeordnet ist, wird auch Hauptsatz genannt. In den folgenden Satzgefügen sind die subordinierten Sätze unterstrichen:

- a. Er wollte warten, bis es hell werden würde.
- b. Was er sagt, kann sie meistens nicht verstehen.
- c. Hier erfahren sie alles über Nebensätze, was sie nie zu fragen wagten.

Traditionell kann man Nebensätze verschiedenen Grades unterscheiden. Von einem Nebensatz 2. Grades, der direkt in den Hauptsatz eingebettet ist, kann ein Nebensatz 2. Grades abhängen usw.

Wie kommt es (Hauptsatz/Matrixsatz), dass ich nie verstehe (Matrixsatz/Nebensatz 1. Grades), was er sagt (Nebensatz 2. Grades)?

(Pittner 2016, 117)

Nebensätze

Im Deutschen gibt es Nebensätze mit einleitendem Element (eingeleitete Nebensätze) und Nebensätze, die kein einleitendes Element aufweisen (uneingeleitete Nebensätze). Die eingeleiteten Nebensätze können in Konjunktionalsätze (eingeleitet durch eine subordinierende Konjunktion), Relativsätze (eingeleitet durch ein Relativpronomen oder –adverb) und die abhängige Fragesätze (eingeleitet durch ein W-Fragewort).

Beispiele für eingeleitete Nebensätze:

- a. (Er ahnt nicht), dass er gute Chancen hat.
- b. (Jeder macht hier), was er will.
- c. (Er liest ein Buch), das ihn fasziniert.
- d. (Er weiß nicht), warum das Verbrechen geschehen ist.
- e. (Er weiß nicht), ob es jemals aufgeklärt wird.

Bei Satz (a) handelt es sich um einen Konjunktionalsatz, bei den Sätzen (b/c) um Relativsätze und bei den Sätzen (d/e) um eingebettete Interrogativsätze. Eingeleitete Nebensätze haben immer Verbendstellung.

Uneingeleitete Nebensätze haben kein Einleitungselement. Sie sind entweder Verbzweitsätze, Verberstsätze oder infinite Sätze.

Eingebettete Verbzweitsätze treten insbesondere nach Verben des Sagens und Denkens und entsprechenden Nomen auf (63a/b). Nebensätze mit Verberstellung sind uneingeleitete Konditional- oder Konzessivsätze (63c/d):

- a. Er meint, sie hat Recht.
- b. Die Meinung, sie habe recht, war recht verbreitet.
- c. Regnet es, bleibt er zuhause.
- d. Regnet es, geht sie doch spazieren.

(Pittner 2016, 118)

Funktion der Nebensätze

Funktion	Beispiel	Korrelat	Erfragbarkeit
Subjektsatz	Es stört sie, <u>dass er singt.</u>	es	wer oder was?
Objektsatz			
Akkusativobjektsatz	Sie bedauerte (es), <u>dass er nicht da war.</u>	es	wen oder was?
Präpositionalobjektsatz	Sie wartet (darauf), <u>dass die Ferien beginnen.</u>	da (r) + Präposition	wo(r) + Präposition. Präposition + was
Genitivobjektsatz	Er war sich (dessen) bewusst, <u>privilegiert zu sein.</u>	dessen	wessen?
Dativobjektsatz	Er hilft, <u>wem er will.</u>	dem	wem?
Adverbialsatz			
Kausalsatz	Er kommt, <u>weil er muss.</u>	deshalb, darum, deswegen	warum? weshalb?
Konditionalsatz	Er kommt, <u>wenn er muss.</u>	dann	unter welcher Bedingung? In welchem Fall?
Temporalsatz	<u>Als es regnete,</u> blieb er zuhause.	dann/damals	wann?
Konzessivsatz	Er blieb zuhause, <u>obwohl das Wetter schön war.</u>	trotzdem	kaum erfragbar
Konsekutivsatz	Es regnete, <u>so dass alles patschnass war.</u>	–	kaum erfragbar (mit welcher Folge?)
Finalsatz	Er kam, <u>um zu helfen.</u>	dazu, darum	zu welchem Zweck?
Prädikativsatz	Sie blieb, <u>was sie war.</u> <u>Es ist, wie es ist.</u>	das/so	was?

(Pittner 2016, 120)

Subklassen von Adverbialsätzen

Lokalsatz: <i>wo?</i> (lokal i. e. S.) <i>woher? wohin?</i> (direktional)	<i>Er wohnt, wo alle wohnen wollen.</i> <i>Er geht, wohin er gehen muss.</i>
Temporalsatz: <i>wann?</i> (Zeitpunkt) <i>wie lange?</i> (Dauer) <i>wie oft?</i> (Häufigkeit)	<i>Als er kam, waren schon alle da.</i> <i>Er wartet, bis es dunkel wird.</i> <i>Sooft er wollte, ging er ins Kino.</i>
Kausalsatz (Grund): <i>warum?</i>	<i>Weil er kommt, gehe ich.</i>
Konditionalsatz (Bedingung): <i>in welchem Fall? unter welcher Bedingung?</i>	<i>Wenn er kommt, gehe ich.</i>
Konzessivsatz (nicht wirksam werdender „Gegengrund“): <i>trotz welchen Umstands?</i> <i>kaum erfragbar</i>	<i>Obwohl es regnet, geht er spazieren.</i>
Konsekutivsatz (Folge): <i>mit welcher Folge?</i> <i>kaum erfragbar</i>	<i>Es regnete, so dass alle patschnass wurden.</i>
Finalsatz: (Ziel, Zweck): <i>wozu?</i>	<i>Sie arbeitet viel, damit sie ihren Kummer vergisst.</i>
Modalsatz (Art und Weise): <i>wie? auf welche Weise?</i>	<i>Er tanzt so, dass ihn alle bewundern.</i>
Instrumentalsatz (Mittel): <i>womit? wodurch?</i>	<i>Du kannst die Aufgabe nicht lösen, indem du andere fragst.</i>

(Pittner 2016, 121)

Anhang

Konjunktionen *Spojky*Koordinierende Konjunktionen *Spojky souřadící*

Spojky souřadící spojují dvě hlavní věty.

Po spojkách *aber, denn, und, sondern* a *oder* (spojky „aduso“) následuje hlavní věta, ve které stojí sloveso v určitém tvaru na druhém místě:

aber	Die Arbeit ist anstrengend, aber sie gefällt mir gut. <i>Ta práce je náročná, ale líbí se mi.</i>
denn	Aurelie lernt Deutsch, denn sie möchte später in Deutschland leben. <i>Aurelie se učí německy, protože chce později žít v Německu.</i>
und	Ich koche oft und mein Bruder spült das Geschirr ab. <i>Já často vařím a můj bratr myje nádobí.</i>
sondern	Wir arbeiten nicht allein, sondern es gibt hier Teams. <i>Nepracujeme každý sám, ale jsou tady týmy.</i>
oder	Christian schreibt E-Mails oder (er) installiert Software. <i>Christian píše e-maily nebo instaluje software.</i>

Všimni si: Spojky *und* a *oder* spojují stejně jako v češtině také jednotlivá slova nebo věty vedlejší.

Po spojce *trotzdem, außerdem, deshalb, darum* a *deswegen* následuje obrácený slovosled (za spojkou vždy stojí sloveso v určitém tvaru a pak až podmět):

trotzdem	Anna ist erst 19, trotzdem ist sie schon Parlamentarierin. <i>Anně je teprve 19, přesto už je poslankyně.</i>
außerdem	Ich mache viel Sport, außerdem spiele ich Klavier. <i>Hodně sportuji, kromě toho hraji na klavír.</i>
deshalb	Ich schreibe gern, deshalb bin ich Journalistin geworden. <i>Ráda píšu, proto jsem se stala novinářkou.</i>
darum	Die erste Auflage war sofort ausverkauft, darum ist das Buch zum zweiten Mal erschienen. <i>První náklad byl okamžitě vyprodáný, proto kniha vyšla podruhé.</i>
deswegen	Nicht alle Bücher haben ihr gut gefallen, deswegen hat sie sich gedacht, sie könnte bessere schreiben. <i>Ne všechny knihy se jí líbily, proto si myslela, že by mohla napsat lepší.</i>

Všimni si: Spojky *darum* a *deswegen* mají stejný význam jako *deshalb* (proto). Také slovosled je stejný.

1. hlavní věta			2. hlavní věta			
			0. místo	1. místo	2. místo	
Die Arbeit	ist	anstrengend,	aber	sie	gefällt	mir gut.
Aurelie	lernt	Deutsch,	denn	sie	möchte	später in Deutschland leben .
Ich	koche	oft	und	mein Bruder	spült	das Geschirr ab .
Wir	arbeiten	nicht allein,	sondern	es	gibt	hier Teams.
Christian	schreibt	E-Mails	oder	(er)	installiert	Software.
Anna	ist	erst 19,		trotzdem	ist	sie schon Parlamentarierin.
Ich	mache	viel Sport,		außerdem	spiele	ich Klavier.
Ich	schreibe	gern,		deshalb	bin	ich Journalistin geworden .
Die erste Auflage	war	sofort ausverkauft,		darum	ist	das Buch zum zweiten Mal erschienen.
Nicht alle Bücher	haben	ihr gut gefallen		deswegen	hat	sie gedacht , sie könnte bessere schreiben.

Zweiteilige Konjunktionen *Zdvojené spojovací výrazy*

Spojky *zwar ... , aber / sowohl ... als auch / nicht nur ... , sondern auch / entweder ... oder / weder ... noch* se skládají ze dvou částí:

zwar ... , aber	Ich habe zwar viel über Deutschland gelesen, aber ich war noch nie da. <i>Sice jsem o Německu hodně četl/a, ale ještě jsem tam nikdy nebyl/a.</i>
sowohl ... als auch	Ich war sowohl in den Niederlanden als auch in Ungarn. <i>Byl/a jsem jak v Nizozemsku, tak v Maďarsku.</i>
nicht nur ... , sondern auch	Sie spricht nicht nur Deutsch, sondern auch Italienisch. <i>Mluví nejenom německy, ale také italsky.</i>
entweder ... oder	Zur Schule gehe ich entweder zu Fuß, oder ich fahre mit dem Bus. <i>Do školy buď chodím pěšky, nebo jezdím autobusem.</i>
weder ... noch	Ich hatte weder einen Stadtplan noch mein Smartphone dabei. = Ich hatte <u>keinen</u> Stadtplan und auch <u>nicht</u> mein Smartphone dabei. <i>Neměl/a jsem u sebe ani plánek města, ani smartphone.</i>

Všimni si: Spojka *weder ... noch* má záporný význam, proto už ve větě na rozdíl od češtiny není žádný jiný zápor: Ich habe weder ein Auto noch ein Fahrrad. *Nemám ani auto, ani kolo.*

Subordinierende Konjunktionen *Spojky podřadivé*

Spojky podřadivé spojují větu hlavní s větou vedlejší nebo dvě věty vedlejší na sobě závislé. Ve vedlejší větě stojí sloveso v určitém tvaru vždy na konci věty:

Ich finde es wichtig, **dass** man verschiedene Sprachen spricht.

Myslím si, že je důležité mluvit různými jazyky.

Man hat Vorteile, **wenn** man mehrere Sprachen spricht.

Člověk má výhody, když mluví několika jazyky.

hlavní věta			vedlejší věta			
			1. místo	2. místo	...	konec věty
Ich	finde	es wichtig,	dass	man	verschiedene Sprachen	spricht.
Man	hat	Vorteile,	wenn	man	mehrere Sprachen	spricht.

V souvětí může stát vedlejší věta na prvním místě. Věta hlavní pak začíná slovesem:

vedlejší věta				hlavní věta		
1. místo	2. místo		konec věty	1. místo	2. místo	
Wenn	man	mehrere Sprachen	spricht,	hat	man	Vorteile.

Kausale Nebensätze mit *da* *Vedlejší věty příčinné se spojkou da*

Spojka *da* má stejný význam jako *weil*, je však o něco formálnější. Používá se často v písemných projevech:

Sie schreibt am liebsten für junge Leute, **da** sie die Jugendlichen gut versteht.

Nejraději píše pro mladé lidi, protože (poněvadž) mladým dobře rozumí.

Často stojí na začátku souvětí:

Da sie die Jugendlichen gut versteht, schreibt sie am liebsten für junge Leute.

Protože (Jelikož) dobře rozumí mladým, píše nejraději pro mladé lidi.

Konzessive Nebensätze mit *obwohl* *Vedlejší věty přípustkové se spojkou obwohl*

Obwohl es viel Arbeit macht, organisieren die Jugendlichen gerne Partys im Klub.

Ačkoli je s tím mnoho práce, organizují tito mladí lidé rádi večírky v klubu.

Die Jugendlichen sind vor jeder Party aufgereggt, **obwohl** sie schon ein altes Team sind.

Mladí jsou před party vždy nervózní, i když už jsou starý tým.

Temporale Nebensätze *Vedlejší věty časové*

V němčině rozlišujeme spojky *als* a *wenn* (když). Pokud se v minulosti něco odehrálo jednou, myslí se tím i jedno časové období, začíná vedlejší věta spojkou *als*:

Als ich in die 12. Klasse gekommen bin, wusste ich nicht, was ich werden sollte.

Když jsem šel/šla do 3. ročníku, nevěděl/a jsem, čím chci být.

Als ich in die Grundschule ging, hatte ich eine Brille.

Když jsem chodil/a na základní školu, nosil/a jsem brýle.

Pokud se něco v minulosti odehrávalo opakovaně a můžeme si říct „vždycky když“, pak bude vedlejší věta začínat spojkou *wenn*:

Wenn (Immer wenn) wir zusammen gearbeitet haben, hat Opa mir Geschichten erzählt.

Když (Vždycky když) jsme spolu pracovali, vyprávěl mi dědeček příběhy.

Spojka *sobald* vyjadřuje, že děj hlavní věty začíná v určitém časovém okamžiku:

Sobald ich lache, muss ich husten. *Jakmile se začnu smát, musím kašlat.*

Spojky *während* a *solange* vyjadřují, že děje probíhají současně, a to buď bez časového omezení (*während*), nebo jen po dobu trvání prvního děje (*solange*):

Beim dualen Studium verdiene ich Geld, **während** ich studiere.

Během duálního studia vydělávám peníze, zatímco studuji.

Solange das Knie so dick ist, können sie keinen Gips machen.

Dokud je koleno tak nateklé, nemůžou udělat sádku.

Spojka *bis* označuje trvání děje do určitého časového okamžiku, který je vyjádřen ve vedlejší větě:

Ich warte so lange, **bis** sie kommt. *Budu čekat tak dlouho, dokud nepřijde.*

Warte, **bis** ich fertig bin. *Počkej, až budu hotový/á.*

Bis ich das Abitur habe, dauert es noch. *Než budu mít maturitu, bude to ještě trvat.*

Chceme-li vyjádřit časovou posloupnost, použijeme spojkou *nachdem*.

Je-li hlavní věta v přítomném čase, je vedlejší věta s *nachdem* v perfektu:

Nachdem ihr das Buch erhalten habt, beschreibt euer Lieblingsbuch auf einer Seite.

Poté, co tu knihu obdržíte, popište vaši nejoblíbenější knihu na jedné stránce.

Je-li hlavní věta v perfektu nebo préteritu, musí být vedlejší věta s *nachdem* v plusquamperfektu:

Nachdem ich das Buch erhalten hatte, habe ich es gleich gelesen.

Poté, co jsem knihu obdržel/a, jsem ji hned přečetl/a.

V souvětí se spojkou *bevor* se používá v hlavní i vedlejší větě stejný čas:

Bevor ihr das Buch weiterschickt, macht ein Foto von euch und dem Buch.

Než tu knihu pošlete dál, vyfoťte se s ní.

Chceme-li vyjádřit časovou souslednost, můžeme použít spojku *seitdem*. Děje ve vedlejší a v hlavní větě začínají v minulosti a trvají do přítomnosti. Proto se ve vedlejší větě se *seitdem* používá perfektum a v hlavní větě přítomný čas:
Seitdem ich von der Idee gehört habe, geht sie mir nicht mehr aus dem Kopf.
Od té doby, co jsem o nápadu slyšel/a, mi už nejde z hlavy.

Finale Nebensätze mit *damit* und *um ... zu* *Vedlejší věty účelové se spojkami *damit* a *um ... zu**

Vedlejší věty se spojkou *damit* vyjadřují záměr:

Sie lernt Swahili, *damit* ihre Verwandten sie verstehen. *Učí se svahilsky, aby jí příbuzní rozuměli.*

Pokud mají věta hlavní i věta vedlejší stejný podmět, můžeme vedlejší větu nahradit infinitivní vazbou *um ... zu*.

Význam obou vět je stejný:

Er lernt Italienisch, *damit* er italienische Filme versteht.

= Er lernt Italienisch, *um* italienische Filme *zu verstehen*.

Učí se italsky, aby rozuměl italským filmům.

U odlučitelných sloves stojí částice *zu* mezi předponou a slovesným kmenem:

Ich fahre nach Indien, *um* eine andere Kultur kennenzulernen.

Jedu do Indie, abych poznal/a jinou kulturu.

Nebensätze mit *ohne dass* und *ohne ... zu* *Vedlejší věty se spojkami *ohne dass* a *ohne ... zu**

Vedlejší věta se spojkou *ohne dass* vyjadřuje, že chybí očekávaný děj:

Ich lerne Japanisch, *ohne dass* meine Eltern etwas davon wissen.

Učím se japonštinu, aniž o tom rodiče vědí.

Pokud mají věta hlavní i věta vedlejší stejný podmět, můžeme vedlejší větu nahradit infinitivní vazbou *ohne ... zu*.

Význam obou vět je stejný:

Sushila entscheidet, *ohne dass* sie viel überlegt.

= Sushila entscheidet, *ohne* viel *zu überlegen*.

Sushila rozhoduje bez dlouhého přemýšlení.

Konsekutive Nebensätze mit *so ..., dass* und *sodass* *Vedlejší věty důsledkové se spojkami *so ..., dass* a *sodass**

Spojka *sodass*, uvozující vedlejší větu důsledkovou, má jako v češtině dvě podoby: *so ..., dass* (tak..., že) a *sodass* (takže):

Ich war *so* aufgeregt, *dass* ich meinen Text vergessen habe.

Byl/a jsem tak rozrušený/á, že jsem zapomněl/a svůj text.

Ich habe die Straße verwechselt, *sodass* ich zu spät gekommen bin.

Spletl/a jsem si ulici, takže jsem přišel/přišla pozdě.

Vergleichssätze mit *je ..., desto* *Vedlejší věty srovnávací se zdvojeným spojovacím výrazem *je ..., desto**

Souvětí se spojovacím výrazem *je..., desto* začíná vedlejší větou se spojkou *je*. Hlavní věta pak začíná spojkou *desto*.

Po obou spojkách následuje vždy druhý stupeň přídavného jména či příslovce:

Je schneller sie Antworten bekommen, *desto* besser können sie die Party organisieren.

Čím rychleji dostanou odpovědi, tím lépe mohou party zorganizovat.

Indirekte Fragen *Nepřímé otázky*

Nepřímé otázky jsou vedlejší věty. Většinou následují po uvozující hlavní větě (např.: *Der Reporter wollte wissen, ...*) nebo otázce (např.: *Kannst du mir sagen, ...?*). Pokud se otázky vyskytují v nadpisech, bývají formulovány právě jako nepřímé, ale píšou se bez uvozující věty i otazníku. (např.: *Warum man Sprachen lernen sollte*)

Existují dva druhy nepřímých otázek:

a) Indirekte Fragen mit *ob* *Nepřímé zjišťovací otázky uvozené spojkou *ob**

Der Reporter wollte wissen, *ob* Lina sich manchmal alleine fühlt.

Reportér chtěl vědět, jestli/zda se Lina cítí někdy osamělá.

Pozor:

Rozlišuj spojky *ob* a *wenn*:

Ich weiß nicht, *ob* er morgen kommt.

Nevím, jestli zítra přijde. (jestli = zda)

Wenn er nicht kommt, bin ich traurig.

Jestli nepřijde, budu smutný/á. (jestli = jestliže/když)

b) Indirekte Fragen mit Fragewort *Nepřímé doplňovací otázky s tázacím zájmenem/příslovcem*

Kannst du mir sagen, **warum** du alleine wohnst?

Můžeš mi říct, proč bydlíš sám/sama?

(Rykalová 2019, 232-236)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček. Zamyslete se nad cíli kapitoly. Poznámky vložte do portfolia.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Syntax se zabývá tvorbou vět a větnými členy. V češtině i němčině je důležité postavení slovesa ve větě. V němčině navíc větný rámec, tj. postavení finitního a infinitivního slovesného tvaru. Věty se liší podle významu na věty oznamovací, tázací, zvolací a práci. Dále na věty jednoduchou a souvětí, v nich jsou zastoupeny věty hlavní a vedlejší.

11 LEXIKOLOGIE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Také tato kapitola obsahuje český text a paralelní německý text. Texty se zabývají otázkou lexikologie, tvorbou slov,

CÍLE KAPITOLY

vysvětlit, čím se zabývá lexikologie, popsat jak se vytváří slovník, srovnat jednotlivé druhy tvorby slov, objasnit hlavní odborné pojmy

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

lexikologie, lexikografie, sémantika, onomastika, lexém, slovníky, odvozování, derivace, internacionalismy

Lexikologie, Semasiologie, Onomasiologie, Etymologie, Onomastik, Lexikografie, Lexem, Wörterbuch, Komposita, Derivation

Lexikologie zkoumá lexikum určitého jazyka z hlediska kvantity, tj. z hlediska frekvence užití určitého lexému (zde úzký vztah lexikologie k lexikografii) a z hlediska kvality, tj. z hlediska významových vztahů lexémů (zde úzký vztah lexikologie k sémantice).

Sémantika je vědní disciplína, která se zabývá slovní zásobou, významem slov a vět. Zkoumá i nejazykové systémy. Sémantika tradiční studuje význam slov, významové posuny a vztahy mezi významy slov (odtud vztah lexikologie a sémantiky)

Sémantika moderní – vedle významu slov studuje význam větný – odtud vztah k pragmatice (presupozice, ilokuční akt, performativní sloveso) a k syntaxi (povrchová struktura věty: kategorie syntaktické, subjekt, predikát, objekt atd.) a hloubková struktura věty (sémantické kategorie: agens, patiens, děj, nástroj)

Onomastika zkoumá vlastní jména, tj. hlavně jejich typy, způsob tvoření a ty vlastnostmi, kterými se liší od jmen obecných.

(Černý 2008, 147)

Lexém je jednotka na rovině slovní zásoby (lexika). „Slovo“ je pojem použitelný na různých rovinách: na rovině morfologické jsou slova zařazována ke slovním druhům (slovní druhy ohebné a neohebné). Např. substantivum jako ohebný slovní druh a jeho gramatické kategorie (srov. Morfologie). Na rovině syntaktické má substantivum funkci subjektu nebo objektu (odtud pojem syntaktické substantivum (srov. Syntax). Na rovině sémantické je definováno jako jméno věci nebo bytostí atd.

Lexikum je soubor všech lexémů daného jazyka. **Lexikografie** zkoumá slovní zásobu (lexikum) a zachycuje je ve formě slovníků.

11.1 Způsoby obohacování slovní zásoby

Při pohledu do slovníku zjistíme, že v každém jazyce je poměrně málo slov základních, tj. takových, která není možné odvodit od jiných. Naprostá většina jsou slova odvozená. Hlavními procesy, které umožňují rozšiřovat slovní zásobu je odvozování, skládání a z pohledu sémantiky výpůjčky. Např. základem je *voda* a slovo od něj odvozené vzniklé derivací, tj. odvozováním je např. *vod-ní*. Slovo složené vzniká kompozicí, tj. skládáním, např. *vodo-vod*, sousloví *vodní dýmka*. (Černý 2008, 150)

Slovo odvozené vzniká odvozováním pomocí prefixu (pod-vod), nebo sufixu (pod-vod-ník). **Odvozením** vzniká nová lexikální jednotka, jejíž význam je určen významem prefixu nebo sufixu. Proces odvozování je přitom u každého jazyka odlišný.

Srov. např. česká slova odvozená od substantiva kov sufixem *-ář* s významem konatelským je odvozeno *kov-ář*, sufixem *-árna* s významem místa děje je odvozeno *kov-árna*, sufixem *-dлина* s významem nástroje je odvozeno *kova-dlina* atd.

Možnosti odvozování (derivace) se odrážejí také na rovině morfosyntaktické. Srov. např. české *z-bled-nout* nebo *roz-plakat (se)*.

Internacionalismy

Jsou výpůjčky z jiných jazyků, které byly s malými pravopisnými nebo gramatickými úpravami převzaty z jiných jazyků. (Černý 2008, 155) Pro evropské jazyky byly důležitým zdrojem klasické jazyky latina a řečtina, pro němčinu také francouzština. Při přejímání mezinárodně srozumitelných výrazů se používala jednak celá slova, ale také řada prefixů a hlavně sufixů. Latinské prefixy v češtině zdomácněly: *semestr*, *centimetr*, *decilitr*. Často vedle sebe existují prefixy domácí a „internacionální“ (např. *mezi-* a *inter*) někdy se používají v jednom textu prefixy řecký, latinský a slovanský: *anti-*, *contra-*, *proti-* nebo *mno-*, *uni-*, *jedno-*. (Černý 2008, 157)

Stejně jako u prefixů existují některé internacionalismy, které nemají český ekvivalent, např. *dinosaurus* (český překlad by byl hrozný plaz), ale také pedagogika, televize, automat atd. (Černý 2008, 158)

11.2 Slovníky

slovník výkladový obsahuje lexémy patřící jen jednomu jazyku a vykládá (definuje) jejich význam

slovník překladový uvádí lexémy jednoho jazyka s odpovídajícím překladem do jazyka jiného (např. italsko-český slovník, italsko-anglický slovník atd.)

slovník výslovnostní uvádí správnou výslovnost

slovník ortografický uvádí správný pravopis slov

slovník etymologický uvádí původ slov (etimo je nejstarší forma, ke které sahá historie slova). Slovník uvádí písemně doloženou podobu slova spolu se změnami její formy a významu

Typy slovníků	Obsah
1. Výkladové	
1.2 Univerzální	<i>celkový popis světa, který nás obklopuje</i>
1.3 Speciální	<i>popis některého oboru (např. filozofický slovník)</i>
2. Jazykové překladové	
2.1 Dvojjazyčné	<i>např. česko-anglický nebo anglicko-český; dělí se podle rozsahu, tj. počtu zahrnutých hesel; pro běžnou práci jsou nejvhodnější</i>
2.1.1 Kolibří	<i>středně velké slovníky, které obsahují</i>
2.1.2 Malé	<i>okolo 30 – 40 tisíc hesel a dostatečnou</i>
2.1.3 Střední	<i>zásobu frazeologismů</i>
2.1.4 Velké	<i>kdysi oblíbené, dnes ojedinělé (nedostatky)</i>
2.2 Vícejazyčné	
3. Jazykové speciální	
3.1 Ortografické	<i>např. „Pravidla českého pravopisu“</i>
3.2 Etymologické	<i>u každého výrazu uvádějí jeho původ</i>
3.3 Synonym	<i>Nabízejí synonyma (vhodné pro překladatele)</i>
3.4 Frazeologické	<i>zaměřují se na frazeologismy, přísloví atd.</i>
3.5 Slangové	<i>zkoumají slovní zásobu sociolektů (slangů)</i>
3.6 Terminologické	<i>terminologie jednoho nebo několika oborů</i>
3.7 Technické	<i>zaměřeny na překlad technické literatury</i>
3.8 Autorské	<i>slovní zásoba spisovatele nebo jediného díla</i>
3.9 Frekvenční	<i>řadí výrazy podle četnosti výskytu, ne abecedně</i>

(Černý 2008, 160)

Slovníkové heslo¹⁶

Slovníkové heslo je základní jednotkou slovníku. Liší se podle typu slovníku, ale většinou je to odstavec v tištěném nebo podstránka v elektronickém slovníku. Každý slovník si definuje vlastní strukturu hesla a ta je pak společná všem jeho heslům. Součástí mohou být také různé zkratky definované pro daný slovník, které umožňují zeshlílit text a tím i výslednou tištěnou publikaci.

ukázka hesla (SSJČ)

palivo, -a s. (6. j. -u) hořlavá látka určená k tomu, aby spalováním vydávala tepelnou n. pohonnou energii: zásobit domácnost p-em dřívím a uhlím, topivem, otopem; petrolej jako p.; náhradní p-a, ministerstvo paliv a energetiky; tech. tuhá p-a (uhlí, dřevo ap.); kapalná p-a (petrolej, benzín ap.); plynná p-a (svítiplyn ap.); přirozená p-a vyskytující se v přírodě a použitelná bez dalších úprav (např. uhlí); umělá p-a získávaná zpracováním paliv přirozených (koks, svítiplyn ap.) n. vyrobená z jiných surovin (líh, acetylén ap.); fyz. jaderné p. materiál štěpitelný neutrony (např. uran, thorium, plutonium), z kt. se získává (v reaktoru) energie, reaktorové palivo

části hesla

lemma: palivo

gramatické informace: -a s. (6. j. -u)

sémantická definice: hořlavá látka určená k tomu, aby spalováním vydávala tepelnou n. pohonnou energii

příklady: zásobit domácnost p-em dřívím a uhlím, topivem, otopem; petrolej jako p.; náhradní p-a, ministerstvo paliv a energetiky;

¹⁶ [https://is.muni.cz/el/1490/jaro2014/SPUSZJ/um/SPUSZJ_09b - Uvod do ZJ lexikografie CZJ.pdf](https://is.muni.cz/el/1490/jaro2014/SPUSZJ/um/SPUSZJ_09b_-_Uvod_do_ZJ_lexikografie_CZJ.pdf)
[29. 3. 2020]

ustálená spojení, termíny z různých oborů:
 tech. tuhá p-a (uhlí, dřevo ap.); kapalná p-a (petrolej, benzín ap.); plynná p-a (svítiplyn ap.); přirozená p-a vyskytující se v přírodě a použitelná bez dalších úprav (např. uhlí); umělá p-a získávaná zpracováním paliv přirozených (koks, svítiplyn ap.) n. vyrobená z jiných surovin (líh, acetylén ap.);
 fyz. jaderné p. materiál štěpitelný neutrony (např. uran, thorium, plutonium), z kt. se získává (v reaktoru) energie, reaktorové palivo

synonyma: ...

SÉMANTIKA

Sémantika je nauka, která se zabývá významem. Z pohledu lingvistiky zkoumá význam jednotlivých slov, významovou složku jazykového znaku. Už starověcí a středověcí filozofové se zajímali o význam slov, ale systematicky tuto problematiku zpracovali francouzští lingvisté, zejména M. Breál a A. Meillet.

Základní sémantické pojmy

Termín	Označuje	Příklady
synonymie	dvě slova mají stejný význam	<i>hezký/pěkný</i>
homonymie	dvě slova mají stejný tvar	<i>bílí/bílí</i>
polysémie	jedno slovo má různé významy	<i>vlna</i>
hyponymie	nadřazený a podřazený pojem	<i>zvíře/pes</i>
antonymie	dva konce graduálního vztahu	<i>vyšoký/nízký</i>
komplementárnost	jedno slovo je popřením druhého	<i>živý/mrtvý</i>
solidárnost	vzájemná souvislost dvou pojmů	<i>uši/slyšet</i>
příčinnost	jeden pojem je příčinou druhého	<i>zabít/zemřít</i>
inverze	dvě slova s převráceným významem	<i>kupovat/prodávat</i>

(Černý 2008, 164)

- vztah mezi formou lexému a obsahem = vztah označujícího k označovanému
- obsah lexému x více významů (srov. homonymie a polysémie)
- význam x pojem – jeden pojem lze vyjádřit více lexémy (srov. synonymie)
- významové (sémantické) rysy slova/lexému a jejich poměr –
- význam lexému členitelný na rysy (muž = živ, sapiens, maskulinum) + hierarchické uspořádání (hyponymie)
- pojem „jazykových polí“ = studium lexika z hlediska částí slovní zásoby (pole asociací = lexémy spojené asociacemi, morfologické = lexémy spojené stejným kořenem nebo afixem, pole syntagmatické = soubor syntagmat s týmž slovem)

LEXIKOLOGIE

Die Lexikologie ist die sprachwissenschaftliche Disziplin, die den Wortschatz einer Sprache und seine Entwicklung betrachtet. Teildisziplinen der Lexikologie sind:

Semasiologie, 'Bedeutungslehre', befasst sich mit der Frage, was ein einzelnes Lexem /Wort bedeutet.

Onomasiologie 'Bezeichnungslehre' widmet sich der Problematik, mit welchem sprachlichen Ausdruck eine bestimmte Sache (z.B. in verschiedenen Sprachen) bedeutet.

Etymologie sucht nach den Wurzeln und dabei auch der Bedeutungsentwicklung von Lexemen.

Historische Lexikologie untersucht die Veränderung von Wortschatze (diachronische Entwicklung u.a. in Bezug auf Archaismen, Neologismen, Entlehnungen, und des Bedeutungswandels von Lexemen.

Soziolinguistische Lexikologie widmet sich der diasystemischen Gliederung des Wortschatzes (Dialekt, Slang usw.)

Onomastik 'Namenkunde' ist wesentlich älter als die Lexikologie, befasst sich mit der Entwicklung von Namen.

Lexikografie ist eine Nachbarschaft der Lexikologie, die sich mit dem Schreiben und Analyse von Wörterbüchern.

GRUNDBEGRIFFE

Das Wort ist die Grundeinheit der Lexikologie, exakt lässt sich der Begriff nicht definieren.

Das Lexem ist die Grundeinheit des Wortschatzes, und damit der Grundbegriff der Lexikologie. Ein Lexem ist ein Lexikoneintrag, der mindestens ein Grund- oder Basismorphem enthält. Es kann aus mehreren Morphemen (bei Wortbildungskonstruktionen) und auch mehreren Wörtern bestehen.

Wortbildung ist die Bildung neuer Wörter durch Kombination vorhandener Wörter oder mit Wortbildungselementen nach bestimmten Strukturtypen oder Mustern. Es gibt unterschiedliche Wortbildungstypen.

WORTBILDUNGSTYPEN

Komposition ist eine Wortbildungskonstruktion mit mindestens zwei Grund- oder Basismorphemen, dabei entsteht ein Kompositum (Neutrum, Pl. Komposita). Es lassen sich folgende Formen von Komposita unterscheiden:

Determinativkomposita: Komposita mit Bestimmung- und Grundwort: *Haustür*, das Determinans *Haus* bestimmt das Determinatum *Tür* näher.

Possessivkomposita: *s Rotkäpfchen* (Mädchen, das eine rote Kappe trägt), *r Blaus-trumpf* (eine ältere unverheiratete Frau). Wie die Beispiele zeigen, entstehen diese Komposita aufgrund klischeehafter Vorstellungen über typische Eigenschaften bzw. Kleidungs-gewohnheiten.

Zusammenbildungen: Komposition auf der Basis einer Wortgruppe oder eines ganzen Satzes: *s Vergissmeinnicht* (eine Blumenart) *r Besserwisser* (ein Mensch, der immer besser zu wissen glaubt als die Anderen), *r Sauregurkenzeit* (die Zeit, in der Geschäfte schlecht laufen bzw. nichts passiert).

Kopulativkomposita: Die Komponenten gehören der gleichen Wortklasse an, stehen in einem additiven Verhältnis und sind im Sinne einer Aufzählung gleichgeordnet: *schwarz-weiß*, *finnisch-schwedische* (Grenze/Beziehungen), *rotgrün*

DERIVATION / ABLEITUNG

Man unterscheidet explizite und implizite Derivation und Konversion

Explizite Derivation/Ableitung oder Affigierung:

Präfixbildung (Präfixierung): *suchen* > *versuchen*, *Fahrt* > *Abfahrt*

Suffixbildung (Suffixierung): *Ende* > *endlich*, *gleich* > *Gleichung*, *Fax* > *faxen*

Implizite Derivation/Ableitung

Nullableitung: *r Versuch* < *versuchen*, *r Rat* < *raten*

Konversion: Wortänderung ohne formale Abweichung: *versuchen* > *s Versuchen*

Kurzwortbildung

Beispiele: *Labor[atorium]*, *Auto[mobil]*, *[Omni-]Bus*,

Silbenwörter: *Nylon*, *Azubi*, *HiFi*

Initialwörter: *GmbH*, *AG*, *SPD*, *USA*, *UNO*, *NATO*, aber auch *S-Bahn*, *U-Boot*

Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache auf einen Blick:

- Ko-lum-ne** die; -, -n; 1 ein Teil e-r Zeitung od. Zeitschrift, in dem derselbe Journalist regelmäßig Beiträge zu bestimmten Themen schreibt || -K: **Klatsch-**; **Zeitung-** || NB: ↑ **Glosse 2** **geschr.** e-e Reihe von Zeilen in e-r Zeitung od. e-e Reihe von Zahlen, die (in e-r Spalte) untereinanderstehen || zu 1 **Ko-lum-nist** der; -en, -en
- Ko-ma** das; -s, -s / -ta; mst Sg; der Zustand, in dem sich ein Mensch befindet, wenn er (bes mit schweren Verletzungen) sehr lange ohne Bewußtsein ist **im K. liegen**; aus dem K. nicht mehr erwachen
- Kom-bi** der; -s, -s; ein Auto mit e-m relativ hohen u. langen Gepäckraum, das von hinten beladen wird || K-: **Kombi-**, **-wagen**
- Kom-bi-** im Subst. betont, wenig produktiv; für verschiedene Zwecke verwendbar; die **Kombimöbel**, der **Kombischrank**, die **Kombizange** || zu **Kombizange** ↑ Abb. unter **Werkzeug**
- Kom-bi-nal** das; -(e)s, -e; Kollekt. **hist (DDR)**; e-e Einheit aus mehreren Betrieben (in der Industrie od. Landwirtschaft), die ihre Waren gemeinsam produzierten || -K: **Industrie-**, **Textil-**
- Kom-bi-na-ti-on** [-'tsio:n] die; -, -en; 1 e-e geistige Leistung, durch die Fakten, Wissen u. Beobachtungen logisch u. sinnvoll miteinander verbunden werden ≈ das Kombinieren (1) <e-e brillante, scharfsinnige K.>; **Der Detektiv löste seine Fälle oft durch verblüffende Kombinationen** || K-: **Kombinations-**, **-gabe**, **-vermögen 2** die Zusammenstellung verschiedener Dinge zu e-r Einheit ≈ das Kombinieren (2); **e-e geschmackvolle K. von Farben** || K-: **Kombinations-**, **-möglichkeit**, **-präparat** || -K: **Farb-** 3 e-e feste (Reihen)Folge von Zahlen, die man auf e-m (Zahlen)Schloß einstellen muß, u. z. B. e-n Safe zu öffnen: **j-m die K. für e-n Safe verraten** || K-: **Kombinations-**, **-schloß** || -K: **Zahlen-** 4 ein Kleidungsstück, bei dem Hose u. Hemd od. Hose u. Jacke aus einem Stück sind || -K: **Flieger-**, **Gymnastik-** 5 e-e Jacke u. e-e Hose/ein Rock, die gut zusammenpassen u. zusammen getragen werden sollen 6 e-e Folge von **Zügen** (2) bei bestimmten Spielen (z. B. beim Fußball, Schach)
- kom-bi-nie-ren**; **kombinierte**, hat **kombiniert** -**vt** 1 (etw.) K. aus bestimmten Anzeichen e-n logischen Schluß ziehen ≈ schließen, folgern; **Sherlock Holmes hatte wieder einmal richtig kombiniert. Er kombinierte sofort, daß hier etw. nicht stimmte**; **vt** 2 **etw. mit etw. k.** verschiedene Dinge zu e-m (harmonischen) Ganzen verbinden: **ein grünes Kleid mit e-r gelben Jacke k.**; e-e **kombinierte Bahn-Schiffs-Reise** || zu 2 **kom-bi-nier-bar** Adj
- Kom-bü-se** die; -, -n; die Küche auf e-m Schiff
- Ko-met** der; -en, -en; ein Himmelskörper, der sich in e-r sehr langen, elliptischen Bahn um die Sonne bewegt u. der am Himmel wie ein Stern mit leuchtendem Schwanz zu sehen ist || K-: **Kometen-**, **-bahn**, **-schweif** || NB: **der Komet; den dem, des Kometen**
- ko-me-ten-haft** Adj; sehr schnell (u. spektakulär) <ein Aufstieg (als Künstler)>
- Kom-fort** [-'fo:ʁ] der; -s; **nur Sg**; Geräte, Vorrichtungen o. ä., die das Leben angenehm u. bequem machen: **e-e Wohnung, ein Auto mit allem | jedem K.** || NB: ↑ **Luxus**
- kom-for-ta-bel** Adj; mit viel Komfort || NB: **komfortabel** → e-e **komfortable Wohnung**
- Ko-mik** die; -; **nur Sg**; das, was man an e-r Situation, e-m Witz o. ä. lustig findet, was einen zum Lachen bringt <die unfreiwillige K. e-r Situation; etw. entbehrt nicht der K. (= ist komisch)> || -K: **Situations-**
- Ko-mi-ker** der; -s, -; ein Künstler (bes ein Schauspieler), der die Menschen zum Lachen bringt || hierzu **Ko-mi-ke-rin** die; -, -nen

Genitiv Singular
Nominativ Plural

Angabe zur Sprachebene
(geschriebene Sprache)

typische Verbindungen
(Kollokationen)

Wortbildungselement
als eigener Eintrag

Verweis auf Abbildung

Wortschatz der ehemaligen DDR

Lautschrift nach Duden
Aussprachewörterbuch

Beispiele

Kompositum mit Stichwort am Anfang

Kompositum mit Stichwort am Ende

Angabe der betreffenden
Bedeutung von Zug

3. Person Singular Imperfekt und Perfekt

Gebrauchsmuster (Pattern):
Akkusativobjekt (etw.) kann weggelassen
werden

Synonyme

abgeleitetes Wort

Substantiv wird nur im
Singular verwendet

Hinweise auf sprachliche Besonderheiten

zusätzliche Erklärung in Klammern

KONTROLNÍ OTÁZKA

Popište jak vznikla tato slova: Tageslicht, Profi, Sprecher, kinderlieb, ZDF, einladen

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček. Zamyslete se nad cíli kapitoly. Poznámky vložte do portfolia.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Tato kapitola vysvětluje, jak se tvoří slova a slovníky, jaké jsou příbuzné disciplíny lexicologie.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček. Zamyslete se nad cíli kapitoly. Poznámky vložte do portfolia.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Syntax se zabývá tvorbou vět a větnými členy. V češtině i němčině je důležité postavení slovesa ve větě. V němčině navíc větný rámec, tj. postavení finitního a infinitivního slovesného tvaru. Věty se liší podle významu na věty oznamovací, tázací, zvolací a práci. Dále na věty jednoduchou a souvětí, v nich jsou zastoupeny věty hlavní a vedlejší.

12 SPRACHWANDEL

13 SPRACHWANDEL IM DEUTSCHEN

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V této kapitole najdete text z publikace *Einführung in die deutsche Sprachwissenschaft* autorů Rolf Bergamann und Stefanie Stricker z nakladatelství Universitätsverlag Wien v Heidelbergu. Jedná se o čtvrté přepracované a rozšířené vydání z roku 2005.

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je dát studentům podklad pro desetiminutový referát a seminární práci o rozsahu 5 stran. Pokyny k zpracování a přednesu referátu a vypracování seminární práce s náležitou citací najdete ve studijní opoře *Systematické osvojování cizího jazyka*.

Die deutsche Sprache ist in Bewegung. Würde sie keinen Veränderungen mehr unterliegen, wäre sie eine tote Sprache. In diesem Kapitel sollen allgemeine Veränderungen wie auch Einzeltendenzen der Gegenwartssprache vorgestellt werden, sowohl in der Standardsprache als auch im gesamten Gefüge der Varietäten des Deutschen. An die Feststellung von Entwicklungstendenzen schließen sich Fragen nach den Ursachen, den Prozessen und den Folgen des Sprachwandels an: Warum werden Sprachen wie das Deutsche geändert, was sind die globalen wie auch die in den Einzelsprachen angelegten Gründe dafür („natürlicher Sprachwandel“, Kontakt mit anderen Sprachen, Wechselwirkungen zwischen den Varietäten einer Sprache etc.)? Wie gehen die Veränderungen vonstatten (Innovationen und deren Verbreitung)? Und schließlich: Wie wird der Sprachwandel von den SprecherInnen und SchreiberInnen bewertet (Normdebatte, „Sprachverfall“ etc.)?

Sprache tendiert zwar zu Einheitlichkeit, sie ist aber einem ständigen Wandel unterworfen. Wortbedeutungen verändern sich, Wörter sterben aus, neue kommen dazu. Das kann man über die Jahrhunderte der deutschen Sprachentwicklung beobachten. Beispiele für die Bedeutungsverschiebung: »arabeit« bedeutete im Mhd. in erster Linie »Kampf« und wurde erst später zu »Arbeit«; »Dirne« bedeutete ursprünglich nur »junges Mädchen«; »Spießbürger« hatte ursprünglich nicht die Bedeutung von »engstirnig«, sondern bezeichnete nur den bewaffneten Stadtbürger.

In anderen Fällen wird die Wortbedeutung beibehalten, aber der Wortlaut verändert, wie z.B. bei ursprünglich »walten«, dem späteren »verwalten«. Viele Wörter wurden komplett durch neue ersetzt: Aus dem »Windmonat« wurde der »November«, aus »bei-ten« »warten«, aus dem »Eigner« der »Besitzer«, aus »Wahlkind« »Adoptivkind«, aus »Afterkind« »uneheliches Kind« und aus »Scheidekünstler« »Chemiker«. Einige Wörter sind ersatzlos ausgestorben, wie »Haarwachs«, das aus der Metzgersprache stammt und das sehnige Ende eines Muskels bezeichnet, »beschmausen«, was so viel bedeutet wie sich bei einem Freund auf dessen Kosten durchfuttern, oder »bekrauten«, was »Kraut auf einem

Ackerabschneiden« meint. Wörter verschwinden aus der Sprache, weil sie infolge eines Bedeutungswandels unklar werden oder weil sie durch soziale, religiöse oder kulturelle Entwicklungen überflüssig bzw. durch Wörter aus einer anderen Sprache verdrängt werden.

Einen Boom erlebt heute auch die Werbesprache, die mit immer neuen Sprachkreationen das Neue und Besondere von Produkten oder Dienstleistungen herauszustellen sucht. Sie gehört allerdings wie die Jugendsprachen zu den sprachlichen Produktionsstätten, deren Erzeugnisse oft genauso schnell veralten wie sie geschaffen wurden.

Einer der auffälligsten Trends heute ist die Überwucherung des Deutschen mit Anglizismen. Seit Kriegsende 1945 erleben wir eine englische Entlehnungswelle, die sich gegenwärtig zu einer verbalen Springflut auszuwachsen scheint.

Die deutsche Sprache hat sich so genannter »Lehnwörter« allerdings schon immer bedient - warum auch das Rad neu erfinden, wenn es bereits brauchbare Wörter in anderen Sprachen gibt? In der Vergangenheit hat es drei lateinische und zwei französische Wellen gegeben. Man findet allerdings nicht nur praktische Gründe für die Hinbürgerung fremder Wörter. Die fremde Sprache galt oft als feiner oder gebildeter, was natürlich das Prestige latinisierender oder französisierender Sprecher aufwertete.

Weniger Bildung als Prestige scheint bei der gegenwärtig zu beobachtenden Anglisierung des Deutschen eine Rolle zu spielen. In der Alltagswelt ist ein Wettbewerb im »Denglisieren« ausgebrochen: In den Fußgängerzonen locken der »I lair Designer« mit »City Cut«, der »Back-Shop« mit »Coffee to go« und die Kaufhäuser mit »Fashion für Kids«.

Bisher wurden Lehnwörter immer in das deutsche Regelsystem integriert. Aus einem »Hobby« wurden mehrere »Hobbys«, die Mehrzahl von »Lady« auf Deutsch ist »Ladys«. In vorausseilendem Gehorsam verleibt sich der anglophile Deutsche inzwischen aber nicht nur zahllose englische Wörter, sondern auch die entsprechende englische Grammatik ein und schreibt selbstbewusst »Parties« und »Babies«. Kiner dieser Auswüchse ist die Übertragung des englischen Genitiv-Apostrophs auf deutsche Genitive wie Opa's Schuppen. Inzwischen muss man an einigen Orten CD's und T-Shirt's kaufen, Kid's versorgen und Pizza's essen.

In den Amtssprachen haben die Gleichstellungsbeauftragten häufig das große I durchgesetztem Männer und Frauen in gleicher Weise zu berücksichtigen: »GeschäftsführerIn«, »MitarbeiterIn«, »ChefIn«, »AntragstellerIn« etc., was allerdings dazu führt, dass die Wörter, wenn sie ausgesprochen werden, ausschließlich weiblich geworden sind. Vorsicht ist auch in der Anwendung dieser Regeln geboten, denn die politische Korrektheit erstreckt sich nicht auf Wörter wie »Schlägerinnen«, »Betrügerinnen«, »Faulenzerinnen« usw.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vypište si důležité odborné pojmy a vytvořte si z nich česko-německý slovníček. Zamyslete se nad cíli kapitoly. Poznámky vložte do portfolia.

SHRnutí KAPITOLY

V této kapitole jsme se zabývali změnami německého jazyka, ke kterým dochází v současnosti.

14 SPACHWANDEL IM DEUTSCHEN

KONTROLNÍ OTÁZKA

Připravte si z následujícího textu referát a seminární práci.

1. Allgemeines

Allen natürlichen Sprachen gemeinsam ist, dass sie sich im Verlauf der Zeit ändern. Diese Veränderungen vollziehen sich in der Regel nicht abrupt oder von einem Tag auf den anderen, sondern allmählich über Generationen von Sprechern. Dass Sprache ihrem Wesen nach keine statische, sondern eine dynamische Größe ist, wird dem Sprecher am deutlichsten greifbar, wenn er mit Normschwankungen in seiner eigenen Gegenwart konfrontiert wird. Die Frage nach dem richtigen oder falschen Sprachgebrauch ist oft Symptom für eine sich vollziehende sprachliche Änderung, die zunächst auch Varianten beziehungsweise Schwankungen im Sprachgebrauch nach sich zieht. Beispiele hierfür wären etwa das Schwanken zwischen

Präteritalformen wie *sie buk / backte*,

Partizipialformen wie *hat gehauen / gehaut, hat gewunken / gewinkt*

oder die Verwendung oder Nicht-Verwendung von *zu* nach *nicht brauchen* + Infinitiv: *er braucht nicht zu kommen / er braucht nicht kommen*.

Beide Schwankungen spiegeln eine sich in der heutigen Gegenwartssprache vollziehende Sprachwandelerscheinung wider: einerseits der teilweise Übergang der starken zur schwachen Flexion bei den Verben (man vergleiche aber Kapitel XIX.4.), andererseits die Entwicklung des Verbs *brauchen* zu einem Modalverb: *nicht brauchen* zum Ausdruck der Nicht-Notwendigkeit (beziehungsweise der Negation von *müssen*).

Die Untersuchung von Sprachwandelerscheinungen ergibt sich prinzipiell aus einer diachronischen Fragestellung, sie ist Gegenstand der **historischen Sprachwissenschaft**. In der Regel vollzieht sich Sprachwandel zunächst in der gesprochenen Sprache. Wie und ob dann diese Änderungen ihren Weg in die geschriebene Sprache finden, hängt nicht zuletzt vom Grad der schriftlichen Kodifizierung der betreffenden Sprache ab. Die sprachhistorische Betrachtung von Sprachwandelphänomenen ist jedoch per se (sofern sie sich nicht mit Phänomenen der jüngsten Vergangenheit beschäftigt) auf die schriftliche Überlieferung und deren Auswertung angewiesen. Dieses methodische Problem muss somit dem Sprachhistoriker stets bewusst sein. Für das Deutsche sind Zeugnisse seit dem Althochdeutschen greifbar, die, auch wenn sie

Merkmale der gesprochenen Sprache aufweisen können, selbstverständlich nur in schriftlicher Form überliefert sind.

2. Ebenen des Sprachwandels

Alle sprachlichen Ebenen können von Sprachwandelerscheinungen betroffen sein: Auf der **phonetisch-phonologischen Ebene** ist die Entstehung von Allophonen zu beobachten, die unter Umständen auch zur Entstehung neuer Phoneme führen kann (so etwa der Umlaut). Andere Erscheinungen wären in der neueren Sprachgeschichte des Deutschen etwa die sogenannte frühneuhochdeutsche Diphthongierung (hier werden Langvokale zu Diphthongen; man vergleiche mhd. *mîn niuwez* (= /ü:/) *hûs* > nhd. *mein neues Haus*) und Monophthongierung (hier werden Diphthonge zu Langvokalen; man vergleiche mhd. *liebe guote brüeder* > nhd. *liebe* (= /i:/) *gute Brüder*).

Veränderungen im intonatorischen Bereich betreffen die Entstehung und Festlegung von Akzentstrukturen (so etwa die Festlegung des ursprünglich freien Wortakzentes im Germanischen auf die erste beziehungsweise die Stammsilbe).

Graphematische Änderungen betreffen die geschriebene Ebene des Sprachsystems. Hierunter können Schrifttypwechsel (Fraktur zu Antiqua) oder die Entstehung bestimmter Graphemtypen (etwa das Graphem <ß>) subsumiert werden. Auch Orthographiereformen sind letztendlich Ausdruck von Sprachwandel auf der graphematischen Ebene.

Veränderungen auf **morphologischer Ebene** können zum Beispiel Flexionssysteme (etwa die Entstehung und Kodierung grammatischer Kategorien beziehungsweise Klassen) oder die Wortbildung (etwa die Entstehung von Derivationsaffixen) betreffen.

Syntaktischer Sprachwandel betrifft Veränderungen im Bereich des Satzaufbaus und der Beziehungen zwischen den einzelnen Elementen im Satz (Wort- und Satzgliedstellung). Als Beispiel sei hier für das Deutsche die Festlegung der relativ festen Stellung des Verbs im Satz angeführt, vor allem die Endstellung des finiten Verbs im Nebensatz oder die Zweitstellung im Hauptsatz (Aussagesatz). Ferner gibt es Veränderungen, die im Bereich zwischen Morphologie und Syntax angesiedelt sind (man spricht dann von **morphosyntaktischem Sprachwandel**): So kann zum Beispiel eine grammatische Funktion einmal wortintern (morphologisch), dann wieder wortextern (syntaktisch) realisiert werden oder aber umgekehrt: Aus einer ehemaligen syntaktischen (analytischen) Struktur kann eine morphologische (synthetische) Struktur werden.

Sprachwandel im **lexikalischen Bereich** betrifft vor allem den Bedeutungswandel. Viele Wörter des Deutschen haben eine oft über tausend Jahre alte Geschichte; ihre Verwendung und ihre Bezeichnungsfunktionen können sich dabei im Laufe der Zeit (nicht zuletzt auch bedingt durch außersprachliche Faktoren) ändern, man vergleiche etwa den Bedeutungswandel bei den weiblichen Personenbezeichnungen *Frau*, *Weib*, *Dirne* oder bei den Adjektiven *eitel* (urspr. 'leer'), *blank* (urspr. 'glänzend, hell, weiß') oder *streng* (urspr. 'stark, tapfer'). Auskunft über die Bedeutungsentwicklung geben etymologische und historische Wörterbücher. Ferner stellen auch der Lehnwortschatz einer Sprache und die Lexikalisierung von Phraseologismen Sprachwandelerscheinungen im lexikalischen Bereich dar (man vergleiche Kapitel XVI.6.).

Die Veränderungen auf den einzelnen Ebenen stehen oft in Beziehung respektive Wechselwirkung zueinander. So ist etwa die Nebensilbenabschwächung vom Althochdeutschen zum Mittelhochdeutschen (phonetisch-phonologische Ebene) ihrerseits auf die germanische Festlegung des Akzentes auf den Wortanfang zurückzuführen (intonatorische Ebene). Andererseits bleibt die Abschwächung der unbetonten Silben nicht ohne Folgen: Sie führt bis heute unter anderem zu einer Umstrukturierung innerhalb der Paradigmen von Kasus und Numerus im Nominalbereich, insbesondere zu einem Abbau der Kasuszeichnung durch Endungen (morphologische Ebene). Darauf ist wiederum die relativ feste Regelung der Satzgliedfolge zurückzuführen, bei der die syntaktische Funktion an der Position zu erkennen ist; man vergleiche zum Beispiel die strikte Vorausstellung des Subjekts im Englischen (syntaktische Ebene). Vielfach ist somit zu beobachten, dass Lautwandel die Wiege von morphologischen oder morphosyntaktischen Sprachwandelerscheinungen ist. Die folgende Übersicht stellt diese Zusammenhänge vereinfacht dar.

	phonolog. Ebene	morpholog. Ebene	syntakt. Ebene
germ.	Festlegung des Anfangsakzents		
ahd.	Nebensilbenabschwächung	Abbau der Kasusendungen	
mhd.			
frnhd.			Regelung der Satzgliedfolge
nhd.			

3. Grammatikalisierung

Neben dieser Tendenz ist unter anderem in vielen Sprachen zu beobachten, dass zur Erfüllung neuer beziehungsweise fehlender grammatischer Funktionen lexikalische Elemente herangezogen werden, die in einem längeren Sprachwandelprozess allmählich ihre lexikalische Funktion zugunsten rein grammatischer Funktionen verlieren. Diesen Übergang von einem frei vorkommenden Lexem zu einem gebundenen, grammatischen Morphem nennt man **Grammatikalisierung**. Dieser Terminus wurde von dem französischen Sprachwissenschaftler Antoine Meillet geprägt; er definiert ihn als "le passage d'un mot autonome au rôle d'élément grammatical" 'der Übergang eines autonomen Wortes in die Rolle eines grammatischen Elements'.

So entstand etwa im Französischen aus der Verbindung Infinitiv + *haben* (Infinitiv + *avoir*, z.B. 1. Pers. Sing. *aimer* + *ai*) das sogenannte Futur simple (*j'aimerai* 'ich werde lieben'). Der Grammatikalisierungspfad führt hier von einer ehemals **analytischen (periphrastischen)** zu einer **synthetischen** Verbindung. Das Zweitelement wird zum festen Flexiv, indem es zunächst an das erste angehängt wird (Prozess der **Klitisierung**), dann mit diesem fusioniert. Mit dem Grammatikalisierungsvorgang verbunden ist ein Bedeutungswandel des ehemals autonomen Elementes, das seine lexikalische Bedeutung ('haben, besitzen') aufgibt (Prozess der Entsemantisierung), und zwar zugunsten einer rein grammatischen Bedeutung 'Futur'.

analytische Form	<i>aimer</i> + finite Form von <i>avoir</i> 'lieben' 'haben' 1. Person: <i>aimer</i> + <i>j'ai</i> Klitisierung <i>j'aimer-ai</i>
synthetische Form	Fusionierung <i>j'aimerai</i>

Nicht nur die inneren, systembezogenen Bereiche der Sprache sind dem Sprachwandel unterworfen, sondern auch der Sprachgebrauch selbst (zum Beispiel Veränderungen im Varietätengefüge einer Sprache, Änderungen sprachlicher Konventionen im pragmatischen Bereich wie bei der Anrede und so weiter).

4. Ursachen des Sprachwandels

Die Ursachen des Sprachwandels und dessen Bewertung sind (bereits seit der Antike) vielfach und unterschiedlich diskutiert worden. Für das Deutsche lassen sich Erklärungsversuche bis in die frühe Grammatikschreibung des Barocks zurückführen, wobei hier besonders die Vorstellung von Sprachwandel als Sprachverfall im Vordergrund stand. Im 19. Jahrhundert sind vor allem sprachphysiologische, dann psychologische Erklärungsversuche zu verzeichnen. Insgesamt ist festzuhalten, dass monokausale Erklärungen zu kurz greifen, denn vielfache sprachinterne und sprachexterne Faktoren bilden insgesamt den Kontext für die Herausbildung, Verwendung und Entwicklung einer Sprache.

Von großer Bedeutung ist die Wirkung der **Analogie** (man vergleiche gr. *analogía* 'Ähnlichkeit, richtiges Verhältnis'). Auf sie zurückführbar sind vor allem Sprachveränderungen, die zusammenhängende Elemente auch auf der Ausdrucksseite aneinander angleichen, und zwar nach einem bereits vorhandenen sprachlichen Muster. Damit wird vor allem Regelmäßigkeit innerhalb von Paradigmen erzeugt, deren struktureller Aufbau zum Teil aufgrund anderer Sprachwandelerscheinungen (etwa Lautwandel) gestört beziehungsweise afunktional sein kann. Beispiel für den paradigmatischen Ausgleich durch Analogie wäre etwa die Angleichung zwischen den Singular- und Pluralformen der starken Präterita, die historisch auf verschiedene Ablautstufen zurückzuführen sind:

mhd. <i>warf</i> – <i>wurfen</i>	<i>bant</i> – <i>bunden</i>
nhd. <i>warf</i> – <i>warfen</i>	<i>band</i> – <i>banden</i> .

Der Ausgleich führt zu einer einzigen (daher leichter vorhersagbaren, das heißt regelmäßigeren) Vokalvariation im Präteritalstamm. Nur noch beim hochfrequenten Verb *werden* gibt es neben der ausgeglichenen Form *wurde* (zum Pl. *wurden*) noch ein älteres *ward*, in dem die alte Opposition noch enthalten ist. In dieser 'Ausnahme' wird darüber hinaus sichtbar, dass hochfrequente Formen offensichtlich resistenter gegen Sprachwandel sind, da ihre Formen wohl nicht jeweils durch innere Regeln im Sprecher erzeugt werden, sondern einzeln gespeichert werden.

Neben dem innerparadigmatischen Ausgleich wirkt Analogie vor allem auch beim Endungsausgleich zwischen verschiedenen Paradigmen oder Klassen. Auch hier ist des Öfteren die Erzeugung von Regelmäßigkeit (struktureller Symmetrie) ausschlaggebend. Das Deutsche kann hierfür einige Beispiele liefern, etwa in der 3. Person Plural der Verben. Hier werden die

	Präsens	Präteritum
ahd.	Indikativ <i>sie werfent</i> Konjunktiv <i>werfēn</i>	<i>wurfun</i> <i>wurfīn</i>
mhd.	Indikativ <i>sie werfent</i> Konjunktiv <i>werfen</i>	<i>wurfen</i> <i>würfen</i>
nhd.	Indikativ <i>sie werfen</i> Konjunktiv <i>werfen</i>	<i>warfen</i> <i>würfen</i>

Unter Umständen entstehen Formen, die sowohl innerparadigmatischen Ausgleich als auch Endungsausgleich aufweisen können. So etwa die 2. Person Singular Indikativ Präteritum der starken Verben, die einerseits innerparadigmatischen Ausgleich der Ablautverhältnisse aufweist und andererseits die alte germanische Endung durch die sonst vorherrschende, neue Endung *-es(t)* ersetzt hat (man vergleiche ahd. *dū wurfi*, mhd. *dū würfe*, nhd. *du warfst*).

Mittelhochdeutsch Indikativ Präteritum	Neuhochdeutsch Indikativ Präteritum
<i>ich warf</i> <i>dū würfe</i> ————— <i>er warf</i> <i>wir wurfen</i> } <i>ir wurfet</i> } ————— <i>sie wurfen</i> }	<i>warf</i> <i>warfst</i> (Endung <i>-st</i> ; Ausgleich <i>ü > a</i>) <i>warf</i> <i>warfen</i> <i>warft</i> (Präteritalausgleich <i>u > a</i> im Plural) <i>warfen</i>
Konjunktiv Präteritum	Konjunktiv Präteritum
<i>ich würfe</i> <i>dū würfest</i> <i>er würfe</i> <i>wir würfen</i> <i>ir würfet</i> <i>sie würfen</i>	<i>würfe</i> <i>würfest</i> <i>würfe</i> <i>würfen</i> <i>würfet</i> <i>würfen</i>

Die Tabelle zeigt, wie komplexe, zum Teil durch Lautwandel in ihrer Funktionalität gestörte Paradigmen wieder 'aufgeräumt', das heißt funktional eindeutig werden können. Vor allem die Beseitigung des Umlauts im Indikativ erlaubt eine eindeutige Umfunktionierung der umgelauteten Formen des Präteritums zur Kennzeichnung des Konjunktivs, und somit wiederum die Erzeugung regelmäßiger Paradigmen. Dabei ist insgesamt festzuhalten, dass Analogie nicht als reiner Reparaturvorgang zu deuten ist; es handelt sich vielmehr um "einen fundamentalen Prozeß mentaler Organisation; gleiche oder ähnliche Inhalte werden gleich oder ähnlich kodiert" (E. Leiss, S. 855).

Die Erzeugung von analogischem Ausgleich innerhalb von Paradigmen und Klassen wird auch in den Zusammenhang grundsätzlicher sprachimmanenter Tendenzen zu Regelmäßigkeit in der Sprache gestellt (das heißt letztlich im Zusammenhang von 'Ökonomie', man spricht daher auch von **Sprachökonomie**). Darin wird die Tendenz in der Sprache gesehen, komplexere Formen und Strukturen durch weniger komplexe zu ersetzen. Auch Erscheinungen im Bereich des Lautwandels werden vielfach sprachökonomischen Tendenzen zugewiesen: so etwa die Nebensilbenabschwächung vom Alt- zum Mittelhochdeutschen als Folge der Festlegung des germanischen Wortakzentes und daraus resultierende Tendenzen, die Aussprache der unbetonten Silben mit möglichst geringem Aufwand zu erzielen. Auch Assimilationsphänomene, die auf phonetisch-artikulatorische Vereinfachungen zielen, können sprachökonomischen Bestrebungen zugerechnet werden (so etwa die

...ungen zugerechnet werden (so etwa die Auslautverhärtung oder der Umlaut). Die Tendenz zur Sprachökonomie kann zwar in vielen Bereichen vermutet werden, sie ist jedoch nicht einheitlich oder unidirektional, das heißt, sie verläuft nicht nur in eine Richtung. Im Deutschen lässt sich beispielsweise neben der bereits oben erwähnten Tendenz zum Abbau des flexivischen Systems eine zunehmende Komplexität im Bereich der Wortbildung und Syntax im Verlauf der Sprachepochen feststellen.

Neben solche sprachinterne Bedingungen für den Sprachwandel treten **sprachexterne Gegebenheiten**. So ist auch **Sprachkontakt** ein wichtiger Faktor für Sprachwandel, etwa durch Interferenzen oder Einflüsse (meist) benachbarter Sprachen untereinander. Am schnellsten greifbar ist hier der Wandel des Wortschatzes einer Sprache durch Entlehnungen aus anderen, fremden Sprachen. Aber auch morphologische und syntaktische Strukturwandlungen können auf Sprachkontakt oder Sprachvarietäten innerhalb einer Sprechergemeinschaft (z.B. Bi- oder Trilingualismus) zurückzuführen sein. Ein weiterer Faktor kann die **soziale Variation** innerhalb einer Sprache selbst sein, so zum Beispiel die Anpassung des Sprachgebrauchs an Normen be-

stimmter Sprechergruppen oder die Übernahmen von prestigebesetzten Varianten oder Varietäten (z.B. in der Aussprache).

Dadurch, dass Sprachwandel sich über Generationen hinweg manifestiert, ist auch der kindliche Spracherwerb als Erklärungsfaktor berücksichtigt worden. Man hat beobachtet, dass Kinder beim Spracherwerb vom Einfacheren zum Komplexeren vorgehen und Vereinfachungen beim Lernprozess anwenden.

5. Zwei Beispiele aus der Morphologie

Suffixentstehung durch Grammatikalisierung

Die folgenden Fälle aus dem morphologischen Bereich sollen exemplarisch Phänomene des Sprachwandels im Deutschen veranschaulichen. So eignet sich die Wortbildung des Deutschen besonders gut für die Illustration von Grammatikalisierungsvorgängen. Die Entstehung einer ganzen Reihe von heute gebundenen Wortbildungsaffixen lässt sich unter diesem Gesichtspunkt erklären. So ist der 'Werdegang' des Substantivsuffixes *-heit* zur Bezeichnung von Adjektivabstrakta (*Schönheit, Klugheit, Sturheit*) geradezu ein typischer Fall. Im Gotischen noch ausschließlich als Substantiv *haidus* 'Art und Weise' belegt, begegnet im Althochdeutschen neben einem frei vorkommenden Substantiv st. M. F. *heit* in der Bedeutung 'Person, Persönlichkeit, Gestalt' auch bereits eine ganze Reihe Kompositionen (Zusammensetzungen), in denen *heit* als Grundwort fungiert, so etwa *zagaheit* 'Zaghaftigkeit'. Das Substantiv kommt im Mittelhochdeutschen nur noch vereinzelt vor; daneben entsteht im Wortbildungsprodukt neben *heit* als Zweitelement zunehmend auch eine Variante *-(e)cheit/-keit*, wonach dann auch Bildungen wie *bitterkeit, ehrbarkeit* möglich wurden. Neben der zunehmend semantischen Entfernung (Entleerung) gegenüber dem frei vorkommenden Lexem waren somit auch die formale Abhebung und der Weg zum Suffix vollzogen. Darüber hinaus verschwindet das Substantiv als freies Lexem ganz aus dem Sprachgebrauch. Aus dem frei vorkommenden Lexem wurde somit ein gebundenes grammatisches Morphem, ein Wortbildungssuffix, das reihenbildend und produktiv ist.

	Simplex	Kompositionsglied	Suffix
got.	<i>haidus</i> st.M. 'Art und Weise'	-	-
ahd.	<i>heit</i> st.M.F. 'Person, Gestalt'		<i>cindheit</i> st.F. 'Kindheit' <i>christânheit</i> st.F. 'Christenheit' <i>zagaheit</i> st.F. 'Zaghaftigkeit'
mhd.	<i>heit</i> st.M.F. 'Wesen, Beschaffenheit, Art und Weise' (vereinzelt)	-	massenhaft: <i>snelheit</i> <i>geilecheit</i> <i>bitterkeit</i>
nhd.	-	-	massenhaft: <i>-heit</i> - <i>Freiheit</i> <i>-igkeit</i> - <i>Schnelligkeit</i> <i>-keit</i> - <i>Bitterkeit</i>

Diese Entstehung eines neuen Suffixes hat durchaus auch einen funktionalen Aspekt: Es tritt in Konkurrenz zu den vorhandenen substantivischen Abstraktasuffixen des Althochdeutschen *-î* und *-ida*, die unter anderem aufgrund der Nebensilbenabschwächung erheblich an Eindeutigkeit verloren haben (mhd. *-el* *-ede*) und somit ihre Produktivität einbüßten; man vergleiche die nur wenigen noch heute vorhandenen Bildungen dieses Typs (*Streng-e*, *Näh-e*, *Zier-de*). Im Fall *-heit* tritt noch in althochdeutscher Zeit ein Genuswechsel vom Maskulinum zum Femininum auf. Das neue, eindeutige Suffix *-heit* übernimmt somit einen festen Platz im vorhandenen Paradigma an substantivischen Ableitungselementen. Auch die substantivischen Suffixe *-tum* und *-schaft* sowie die adjektivischen Suffixe *-haft*, *-lich* und *-sam* haben Grammatikalisierungspfade durchlaufen.

Ähnliche Entwicklungen können in der jüngeren Zeit etwa für die Elemente *-werk*, *-zeug* (zur Bildung von kollektivischen Substantiva) oder für *-mäßig* (zur Bildung von Adjektiven) beobachtet werden. Zu all diesen suffixähnlichen Elementen gibt es zwar noch frei vorkommende Pendanten (*das Werk*, *das Zeug*, *mäßig*), die Bedeutungsstrukturen von frei vorkommendem Simplex und Zweitbestandteil im Wortbildungsprodukt divergieren jedoch bereits stark. Das Phänomen des Sprachwandels verläuft somit auf zwei Ebenen, einerseits synchron im Vorkommen von Varianten, konkurrierenden Formen

und Schwankungen im Gebrauch, andererseits in diachroner Hinsicht mit dem Entstehen entsprechender grammatischer Elemente aus ehemals frei vorkommenden lexikalischen Elementen (man vergleiche dazu auch Kapitel VI.6.).

Übergang von starken Verben zu schwacher Flexion

Schwankungen begegnen wir bei der Konjugation einiger Verben, bei denen es sowohl starke als auch schwache Präteritumsformen gibt, das heißt sowohl eine Präteritumsform mit Ablaut als auch eine mit der Dentalendung *-te*, etwa *er buk / backte, sie molk / melkte, sog / saugte* und so weiter. Gemeinsam ist allen diesen Verben, dass sie eigentlich starke Verben sind, die neben den regulären starken Präterita auch schwache Formen bilden. Bei manchen begegnen nur noch die schwachen Formen (z.B. *kreischen – kreischte*). In diesem Phänomen kann man eine generelle Tendenz des Übergangs der starken zur schwachen Verbflexion erkennen. Dies bedeutet zwar nicht, dass alle starken Verben in absehbarer Zukunft schwach flektiert werden, sondern dass hier ein über Jahrhunderte andauernder Rückgang der Zahl der starken Verben zu beobachten ist. Der Klassenwechsel ist auch (abgesehen von ein paar seltenen Ausnahmen) stets in die Richtung von stark nach schwach zu verzeichnen. Offensichtlich wird die starke, ablauthaltige Präteritalendung als in ihrer Bildung komplexer und schwerer zu erzeugen betrachtet. Man kann auch sagen, dass sie gegenüber der schwachen Dentalendung als markiert gilt. Die schwache (unmarkierte) Endung ist damit die eindeutigere, einfachere, regelmäßigere (manche Theoretiker sagen auch 'natürlichere') Endung, die leichter zu erzeugen ist, häufiger vorkommt, früher beim Spracherwerb erworben und dann analogisch auf starke Formen übertragen wird. Diese Tendenz ist auch beim kindlichen Spracherwerb zu beobachten, wenn Kinder statt der zu erwartenden starken Präteritalendung entsprechend schwache Formen bilden (etwa **sie streichte* statt *sie strich*) (man vergleiche dazu auch Kapitel II.4. und XIX.).

6. Sprachwandel und Kodifizierung

Die diachrone Untersuchung von Sprachwandelphänomenen setzt, wie bereits oben erwähnt, eine entsprechende Menge an schriftlichen Textzeugnissen über die zu untersuchende Zeit voraus. Damit wird prinzipiell vorausgesetzt, dass die betreffende Sprache auch verschriftlicht ist. Man geht davon aus, dass strenger kodifizierte Schriftsprachen (wie etwa das Neuhochdeutsche oder das moderne Französische) resistenter gegen die Aufnahme von Sprach-

wandlerscheinungen sind als geringer normierte Schriftsprachen, die einen hohen Grad an Variation zulassen.

Im Hinblick auf die Gegenwartssprache lassen sich weitere Beobachtungen anschließen: Da der Sprachwandel sich größtenteils im Bereich der gesprochenen Sprache vollzieht, sind auch hier zunächst gesprochene Varianten vorhanden, die anfänglich miteinander konkurrieren können, um dann eventuell später eine Hauptvariante herauszubilden. Der Weg in die (kodifizierte) Schriftsprache dauert meistens noch einige Zeit. In dem Moment aber, wo die neue Variante als solche den Weg in die Kodifikation findet, wird die 'Hemmschwelle' auch geringer sein, diese schriftlich zu benutzen. Somit entsteht auch hier eine Wechselwirkung zwischen Sprachwandlerscheinungen und Kodifizierung. Aufgabe der Grammatikschreibung ist es, die tatsächlich verwendete Sprachnorm zu beschreiben (deskriptives Vorgehen), nicht aber ungeprüft eine tradierte Sprachnorm vorzuschreiben (präskriptives Vorgehen).

Ein schönes Beispiel ist das bereits eingangs erwähnte Verhalten von *nicht brauchen* + Infinitiv mit oder ohne *zu*. Hierzu schreibt der Duden-Band 'Richtiges und gutes Deutsch':

2. Du brauchst nicht zu kommen/Du brauchst nicht kommen: Verneintes oder durch *nur, erst* u. a. eingeschränktes *brauchen* + Infinitiv mit *zu* drückt aus, dass ein Tun oder Geschehen nicht oder nur unter bestimmten Bedingungen nötig ist: *Du brauchst nicht zu kommen* (= hast es nicht nötig zu kommen, es besteht für dich keine Notwendigkeit zu kommen). Besonders in der gesprochenen Sprache wird das *zu* vor dem Infinitiv oft weggelassen, d. h., verneintes oder eingeschränktes *brauchen* wird wie verneintes oder eingeschränktes *müssen* verwendet: *Du brauchst nicht kommen* = *Du musst nicht kommen*. *Du brauchst erst morgen anfangen* = *Du musst erst morgen anfangen*. Damit schließt sich *brau-*

chen an die Reihe der Modalverben (*müssen, dürfen, können, sollen, wollen, mögen*) an, die ebenfalls mit dem reinen Infinitiv verbunden werden (1 auch 3 und 4). In der geschriebenen Sprache wird das *zu* vor dem Infinitiv meistens noch gesetzt: *Du brauchst nicht zu kommen*. *Du brauchst erst morgen anzufangen*.

4. er braucht: In der gesprochenen Sprache wird zuweilen das *-t* der 3. Person Singular (*er brauch* statt *er braucht*) weggelassen. Obwohl *brauchen* dadurch ebenfalls den Modalverben angeglichen wird (vgl. die *t*-losen Formen *er darf, er muss, er soll*), ist diese Form doch nicht zulässig. Es kann nur heißen: *Er braucht das nicht [zu] bezahlen*.

Duden. Richtiges und gutes Deutsch, S. 184

Mit dem Zusatz am Ende von Abschnitt 2, dass das *zu* vor dem Infinitiv "meistens noch gesetzt" wird, wird die Verwendung ohne *zu* nicht ausdrücklich für normwidrig erklärt, das heißt in diesem Fall, dass auch die *zu*-lose Form akzeptabel ist. Damit kann sich das Verb *nicht brauchen* auch aus syn-

taktischer Sicht in die Reihe der Modalverben einreihen. Noch keine Kodifizierung hat die Beobachtung gefunden, dass in der gesprochenen Sprache das Verb dabei ist, auch andere Merkmale der Modalverben anzunehmen. So begegnen mündlich bereits *t*-lose Formen in der Flexion der 3. Person Singular Indikativ Präsens: *er brauch nicht kommen*. Diese dentallose Präsensform reiht sich ein in die der 'echten' Modalverben (*sie kann, muss, soll* usw.) und bringt das Verb somit noch einen Schritt weiter auf dem Grammatikalisierungspfad zum Modalverb, doch wird sie noch als "nicht zulässig" bezeichnet.

Definitionen

- **Sprachwandel** heißen alle Veränderungen der Sprache von der lautlichen und graphischen Ebene bis hin zu Satz und Text.
- **Grammatikalisierung** ist der Übergang eines autonomen Wortes in die Rolle eines grammatischen Elements.
- **Analogie** ist die Angleichung einzelner, oft isolierter, unregelmäßig wirkender Formen an häufigere, regelmäßiger wirkende.
- **Sprachökonomie** nennt man die Tendenz in der Sprache, komplexere Formen und Strukturen durch einfachere zu ersetzen.

Literaturhinweise

Kurzinformation:

Metzler Lexikon Sprache. Artikel: Analogie (von P. Precht), Lautwandel (von L. Rübekeil), Grammatikalisierung, Sprachwandel (von H. Glück)

Einführende Literatur:

R. Bergmann – P. Pauly – C. Moulin-Fankhänel, Alt- und Mittelhochdeutsch

R. Bergmann – P. Pauly – C. Moulin-Fankhänel, Neuhochdeutsch

E. Leiss, in: Sprachgeschichte, I, 1, S. 850-860

K.J. Mattheier, in: Sprachgeschichte, I, 1, S. 824-836

Grundlegende und weiterführende Literatur:

J. Aitchison, Language change: progress or decay?

T. Givón, Chicago Linguistic Society 7 (1971) S. 394-415

R. Keller, Sprachwandel

R. Lass, Historical linguistics and language change

A.M.S. McMahon, Understanding language change

A. Meillet, in: A. Meillet, Linguistique historique et linguistique générale, S. 130-148

H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte

LITERATURA

BERGMANN, Rolf / STRICKER, Stefanie: *Einführung in die deutsche Sprachwissenschaft*. Heidelberg: Universitätsverlag Wien.

ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*. 2. vyd. Olomouc: Rubico, 2008. 248 s. ISBN 978-80-7346-093-8.

ERHART, Adolf. *Úvod do jazykovědy*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2001. 200 s. ISBN 8021026693.

KLÍMOVÁ, Eva: *Úvod do jazykovědy*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2019. Studijní opora.

KRATOCHVÍLOVÁ, Iva: *Úvod do jazykovědy*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2006. Studijní opora.

MADECKI, Roman. *Úvod do studia jazykovědy. Učební materiály pro posluchače západoslovanských a jihoslovanských studií*. (online : pdf)

MAREŠ, Petr: *Úvod do lingvistiky a lingvistické bohemistiky*. Praha, Karolinum 2014. ISBN 978-80-246-2640-6 (online : pdf)

PITTNER, Karin. *Einführung in die deutsche Sprachwissenschaft*. 2. Auflage - Darmstadt: WBG, 2016. 195 S. ISBN 9783534741076.

ŠIMEČKOVÁ, Alena. *Úvod do studia jazykovědné germanistiky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2004. 176 s. ISBN 80-246-0595-3.

Gramatiky.

Duden, die Grammatik : unentbehrlich für richtiges Deutsch / hrsg. von der Dudenred. [Red. Bearb.: Kathrin Kunkel-Razum ; Franziska Münzberg. Autoren: Peter Eisenberg ...]. - 7., völlig neu erarb. und erw. Aufl. - Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverl., 2005. - 1343 S. : Ill., graph. Darst. ; 20 cm

Knaurs Grammatik der deutschen Sprache : Sprachsystem und Sprachgebrauch / von Lutz Götze und Ernest W. B. Hess-Lüttich. - Vollst. Taschenbuchausg., [7. Aufl.]. - München : Droemer Knaur, [1995]. - 624 S. ISBN 3-426-82010-2 kart

Engel, Ulrich: Deutsche Grammatik : Neubearbeitung / Ulrich Engel. - München : Iudicium, 2004. - 485 S. ; 24 cm. ISBN 3-89129-919-2 kart

Helbig, Gerhard: Deutsche Grammatik : ein Handbuch für den Ausländerunterricht / Gerhard Helbig ; Joachim Buscha. - 5. Dr. - Berlin ; München ; Wien ; Zürich ; New York : Langenscheidt, 2005. - 654 S. ; 22 cm ISBN 3-468-49493-9 Pp

Grammatik der deutschen Sprache / von Gisela Zifonun et al. Berlin ; New York : de Gruyter. ISBN 3-11-014752-1 Gewebe

Slovníky

německé jednojazyčné

DUDEN - Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich:

Dudenverlag, 1996. ISBN 3-411-05503-0.

Österreichisches Wörterbuch. Wien: ÖBV 2001. ISBN: 3-209-03116-9.

Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Berlin – München – Leipzig – Wien – Zürich – New York, 1993. ISBN 3-486-96102-0

dvoujazyčné

Sibenschein, Hugo: **Česko-německý a německo-český slovník.**

Langenscheidts Taschenwörterbuch Tschechisch. Tschechisch-Deutsch, Deutsch-Tschechisch. Berlin – München – Wien – Zürich, 1978 ISBN 3-468-10360-3

Elektronické slovníky

DUDEN-online (jednojazyčný):

www.duden.de

Lingea (vícejazyčné):

<http://www.lingea.cz>

Encyklopedie

Brockhaus

<http://de.wikipedia.org/>

Korpusy:

IDS-Mannheim

<http://www.ids-mannheim.de/cosmas2/>

DWDS - Berlin

<http://www.dwds.de>

Wortschatz Lexikon -Leipzig

<http://wortschatz.informatik.uni-leipzig.de/index.html>

ČNPK – Česko-německý paralelní korpus

(přístupný pouze studentům KNJ PdF MU)

SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY

Studijní opora podává studentům základní přehled nejdůležitějších odborných pojmů a stručný úvod do jednotlivých oborů jazykovědy. Pro snadnější orientaci obsahuje jak německé, tak české texty, které usnadní orientaci v těchto naukách.

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

	Čas potřebný ke studiu		Cíle kapitoly
	Klíčová slova		Nezapomeňte na odpočinek
	Průvodce studiem		Průvodce textem
	Rychlý náhled		Shrnutí
	Tutoriály		Definice
	K zapamatování		Případová studie
	Řešená úloha		Věta
	Kontrolní otázka		Korespondenční úkol
	Odpovědi		Otázky
	Samostatný úkol		Další zdroje
	Pro zájemce		Úkol k zamyšlení

Pozn. Tuto část dokumentu nedoporučujeme upravovat, aby byla zachována správná funkčnost vložených maker. Tento poslední oddíl může být zamknut v MS Word 2010 prostřednictvím menu Revize/Omezit úpravy.

Takto je rovněž omezena možnost měnit například styly v dokumentu. Pro jejich úpravu nebo přidávání či odebrání je opět nutné omezení úprav zrušit. Zámek není chráněn heslem.

Název: **Úvod do studia jazyka**

Autor: **Jména autorů každé na nový řádek včetně titulů**

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Určeno: studentům SU FPF Opava

Počet stran: 138

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.